

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ, ΜΕΣΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ, ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ

Οι αναγνώστες της λέσχης: Αναγνωστικές πρακτικές και
ζητήματα γούστου

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Αλεξία-Γεωργία Κουφοπούλου

Αθήνα, 2020

Τριμελής Επιτροπή

Μάρθα Μιχαηλίδου, Επίκουρη Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου
(Επιβλέπουσα)

Ανδρομάχη Γκαζή, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Νικόλαος Μπακουνάκης, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Αλεξία-Γεωργία Κουφοπούλου, 2020

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς την συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων της συγγραφέως.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	6
1. Βιβλιογραφική Επισκόπηση	10
Εισαγωγή.....	10
1.1. Παράγοντες που επηρεάζουν την ανάγνωση	10
1.2. Πολιτισμικό κεφάλαιο και γούστο	12
1.3. Αναγνωστικές επιλογές και πρακτικές.....	16
1.4. Το «μέσο γούστο» και τα χαρακτηριστικά του.....	18
1.5. Σχετικά με τις λέσχες ανάγνωσης	22
1.6. Οι επιλογές των βιβλίων από τις λέσχες	25
2. Μεθοδολογία της έρευνας	29
2.1. Μέθοδος και οι λέσχες που επιλέχθηκαν για την έρευνα	29
2.2. Η μεθοδολογική επιλογή της θεμελιωμένης θεωρίας	30
2.3. Ερευνητικά ερωτήματα	31
2.4. Το χρονικό πλαίσιο της έρευνας	32
2.5. Η επιλογή του δείγματος	32
2.6. Η επιλογή των συνεντεύξεων.....	33
2.7. Οδηγός συνέντευξης	34
2.8. Συμμετοχική παρατήρηση.....	35
2.9. Η διαδικασία ανάλυσης του υλικού	36
2.10. Περιορισμοί της έρευνας.....	37
3. Ανάλυση των ευρημάτων	39
3.1. Το προφίλ του αναγνώστη της λέσχης.....	39
3.2. Αναγνωστικές συνήθειες.....	42
3.3. Κλασικά έργα και τα «πρέπει» της ανάγνωσης	45
3.4. Το ζήτημα της απαρέσκειας.....	52
3.5. Τα «σοβαρά» και τα «ελαφριά» βιβλία.....	55
3.6. Το μέσο γούστο.....	60
3.7. Οι λέσχες ανάγνωσης μέσα από τα μάτια των μελών τους.....	70
3.8. Αυθεντίες και κοινωνικό κύρος στις λέσχες	75
3.9. Τα βιβλία που επιλέγονται από τις λέσχες	82

Συμπεράσματα	86
Πηγές-Βιβλιογραφία	92
Παραρτήματα	101
Παράρτημα 1	101
Παράρτημα 2	105
Παράρτημα 3	106

ΠΙΝΑΚΕΣ

Πίνακας 1. Στοιχεία αναγνωστών της ανεξάρτητης λέσχης που συμμετείχαν στις συνεντεύξεις.....	98
Πίνακας 2. Στοιχεία αναγνωστών της λέσχης αστυνομικής λογοτεχνίας που συμμετείχαν στις συνεντεύξεις.....	99
Πίνακας 3. Στοιχεία μερικών μελών των δύο λεσχών που δεν συμμετείχαν στις συνεντεύξεις.....	100

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα διπλωματική εργασία αποτελεί μια μελέτη σχετικά με τις αναγνωστικές πρακτικές και συνήθειες, αλλά και το γούστο αναγνωστών, οι οποίοι είναι μέλη σε δύο λέσχες ανάγνωσης. Αυτές ήταν μια λέσχη αστυνομικής λογοτεχνίας και μια ανεξάρτητη λέσχη της Αθήνας. Μέσω της χρήσης της μεθοδολογίας της θεμελιωμένης θεωρίας επιχειρείται να εξαχθούν συμπεράσματα μέσα από τα λεγόμενα των ίδιων των συμμετεχόντων για τις ιεραρχίες των λογοτεχνικών έργων, αλλά και τα ζητήματα γούστου, τη νοηματοδότηση της «αυθεντίας», πώς αποδίδεται κύρος στα μέλη, πώς οι ίδιοι οι αναγνώστες αντιμετωπίζουν τις λέσχες τους και τι θεωρούν πως αποκομίζουν από αυτές και πώς επιλέγουν βιβλία οι λέσχες. Αναδείχθηκε πως το γούστο των αναγνωστών χαρακτηρίζεται από μια ισορροπία ανάμεσα στην αναγνώριση των νομιμοποιημένων έργων, και της αξίας τους, και στη δεκτικότητα σε είδη που μπορεί να θεωρούνται «κατώτερα». Ένα «μέσο», δηλαδή, γούστο χωρίς το βάρος, όμως, των αρνητικών συνιστωσών που ιστορικά το συνοδεύουν. Οι λέσχες αποδέχονται κυρίως παρά απορρίπτουν προτάσεις των μελών για βιβλία, ενώ η κοινωνικοποίηση στα πλαίσιά τους είναι το πιο σημαντικό για τα μέλη. Τέλος, σε ό,τι αφορά το κύρος, αυτό φαίνεται πως αποδίδεται σε ορισμένα μέλη με βάση το εκπαιδευτικό τους επίπεδο και την αναγνωστική τους εμπειρία.

Λέξεις κλειδιά: αναγνώστες, γούστα, ιεραρχίες, λέσχες ανάγνωσης.

ABSTRACT

This master's thesis analyses the reading practices and habits but also the taste of readers who are members of two book clubs. These were a crime-fiction book club and an independent book club in Athens. Through the use of grounded theory methodology an attempt is made to draw conclusions through what the readers themselves say concerning the hierarchies of works of literature, but also about matters of taste, how "authority" is signified, how cultural status is attributed to members, how the readers themselves tackle their book clubs and what they believe they gain from them and also how book clubs choose books. We concluded that readers' tastes are defined by a balance between the recognition of legitimized works, and their value, and receptiveness to genres that might be considered "inferior". That is, a "middlebrow" taste, but without the weight of the negative components that accompany it, historically. Book clubs are primarily receptive rather than unreceptive of the members' suggestions for books, while socialization in the group is what is most important to the members. Ultimately, concerning social status, it seems that it is attributed to some members depending on their educational level and reading experience.

Key words: readers, tastes, hierarchies, book clubs.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σύμφωνα με τον Jeane-Claude Passeron (2000) η ανάγνωση πλέον προσφέρεται και επιβάλλεται σε πολλές μορφές στην καθημερινότητα. Ακόμη και αν δεν χρησιμοποιούν όλοι εξίσου τους πόρους της ανάγνωσης είναι αναπόφευκτη και χρησιμοποιείται σε όλες τις εκφάνσεις της καθημερινής ζωής. Προσφέρεται τόσο για απόλαυση όσο και για εκπαίδευση και καλλιέργεια των ατόμων.

Παράλληλα, η ανάγνωση διατηρεί μέχρι σήμερα το κύρος της ως «ανώτερη» πολιτισμική πρακτική, παρά το γεγονός πως είναι πλέον προσβάσιμη, δυνητικά, από όλους και, μέσω της εμπορευματοποίησης του βιβλίου, έχει συνδεθεί άμεσα με εμπορικά δίκτυα παραγωγής και διανομής. Συνεπώς, όπως συμβαίνει και με άλλες πολιτισμικές δραστηριότητες, η ανάγνωση δεν μπορεί να αποκοπεί από τις μελέτες σχετικά με ζητήματα νομιμοποίησης, αλλά και διακρίσεων γούστου.

Η σύγχρονη λογοτεχνική θεωρία έχει αναδείξει την αλληλεπιδραστική φύση της ανάγνωσης. Τα κείμενα και οι αναγνώστες δρουν από κοινού προκειμένου να παραχθεί νόημα, ενώ κάθε κείμενο είναι πεδίο ανταγωνισμού, καθώς προκύπτουν για αυτό διαφορετικές και συχνά ανταγωνιστικές αναγνώσεις. Έτσι, η ανάγνωση δεν πραγματοποιείται αποκλειστικά στη σφαίρα της ιδιωτικής ζωής, αλλά επικαθορίζεται σε μεγάλο βαθμό και από τα κοινωνικά πλαίσια στα οποία συμβαίνει (McCormick & Waller, 2000).

Οι λέσχες ανάγνωσης, ένα φαινόμενο που μέχρι πρόσφατα δεν είχε μελετηθεί εκτενώς, λόγω της σύνδεσής του με τη σφαίρα του νοικοκυριού και τις γυναικείες ασχολίες (Devlin-Glass, 2001· Long, 1986), αποτελούν ένα βασικό κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο μπορούν να μελετηθούν συνεκτικά τόσο οι αναγνωστικές πρακτικές των μελών όσο και των ομάδων αυτών. Ακόμη, μπορεί να μελετηθεί το γούστο τους και οι ιεραρχίες των έργων -που ίσως προκύπτουν- από το πώς αντιμετωπίζονται εκείνα τόσο από τους αναγνώστες όσο και συνολικά από τις λέσχες.

Η παρούσα εργασία επιχειρεί να συμβάλει στις ήδη υπάρχουσες μελέτες σχετικά με τις αναγνωστικές πρακτικές των ατόμων, τα ζητήματα νομιμοποίησης των έργων, το γούστο, αλλά και τις πολιτισμικές ιεραρχίες που μπορεί να προκύπτουν μέσα από αυτό, προσπαθώντας όμως να εξαγάγει αποτελέσματα τα οποία προκύπτουν από τα λεγόμενα των ίδιων των συμμετεχόντων, χωρίς να εκλαμβάνονται εκ των προτέρων ως δεδομένες οι υπάρχουσες θεωρίες. Επίσης, επιχειρεί να

εμπλουτίσει τη βιβλιογραφία σχετικά με τις λέσχες ανάγνωσης, μελετώντας παράλληλα δύο διαφορετικές λέσχες, δηλαδή, μια λέσχη οργανωμένη (στα πλαίσια ενός εκδοτικού οίκου) με πολύ ειδικό περιεχόμενο στα βιβλία που επιλέγει και μια ανεξάρτητη λέσχη¹ με γενικό περιεχόμενο.

Η εργασία χωρίζεται σε τρία κεφάλαια. Στο κεφάλαιο της βιβλιογραφικής επισκόπησης μελετώνται τόσο τα ζητήματα νομιμοποίησης και ιεράρχησης των έργων, όσο και ζητήματα γούστου. Για αυτό δίνεται έμφαση και στο κομβικό έργο *Η Διάκριση* του Pierre Bourdieu (1979/2011). Παρουσιάζονται, ακόμη, μελέτες σχετικά με τις αναγνωστικές πρακτικές και τις λέσχες ανάγνωσης, στα πλαίσια των οποίων αναλύονται και οι σχέσεις που αναπτύσσουν μεταξύ τους τα μέλη.

Στο δεύτερο κεφάλαιο αναπτύσσονται οι μεθοδολογικές επιλογές στις οποίες βασίστηκε η έρευνα. Εκτός από τη συμμετοχική παρατήρηση των μελών των δύο λεσχών, η οποία ήταν κρίσιμη για τη διαμόρφωση ερωτήσεων και περαιτέρω εξήγηση κάποιων ευρημάτων της έρευνας, πραγματοποιήθηκαν και ημι-δομημένες συνεντεύξεις με τα μέλη, οι οποίες αποτέλεσαν τον πυρήνα της έρευνας. Κομβική ήταν η χρήση της θεμελιωμένης θεωρίας ως μεθοδολογικής στρατηγικής, ενώ αποσαφηνίζονται στο κεφάλαιο οι λόγοι για την επιλογή της, με βασικότερο το να μην επιβληθούν εξ αρχής στα δεδομένα υπάρχουσες θεωρίες, αλλά να προκύψουν αυτές ή όχι μέσα από τα λεγόμενα των ερωτώμενων.

Στο τρίτο κεφάλαιο αναλύεται το εμπειρικό υλικό της έρευνας. Συγκεκριμένα, στην πρώτη και δεύτερη ενότητα μελετώνται τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των αναγνωστών, οι αναγνωστικές τους συνήθειες (για παράδειγμα, πόσο συχνά διαβάζουν βιβλία και πόσες ώρες καθημερινά), αλλά και η σχέση τους με την ανάγνωση από την παιδική τους ηλικία μέχρι σήμερα.

Στην τρίτη, τέταρτη και πέμπτη ενότητα μελετάται το γούστο των αναγνωστών. Προσδιορίζεται, λοιπόν, η σχέση τους με τα κλασικά έργα και, επομένως, η σχέση τους με τον κανόνα, αλλά και το πώς ορίζουν τα «σοβαρά» έργα. Επίσης, κατά πόσο θα απέρριπταν κάποια βιβλία και αν ναι, ποια και γιατί. Μέσω της απარέσκειας που μπορεί να δείχνουν οι αναγνώστες απέναντι σε συγκεκριμένα

¹ Ο χαρακτηρισμός της λέσχης ως «ανεξάρτητης» αφορά το γεγονός ότι δεν είναι οργανωμένη στα πλαίσια κάποιου εκδοτικού οίκου ή άλλου οργανισμού.

βιβλία, αναδύονται ορισμοί για τα «ελαφριά» έργα, καθώς και οι τρόποι με τους οποίους κατασκευάζουν συγκεκριμένες ιεραρχίες ειδών.

Στην έκτη ενότητα, μελετάται κατά πόσο το γούστο των αναγνωστών ανταποκρίνεται στα χαρακτηριστικά που απέδωσε η Driscoll (2014) στην κατηγορία του «μέσου» γούστου. Η θεωρία της ταιριάζει στη συγκεκριμένη μελέτη, στην οποία το γούστο προσδιορίζεται περιγραφικά και όχι αξιολογικά. Από την άλλη πλευρά, ορισμένα από αυτά τα χαρακτηριστικά, όσα προέκυψαν, δεν ανταποκρίνονται απόλυτα σε όσα αναφέρει η θεωρητικός, επιβεβαιώνοντας, μάλλον, το μεγάλο εύρος της συγκεκριμένης κατηγορίας γούστου. Στην έκτη ενότητα αναλύεται το πώς τα μέλη των λεσχών αντιμετωπίζουν τις λέσχες, αλλά και τι αποκομίζουν από αυτές, καθώς και κατά πόσο ανταποκρίνονται οι λέσχες στα χαρακτηριστικά που τους αποδίδονται από την ήδη υπάρχουσα βιβλιογραφία.

Εν συνεχεία, στην όγδοη ενότητα αναλύεται το ζήτημα των «αυθεντιών» στα πλαίσια των λεσχών και, συγκεκριμένα, πώς οι αναγνώστες τις νοσηματοδοτούν. Επίσης, πώς διαμορφώνονται οι σχέσεις σε αυτές τις ομάδες και πώς μπορεί το κύρος που αποδίδεται με συγκεκριμένους τρόπους σε ορισμένα μέλη να τις επηρεάζει. Στην ένατη ενότητα του κεφαλαίου μελετώνται οι επιλογές των βιβλίων από τις λέσχες και πώς γίνονται αυτές.

Τέλος, στα συμπεράσματα αναφέρονται τα σημαντικότερα ευρήματα της έρευνας. Αυτά ήταν πως τα μέλη των λεσχών είναι κατά βάση συστηματικοί αναγνώστες με «μέσο» γούστο, καθώς φαίνεται πως αναγνωρίζουν τα νομιμοποιημένα λογοτεχνικά έργα και τη μεγαλύτερη αξία που έχουν σε σχέση με άλλα, χωρίς όμως να απορρίπτουν απολύτως έργα που μπορεί να θεωρούνται «κατώτερα».

Σε ό,τι αφορά το ζήτημα των «αυθεντιών» στα πλαίσια των λεσχών, φαίνεται πως μεγαλύτερη σημασία για την απόδοση κοινωνικού κύρους αποκτά το εκπαιδευτικό κεφάλαιο, αλλά και η εκτεταμένη αναγνωστική εμπειρία των μελών. Επίσης, φαίνεται πως οι λέσχες ανάγνωσης επιλέγουν βιβλία με βάση τις ανάγκες των μελών τους και είναι δεκτικές απέναντι σε μεγάλη ποικιλία έργων. Εντούτοις, αρκετές φορές, τα μέλη της ανεξάρτητης λέσχης αναφέρθηκαν στο υψηλό επίπεδο των βιβλίων που επιλέγονται από την ομάδα τους, ενώ φαίνεται πως συνήθως οι

προτάσεις γίνονται από μέλη που έχουν αρκετή αναγνωστική εμπειρία (και άρα κύρος).

1. Βιβλιογραφική Επισκόπηση

Εισαγωγή

Στην παρούσα βιβλιογραφική επισκόπηση μελετώνται οι αναγνωστικές πρακτικές και οι στάσεις απέναντι στην ανάγνωση, η οποία φαίνεται πως διατηρεί την αίγλη της ως πολιτισμική πρακτική μέχρι και σήμερα. Όπως και άλλες πολιτισμικές δραστηριότητες, η ανάγνωση έχει συνδεθεί με ζητήματα νομιμοποίησης των έργων, ιεράρχησης και διακρίσεων, αλλά και κοινωνικού κύρους. Συνεπώς, το γούστο και το πολιτισμικό κεφάλαιο φαίνεται να παίζουν σημαντικό ρόλο στις αντιλήψεις των ατόμων για την ανάγνωση, αλλά και για τα βιβλία ειδικότερα. Επομένως, κομβική για οποιαδήποτε μελέτη ασχολείται με τα παραπάνω είναι η μελέτη του Pierre Bourdieu στη *Διάκριση* (1979/2011).

Ακόμη, παρατίθενται ορισμένα βασικά χαρακτηριστικά των αναγνωστών και, πιο ειδικά, οι παράγοντες που επηρεάζουν τη δραστηριότητα της ανάγνωσης. Επιπρόσθετα, γίνεται αναφορά στις λέσχες ανάγνωσης, στις οποίες τα παραπάνω ζητήματα μπορούν να μελετηθούν συνεκτικά για άτομα με παρόμοιες, ίσως, αναγνωστικές συνήθειες. Δίνεται, επιπλέον, έμφαση στις σχέσεις που διαμορφώνονται μεταξύ των αναγνωστών -οι οποίες μπορούν να μελετηθούν και μέσα από το πρίσμα του κοινωνικού κύρους- σε αυτές.

1.1. Παράγοντες που επηρεάζουν την ανάγνωση

Βασικοί παράγοντες επιρροής για την ανάγνωση είναι η εκπαίδευση, το επάγγελμα και ο ελεύθερος χρόνος (Guthrie, Seifert & Kirsch, 1986, Kirsch & Guthrie, 1984 στο Cecil Smith, 1990α). Η εκπαίδευση είναι ιδιαίτερα σημαντικός δείκτης για την ανάγνωση και εμφανίζεται σταθερά στις έρευνες. Συνήθως, η υψηλότερη εκπαίδευση συνδέεται με μεγαλύτερη ενασχόληση με την ανάγνωση και επιλογές νομιμοποιημένων λογοτεχνικών έργων ή ειδών «υψηλότερου» γούστου, ενώ η κατώτερη αντίστοιχα με «κατώτερα» είδη (Bennett et al., 1999 στο Allington, 2011· Griswold, McDonnell & Wright, 2005· Guthrie, Seifert & Kirsch, 1986, Kirsch & Guthrie, 1984 στο Cecil Smith, 1990α· Sedo, 2003· Smith, 2000).

Η εκπαίδευση επηρεάζει επίσης τη στάση απέναντι στην ανάγνωση (Cecil Smith, 1990β). Τα άτομα με μεγαλύτερο εκπαιδευτικό επίπεδο έχουν πιο θετική στάση, η οποία, αν προκύψει και κατά την παιδική ηλικία, παραμένει στην ενήλικη ζωή (Cecil Smith, ό.π· Sedo, 2003). Η θετική στάση περιγράφεται ως μια

συγκεκριμένη «ψυχική κατάσταση», που συνδέεται με συναισθήματα και πεποιθήσεις για την ανάγνωση και είναι πιθανό να οδηγήσει το άτομο σε αυτήν τη δραστηριότητα (Cecil Smith, in press-a στο Cecil Smith, 1990α). Επίσης, σύμφωνα με τη μελέτη της Cecil Smith (1990β), τα άτομα με επαγγέλματα που ίσως απαιτούν περισσότερο διάβασμα, τείνουν να έχουν και πιο θετικές στάσεις απέναντι στην ανάγνωση. Τα άτομα με υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης συνήθως έχουν και επαγγέλματα τα οποία απαιτούν περισσότερη ανάγνωση (όπως, για παράδειγμα, ένας καθηγητής ή δικηγόρος).

Η εκπαίδευση φαίνεται να παίζει ρόλο και στη συμμετοχή των ατόμων σε λέσχες ανάγνωσης. Στη μελέτη τους σχετικά με το Richard & Judy Book Club οι Fuller και Sedo (2011, σ. 29) ανέδειξαν σημαντικές σχέσεις μεταξύ του υψηλού εκπαιδευτικού επιπέδου και της συμμετοχής στη λέσχη. Γενικότερα, όπως αναφέρει η Sedo (2003), η εκπαίδευση είναι κομβική για τη διαμόρφωση και μετάδοση πολιτισμικού κεφαλαίου. Στην έρευνά της για τις διαδικτυακές και φυσικές λέσχες ανάγνωσης παρατήρησε πως σχεδόν όλοι οι συμμετέχοντες είχαν κάποιο βαθμό πανεπιστημιακής εκπαίδευσης και αρκετοί είχαν φτάσει και σε μεταπτυχιακό επίπεδο σπουδών.

Η ανάγνωση συνδέεται και με το φύλο, καθώς παρατηρούνται διαφορές στις αναγνωστικές συνήθειες ανάμεσα σε γυναίκες και άνδρες. Η Sedo (2003) τονίζει πως τα αγόρια διαβάζουν λιγότερο από τα κορίτσια και υπάρχει η υπόθεση πως αυτό συμβαίνει επειδή αντιλαμβάνονται την ανάγνωση ως γυναικεία ασχολία. Αλλά και ο Attkinson (2016) υποστηρίζει πως οι πιο τακτικοί αναγνώστες είναι γυναίκες.

Από την άλλη πλευρά, για αρκετά χρόνια υπήρχε η ανησυχία ότι οι άνθρωποι διαβάζουν όλο και λιγότερο. Μια σχετικά πρόσφατη έρευνα της NEA (National Endowment of the Arts) των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, η οποία συνέκρινε την ανάγνωση των ατόμων για τις χρονιές 1982, 1992 και 2002, ανέδειξε πως η ενασχόληση των ατόμων με την ανάγνωση -κυρίως λογοτεχνίας- μειώθηκε, περισσότερο στους νέους (NEA, 2004 στο Griswold, McDonnell & Wright, 2005). Μια αντίστοιχη έρευνα στην Ολλανδία παρουσίασε παρόμοια αποτελέσματα (Knulst & Kraaykamp, 1997, 1998 στο Griswold, McDonnell & Wright, 2005). Τα δεδομένα ερευνών για πάνω από τέσσερις δεκαετίες (1955-1995) παρουσιάζουν σταθερή πτώση της αναγνωστικής δραστηριότητας στον ελεύθερο χρόνο των ατόμων. Οι νεότεροι

άνθρωποι (μετά τον δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο) διαβάζουν λιγότερο σε όλες τις ηλικίες, χωρίς να αλλάζει αυτό όσο μεγαλώνουν (Griswold, McDonnell & Wright, ό.π.). Επιπρόσθετα, η ανάγνωση συνδέεται με την οικονομική άνεση, τη φυλή, καθώς και τον τόπο κατοικίας (BookMark. Ltd. 2000, NEA 2004 στο Griswold, McDonnell & Wright, 2005).

Φαίνεται πως οι ερευνητές συμφωνούν, κατά βάση, για το ποιοι είναι οι παράγοντες που επηρεάζουν τις αναγνωστικές συνήθειες των ατόμων, αλλά και ποια είναι ορισμένα βασικά χαρακτηριστικά των αναγνωστών. Μέσα από αυτά τα χαρακτηριστικά παρατηρείται μια απόκλιση στο βαθμό ανάγνωσης. Κάποια άτομα, για παράδειγμα, μπορεί να μη διαθέτουν το χρόνο ή τα χρήματα ώστε να ασχοληθούν με τη συγκεκριμένη δραστηριότητα. Ακόμη, μπορεί να μην έχουν το απαραίτητο πολιτισμικό κεφάλαιο για να επιλέξουν την ανάγνωση ως ασχολία ή μπορεί να την επιλέγουν προκειμένου να το αποκτήσουν.

1.2. Πολιτισμικό κεφάλαιο και γούστο

Ο Bourdieu στο βιβλίο του *Η Διάκριση* (1979/2011) μελετά εκτενώς το γούστο και πώς αυτό συνδέεται με την εκάστοτε κοινωνική τάξη στην οποία ανήκουν τα άτομα. Για εκείνον το γούστο αναδεικνύει την ικανότητα των ατόμων να δημιουργούν διακρίσεις. Διαφορετικές ομάδες έχουν διαφορετικές, ίσως και ανταγωνιστικές, σχέσεις με την κουλτούρα ανάλογα με τις συνθήκες (κοινωνικές, οικονομικές κ.τ.λ.) στις οποίες απέκτησαν το πολιτισμικό τους κεφάλαιο.

Το πώς τα άτομα αντιμετωπίζουν τα πολιτιστικά αγαθά και τις ιεραρχίες αυτών διαφέρει ανάλογα με το πλαίσιο και τον τρόπο με τον οποίο έρχονται σε επαφή με τον πολιτισμό. Οι πολιτισμικές πρακτικές συνδέονται, λοιπόν, στενά με το σχολικό κεφάλαιο και την κοινωνική καταγωγή. Είναι, επίσης, σημαντικό το αν τα άτομα απέκτησαν το πολιτισμικό τους κεφάλαιο στα πλαίσια της οικογένειας ή (και) του σχολείου. Το κληρονομημένο από την οικογένεια πολιτισμικό κεφάλαιο (τρόποι συμπεριφοράς, χρήση της γλώσσας, γενικότερη καλλιέργεια κ.τ.λ.), όταν υπάρχει, επηρεάζει θετικά την απόδοση στο σχολείο, το οποίο διαμορφώνει τη διάθεση των ατόμων απέναντι στη νόμιμη κουλτούρα. Όσοι έχουν αποκτήσει το μεγαλύτερο μέρος του πολιτισμικού τους κεφαλαίου στο σχολείο, τείνουν να συμμορφώνονται με το σχολικό ορισμό της νομιμότητας και όσοι έχουν υψηλούς τίτλους σπουδών θεωρείται δεδομένο πως είναι καλλιεργημένοι και δεν χρειάζεται να αποδεικνύουν ότι κατέχουν

γνώσεις. Όσοι όμως έχουν ένα πολιτισμικό κεφάλαιο που δεν έχει πιστοποιηθεί μέσω της εκπαίδευσης πρέπει συνεχώς να αποδεικνύουν την αξία τους.

Έτσι, όταν κάποιος έχει ενταχθεί πρώιμα, μέσω της οικογένειάς του, σε έναν κόσμο «καλλιεργημένων προσώπων, πρακτικών και αντικειμένων» (Bourdieu, ό.π., σ. 116-117) θα έχει και μια πιο οικεία σχέση με τα έργα τέχνης, σε αντίθεση με όσους ήρθαν σε επαφή με αυτά στην πορεία της ζωής τους, μέσα και στα σχολικά πλαίσια. Εντούτοις, δεν είναι απαραίτητο πως ο σχολικός τίτλος αναγνωρίζει ή εγγυάται το πραγματικά κατεχόμενο πολιτισμικό κεφάλαιο των ατόμων (για παράδειγμα, μπορεί κάποιος να εγκαταλείψει τις σπουδές του πριν τις ολοκληρώσει). Όμως, εξακολουθεί να θεωρείται σημαντικός, καθώς προσφέρει πρόσβαση στη νόμιμη κουλτούρα και αποτελεί εγγύηση της ικανότητας να αποκτήσει το άτομο αισθητική διάθεση, η οποία αποτελεί την ικανότητα αντίληψης των υφολογικών χαρακτηριστικών των έργων. Και κυρίως «νόμιμη διάθεση», που αφορά τη δεξιότητα του ατόμου να αναγνωρίζει τη «νομιμότητα» σημαντικών έργων, ξεχωρίζοντας τα υφολογικά χαρακτηριστικά που τα καθιστούν μοναδικά, και να τα αντιλαμβάνεται ως έργα που οφείλει να θαυμάζει.

Οι Bourdieu και Passeron (1964/1979, σ. 21-22) χαρακτήρισαν τους νέους που εκπαιδεύτηκαν στα πλαίσια της οικογένειάς τους σε συγκεκριμένες συμπεριφορές, ικανότητες και απέκτησαν συγκεκριμένη γνώση (φέρνουν ως παραδείγματα τα βιβλία της οικογενειακής βιβλιοθήκης ή ταξίδια που αποσκοπούσαν στο να έρθουν οι νέοι σε επαφή με την κουλτούρα) -κάτι το οποίο τους δίνει προβάδισμα στην επίσημη σχολική εκπαίδευση σε σχέση με τους υπόλοιπους- ως «κληρονόμους» (πολιτισμικού κεφαλαίου). Ο De Singly (2000, σ. 80-81, 87), επικεντρώνοντας το σχολιασμό του στην ανάγνωση, αναφέρει πως όσοι δεν ανήκουν σε αυτήν την κατηγορία και δεν έχουν γονείς αναγνώστες συνειδητοποιούν σε μεγαλύτερο βαθμό τα οφέλη που θα έχουν από την ανάγνωση. Την αναγνωρίζουν ως κεφάλαιο, καθώς έχουν λιγότερους πολιτισμικούς πόρους που προέρχονται από τη διαμεσολάβηση της οικογένειας, ενώ η ανάγνωση που στοχεύει στη διαμόρφωση σχολικής ή επαγγελματικής αξίας, παίρνει μορφή καταναγκασμού που υπαγορεύεται από μία εξωτερική αρχή, παραδείγματος χάριν, τον δάσκαλο. Η ανάγνωση αυτή επιδιώκει τη συσσώρευση κεφαλαίου, ενώ η αγάπη για την ανάγνωση είναι ελεύθερη και έτσι οι δύο αυτές όψεις της αντιμάχονται. Όμως, η υποχρεωτική ανάγνωση αντιμετωπίζεται συνήθως αρνητικά από τα άτομα.

Επιπρόσθετα, ο Bourdieu (1979/2011) τόνισε την ένταση μεταξύ του «καθαρού» βλέμματος που είναι αποστασιοποιημένο, επικεντρώνεται στις μορφικές αναζητήσεις των έργων και μπορεί να αντιμετωπίσει κάθε αντικείμενο ως πιθανό έργο τέχνης και του «απλοϊκού» βλέμματος, που δίνει μεγαλύτερη βάση στο περιεχόμενο και ζητά από τη μορφή να έχει κάποιο νόημα ή κάποια κοινωνική λειτουργία. Σημείωσε, επίσης, τη δυσaréσκεια των λαϊκών και ορισμένων τμημάτων των μεσαίων τάξεων, που δεν διαθέτουν μεγάλο πολιτισμικό κεφάλαιο, απέναντι σε αποκλειστικά μορφικές αναζητήσεις, που οδηγούν σε δυσνόητα έργα (σ. 79).

Όμως, η πρόθεση του δημιουργού δεν καθιστά από μόνη της ένα καθημερινό αντικείμενο έργο τέχνης. Πρέπει και να γίνεται αντιληπτό ως τέτοιο. Έτσι, η κατανόηση και η εκτίμηση ενός έργου εξαρτώνται και από την πρόθεση του θεατή, η οποία προκύπτει από τα κανονιστικά πρότυπα που καθορίζουν τη σχέση του ατόμου με το έργο τέχνης σε μια συγκεκριμένη ιστορικο-κοινωνική στιγμή, αλλά και από τη συμμόρφωσή του με αυτά, δηλαδή την καλλιτεχνική του κατάρτιση. Η «καθαρή», λοιπόν, αντίληψη του έργου τέχνης ως τέτοιου προκύπτει από τις αρχές της καλλιτεχνικής νομιμότητας. Η μοντέρνα τέχνη, την οποία ο Bourdieu χρησιμοποιεί ως χαρακτηριστικό παράδειγμα, απαρνείται τα πάθη, τις συγκινήσεις και τα συναισθήματα των «συνηθισμένων» ανθρώπων και επομένως, οτιδήποτε θεωρείται κοινό και εύκολο. Εξάλλου, η αισθητική διάθεση είναι μια «διακριτική» (με την έννοια του αποκλεισμού) έκφραση μιας προνομιακής θέσης στην κοινωνία. Ενώνει όσους προέρχονται από κοινές υπαρξιακές συνθήκες, διακρίνοντάς τους από τους υπόλοιπους (Bourdieu, ό.π., σ. 73, 76).

Αυτή η διάκριση από τους άλλους είναι κάτι που αφορά άμεσα και το γούστο των ατόμων, το οποίο ο Bourdieu συνέδεσε με την έννοια της «έξης». Οι διαφορετικές συνθήκες ύπαρξης και οι εμπειρίες που έχουν αποκτήσει τα άτομα παράγουν και διαφορετικές «έξεις», συστηματικές, δηλαδή, ιδιότητες και «προδιαθέσεις» οι οποίες οδηγούν σε διαφορετικούς τρόπους ύπαρξης και αντίληψης της κουλτούρας. Αυτές καθορίζονται από όλα εκείνα στα οποία αντιτίθενται και όσα δεν είναι, ενώ καθορίζουν όλες τις πρακτικές και τις συνήθειες των ατόμων μέσα στην κοινωνία (Bourdieu, ό.π., σ. 215, 217).

Επομένως, το γούστο αποτελεί ένα σύνολο προτιμήσεων που διακρίνονται από κάποιες άλλες και οδηγεί τα άτομα μέσα στον κοινωνικό χώρο σε πρακτικές και

αγαθά που τους ταιριάζουν. Ο Bourdieu (ό.π.) όρισε τρία είδη γούστου, τα οποία αντιστοιχούν σε σχολικά επίπεδα και κοινωνικές τάξεις. Αυτά είναι το «νόμιμο» γούστο, το οποίο αφορά το πλουσιότερο σχολικό κεφάλαιο και την κυρίαρχη τάξη, το «μέσο» γούστο που αφορά ελάσσονα έργα από τις μείζονες τέχνες και συναντάται στις μεσαίες τάξεις και, τέλος, το «λαϊκό» γούστο που έχει να κάνει με έργα της «ελαφράς» μουσικής (ο Bourdieu ερεύνησε ειδικά τις επιλογές στη μουσική) και συναντάται στις λαϊκές τάξεις, ενώ «ποικίλλει αντιστρόφως ανάλογα προς το σχολικό κεφάλαιο» (Bourdieu, ό.π., σ. 59).

Σχετικά με τις κοινωνικές τάξεις, η διάκριση μεταξύ τους εξαρτάται περισσότερο από το βαθμό στον οποίο «γνωρίζουν» την κουλτούρα και όχι από το αν την «αναγνωρίζουν». Τα άτομα που δεν διαθέτουν μεγάλο πολιτισμικό κεφάλαιο προσπαθούν να αποκρύψουν την άγνοια ή την αδιαφορία τους ή να τιμήσουν την πολιτιστική νομιμότητα «επιλέγοντας από την κληρονομιά τους ό,τι τους φαίνεται πως συνάδει περισσότερο προς το νόμιμο ορισμό» (Bourdieu, ό.π., σ. 363).

Σύμφωνα με τον Bourdieu, η διάκριση ανάμεσα στη «γνώση» και την «αναγνώριση» αποτελεί κομβικό παράγοντα στη σχέση της μικροαστικής τάξης με την κουλτούρα. Την χαρακτηρίζει ως «αρχή της πολιτισμικής καλής θέλησης» (Bourdieu, ό.π., σ. 365), που αλλάζει μορφή ανάλογα με την κοινωνική καταγωγή και τον τρόπο απόκτησης της κουλτούρας. Η πολιτισμική καλή θέληση εκφράζεται με την επιλογή των πιο «νόμιμων» πρακτικών και αντικειμένων, που συχνά όμως συνοδεύεται από ένα αίσθημα ότι τα άτομα δεν είναι άξια να τα υιοθετούν, δηλαδή ότι δεν τα καταλαβαίνουν. Μπορεί λοιπόν να έχουν την καλή θέληση, όμως δεν διαθέτουν τα σημεία αναφοράς που χρειάζονται για να επιλέξουν σωστά και οδηγούνται σε λάθος ταυτοποιήσεις των «νόμιμων» έργων. Οι ίδιοι όμως θεωρούν πως η αναγνώρισή τους είναι σωστή και εκλαμβάνουν κατώτερες πολιτιστικές μορφές ως ανώτερες. Όπως αναφέρει και ο Fleury (2006/2014), όσοι έπρεπε να προσπαθήσουν να αποκτήσουν πολιτισμικό κεφάλαιο μέσω της εκπαίδευσης δεν αντιμετωπίζουν την κουλτούρα με αντίστοιχη άνεση, κάτι που τους οδηγεί να αντιμετωπίζουν τον πολιτισμό με σεβασμό, ευλάβεια και να διστάζουν στις επιλογές των αγαθών που κάνουν. Σε ό,τι αφορά συγκεκριμένα την ανάγνωση, η Wendy Griswold ονόμασε όσους διαθέτουν υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο, αρκετό εισόδημα και πολιτισμικό κεφάλαιο, που τους επιτρέπουν να συμμετέχουν σε ευρύτερες

κουλτούρες του βιβλίου (φεστιβάλ, προσωπική βιβλιοθήκη, λέσχες κ.τ.λ.), «αναγνωστική τάξη» (2008 στο Fuller & Sedo, 2011).

Συνεπώς, το πολιτισμικό κεφάλαιο και το γούστο των ατόμων παίζουν σημαντικό ρόλο στον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζουν τα πολιτιστικά αγαθά και στο πώς τα ιεραρχούν. Επίσης, προκύπτουν αποκλίσεις μεταξύ των ατόμων που ανήκουν σε διαφορετικές κοινωνικές τάξεις και, επομένως, κάνουν και διαφορετικές πολιτισμικές επιλογές, εφόσον το γούστο τους επικαθορίζεται κοινωνικά. Ανάλογα, λοιπόν, με το γούστο και το πολιτισμικό κεφάλαιο των αναγνωστών αναμένεται να επιλέγουν διαφορετικά είδη βιβλίων, τα οποία μπορεί να ιεραρχούν και διαφορετικά, αλλά και να έχουν συγκεκριμένες αναγνωστικές συνήθειες.

1.3. Αναγνωστικές επιλογές και πρακτικές

Έρευνες που έγιναν στην Αμερική ανέδειξαν το γεγονός ότι οι ενήλικες διαβάζουν περισσότερο για να βρουν πληροφορίες (Murphy, 1980 στο Scales και Rhee, 2001), αλλά και για ενημέρωση και προσωπική διασκέδαση (Farris, 1992 στο Scales και Rhee, 2001· Yankelovich, Skelly, & White, 1978 στο Cecil Smith, 1990α). Η ανάγνωση για ψυχαγωγία θεωρείται, όμως, λιγότερο σημαντική από την ανάγνωση για την εργασία τους. Πάνω από το 36% των ενηλίκων αφιερώνουν λιγότερο από μία ώρα στην ανάγνωση κάθε μέρα. Λίγο χρόνο στην ανάγνωση αφιερώνουν ακόμη και τα άτομα των οποίων το επάγγελμα τα αναγκάζει να διαβάζουν (Smith & Stahl, 1989 στο Cecil Smith, 1990α). Διαβάζουν επίσης περισσότερες εφημερίδες και περιοδικά, το οποίο είναι μάλλον αναμενόμενο εφόσον επιθυμούν να ενημερώνονται (Kirsch, Jungebult, & Rock, 1998, Scales, 1996 στο Scales και Rhee, 2001).

Σύμφωνα με τον Atkinson (2016) η τακτική ανάγνωση συνδέεται με το μέγεθος του συνολικού κεφαλαίου και το μέγεθος του πολιτισμικού κεφαλαίου σε σχέση με το οικονομικό, αλλά και το φύλο του ατόμου. Οι πιο τακτικοί αναγνώστες είναι οι γυναίκες, ενώ οι άνδρες των κατώτερων τάξεων διαβάζουν πολύ λιγότερο. Σύμφωνα με τη μελέτη που διεξήγαγε, τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες με σημαντικό πολιτισμικό κεφάλαιο διαβάζουν πολύ περισσότερο βιβλία που απαιτούν να διαθέτει το άτομο «συμβολική επιδεξιότητα» (symbolic mastery), τα οποία μπορεί να είναι πιο απαιτητικά. Σε αυτά ανήκουν κυρίως η κλασική και σύγχρονη μυθιστοριογραφία, βιβλία τέχνης και φωτογραφίας, ποίηση, βιβλία πολιτικής και ιστορίας, ενώ υπάρχουν ορισμένα είδη βιβλίων που είναι δημοφιλή σε όλες τις τάξεις

και στα δύο φύλα, κυρίως τα βιβλία τρόμου, τα αστυνομικά και οι αυτοβιογραφίες. Ανάλογα με το οικονομικό, κοινωνικό, αλλά και το πολιτισμικό κεφάλαιο, διαμορφώνονται οι απόψεις των ατόμων για το ποια βιβλία μπορούν να διαβάσουν και να διαχειριστούν ή ποια προτιμούν και ποια απορρίπτουν.

Από την άλλη πλευρά, όπως παρατήρησε και η Zavisca (2005), τα άτομα χωρίς οικονομική άνεση και με χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης συνήθως δεν διαβάζουν τα κλασικά έργα λογοτεχνίας, όμως σπάνια θα εκφράσουν κάτι αρνητικό για αυτά. Είτε δεν θα πουν τίποτα, είτε θα αναφερθούν σε αυτά θετικά. Μπορεί, επίσης, να αναφέρουν απολογητικά πως γενικότερα δεν διαβάζουν πολύ.

Σημαντική για την παρούσα εργασία, είναι και η μελέτη της Erin Smith (2000) για το είδος των σκληροτράχηλων (*hardboiled*) μυθιστορημάτων της αστυνομικής λογοτεχνίας, το οποίο, τουλάχιστον την περίοδο που εμφανίστηκε στο λογοτεχνικό πεδίο, το 1923, μέχρι την παρακμή της αγοράς των περιοδικών *pulp*, το 1950, δεν θεωρούνταν «σοβαρό», καθώς οι αναγνώστες του ήταν κοινωνικά και οικονομικά περιθωριοποιημένοι. Οι περισσότεροι αναγνώστες των *pulp* ανήκαν κυρίως στην εργατική τάξη, ήταν νέοι, χωρίς καλή εκπαίδευση και αρκετοί ήταν μετανάστες. Ακόμη, τα *pulp* κριτικάρονταν ως βίαια και ανήθικα.

Η Smith (ό.π.) περιγράφει την απήχηση που είχαν τα συγκεκριμένα αναγνώσματα στους ανθρώπους της εργατικής τάξης, καθώς οι απόψεις τους για τον κόσμο καθορίζονταν σε μεγάλο βαθμό από την καθημερινή τους εργασία στην παραγωγή. Οι ίδιοι οι συγγραφείς των *pulp* συμμετείχαν σε μια διαδικασία, σχεδόν βιομηχανικής, παραγωγής ιστοριών και πληρώνονταν ανάλογα με την ποσότητα των λέξεων που παρήγαγαν. Οι εμπειρίες των αναγνωστών από την καθημερινότητά τους ήταν παρόμοιες και έτσι μπορούσαν να ταυτιστούν με το συγκεκριμένο είδος γραφής.

Συνεπώς, οι παραπάνω ερευνητές εντόπισαν συνδέσεις ανάμεσα στο πολιτισμικό κεφάλαιο, την εκπαίδευση και τις επιλογές βιβλίων των αναγνωστών. Οι ενήλικες αναγνώστες φαίνεται πως διαβάζουν περισσότερο για ενημέρωση και ψυχαγωγία, αν και δεν αφιερώνουν πολλές ώρες στην ανάγνωση καθημερινά. Επίσης, τα σκληροτράχηλα αστυνομικά μυθιστορήματα αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα ενός λογοτεχνικού είδους, το οποίο χαρακτηρίστηκε ως «κατώτερο», λόγω της σύνδεσής του με μια συγκεκριμένη κοινωνική τάξη την περίοδο παραγωγής του. Σημαντικοί για την περιγραφή του γούστου των αναγνωστών είναι, επίσης,

ορισμένοι όροι που εμφανίστηκαν στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, όπως θα δούμε παρακάτω.

1.4. Το «μέσο γούστο» και τα χαρακτηριστικά του

Σύμφωνα με την Joan Shelley Rubin (1992) από το 1880 και ύστερα, ο όρος *highbrow*² άρχισε να χρησιμοποιείται για να περιγράψει τους εκλεπτυσμένους ανθρώπους, ενώ από το 1900 ο όρος *lowbrow* περιέγραφε όσους δεν είχαν καλλιέργεια και άρχισε να αναζητείται και μια ενδιάμεση κατηγορία. Το 1933, η Margaret Widdemer περιέγραψε το γενικό αναγνωστικό κοινό ως *middlebrow*, δηλαδή άνδρες και γυναίκες σχετικά καλλιεργημένους, σχετικά εγγράμματους, που καταλάμβαναν το χώρο μεταξύ των ομάδων που διάβαζαν σκανδαλοθηρικές εφημερίδες και των διανοούμενων (1933 στο Rubin, 1992, σ. xii-xiii). Για εκείνη ο όρος περιέγραφε ουσιαστικά την πλειονότητα των αναγνωστών. Τόσο στην Αμερική όσο και στη Βρετανία ο διαχωρισμός ανάμεσα σε *highbrow* και *lowbrow* δήλωνε την αντίθεση ανάμεσα στην υψηλή κουλτούρα και τη μαζική διασκέδαση (Driscoll, 2014).

Η Molly Travis (1998) αναφέρει πως το 1880 με 1920 υπήρξε μια τεράστια αύξηση στην εξάπλωση των εκδόσεων, λόγω των τεχνολογικών εξελίξεων και της εμπορευματοποίησης του βιβλίου. Λόγω της τεράστιας πληθώρας βιβλίων υπήρχε ο φόβος ότι η ανάγνωση θα γινόταν η επιφανειακή. Υποστηρίζει πως η δημιουργία όρων όπως «καλλιεργημένοι»³ και άτομα «μέσου γούστου» προέκυψε από αυτήν την αγωνία, ενώ ήδη από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα οι μάζες περιγράφονται αρνητικά από τους διανοούμενους ως αναγνώστες που δεν κάνουν διακρίσεις στις επιλογές τους.

Όπως υποστηρίζει η Beth Driscoll (2014), αυτές οι κατηγορίες γούστου έχουν υπάρξει ιστορικά προσβολές που χρησιμοποιούνταν για να συμπεριλάβουν ή να αποκλείσουν ομάδες ατόμων από την νομιμοποιημένη κουλτούρα. Εντούτοις, αναφέρει πως το να γνωρίζει κανείς τι δεν είναι κάτι δεν είναι το ίδιο με το να

² Οι όροι *highbrow*, *middlebrow* και *lowbrow* έχουν χρησιμοποιηθεί τόσο αξιολογικά, όσο και περιγραφικά στο πεδίο της ανάγνωσης. Στην πρώτη περίπτωση, οι όροι χρησιμοποιούνται με τρόπο που περιγράφει το επίπεδο καλλιέργειας των ανθρώπων και την ιεραρχία που προκύπτει ανάμεσα στην κατανάλωση υψηλής και μαζικής κουλτούρας. Στη συγκεκριμένη εργασία ο όρος *middlebrow*, ο οποίος μας ενδιαφέρει κυρίως, μεταφράζεται ως «μέσο γούστο» και χρησιμοποιείται περιγραφικά και όχι αξιολογικά. Περιγράφονται, λοιπόν, τα χαρακτηριστικά αυτού του γούστου (το οποίο, θεωρητικά, εντοπίζεται στις μεσαίες τάξεις) όπως τα παραθέτει η Driscoll (2014).

³ Μετάφραση του όρου *highbrow*, η οποία ανακτήθηκε από την έρευνα *Κοινωνικο-οικονομική τάξη, κοινωνική θέση και κατανάλωση: Διαστρωμάτωση, κινητικότητα και αστική κατανάλωση στην Αθήνα* του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών (2011).

γνωρίζει τι είναι. Ειδικά ο όρος «μέσο γούστο» είναι ιδιαίτερα ρευστός, καθώς έχει αναπτυχθεί διαφορετικά σε διαφορετικές περιόδους και χώρες.

Η Driscoll (ό.π.) υποστηρίζει πως πλέον έχει δημιουργηθεί μια νέα κουλτούρα μέσου γούστου, της οποίας τα χαρακτηριστικά ανταποκρίνονται στην κουλτούρα μέσου γούστου που υπήρχε στα μέσα του 20^{ου} αιώνα. Κατηγοριοποίησε αυτά τα χαρακτηριστικά ως εξής. Αρχικά, όσοι διακρίνονται από μέσο γούστο ανήκουν κατά βάση στη μεσαία τάξη. Όπως προαναφέρθηκε, η σχέση των ατόμων των μεσαίων τάξεων με την κουλτούρα χαρακτηρίζεται από την «αρχή της πολιτισμικής καλής θέλησης» (Bourdieu, 1979/2011). Έτσι, τα άτομα που ανήκουν σε αυτήν στηρίζονται σε παραγωγούς, θεσμούς μέσου γούστου και διαμεσολαβητές για να καταστήσουν την κουλτούρα προσιτή και κατανοητή σε εκείνα. Επομένως, το γούστο τους δεν μπορεί ποτέ να είναι απόλυτα νομιμοποιημένο, καθώς πάντα στηρίζεται σε εξωτερική καθοδήγηση, ενώ περιλαμβάνει αναφορές στη νόμιμη κουλτούρα (Bourdieu, ό.π.).

Από την άλλη πλευρά, αυτές οι διακρίσεις ανήκουν για ορισμένους στο παρελθόν. Σύμφωνα με τον Frow (1995 στο Driscoll, 2014, σ. 19), για παράδειγμα, η διάκριση μεταξύ υψηλής και χαμηλής ή ελιτίστικής και μαζικής κουλτούρας έπαψε να ισχύει στη μεταμοντέρνα κοινωνία. Τουναντίον, η Driscoll υποστηρίζει ότι σε κάποιο βαθμό η πολιτισμική ιεραρχία συνεχίζει να υπάρχει. Ενώ ο Jim Collins υποστηρίζει πως πλέον η μαζική λογοτεχνική κουλτούρα έχει «αποστιγματιστεί» (destigmatized) (2010 στο Driscoll, 2014, σ. 20), η Driscoll επιμένει πως υπάρχει ακόμη αποστροφή για το μαζικό μυθιστόρημα.

Ένα ακόμη χαρακτηριστικό αυτής της κουλτούρας είναι η ένταση μεταξύ τέχνης και αγοράς. Η Driscoll χρησιμοποιεί τα παραδείγματα των Book-of-the-Month-Club (από εδώ και στο εξής BOMC) και Oprah's Book Club, η λειτουργία των οποίων προκάλεσε ορισμένες αντιδράσεις, καθώς κατηγορήθηκαν ότι λειτουργούσαν περισσότερο με βάση το κέρδος, θυσιάζοντας την ποιότητα των βιβλίων. Για παράδειγμα, τα βιβλία που επιλέγονταν από το Oprah's Book Club γίνονταν γρήγορα *best-sellers* και έτσι η λέσχη καθιερώθηκε ως μια σημαντική εμπορική δύναμη. Η αγωνία σχετικά με την εμπορευματοποίηση του βιβλίου είναι εμφανής σε διάφορες στιγμές της ανάπτυξης της λογοτεχνικής κουλτούρας, όπως, για παράδειγμα, όταν γεννήθηκε το μυθιστόρημα (Watt, 1957 στο Driscoll, 2014, σ. 23) και παρά την ευλάβεια που επιδεικνύει η κουλτούρα μέσου γούστου απέναντι στην υψηλή τέχνη,

συνδέεται και με εμπορικά δίκτυα διανομής βιβλίων, αλλά και με κλάδους της ψυχαγωγίας (για παράδειγμα, στα πλαίσιά της ένα βιβλίο μπορεί να μην έχει μόνο λογοτεχνική αξία, αλλά να είναι εξίσου σημαντικό το ότι παράγονται από αυτό ταινίες, παιχνίδια κ.τ.λ.).

Ακόμη, η κουλτούρα μέσου γούστου στηρίζεται στη διαμεσολάβηση μεταξύ των καταναλωτών των μεσαίων τάξεων και των εκδοτών, κριτικών, εκπαιδευτικών (κ.τ.λ.) που καθιστούν τη νομιμοποιημένη κουλτούρα προσιτή σε εκείνους. Οι λέσχες ανάγνωσης, που είναι οι ομάδες που μας ενδιαφέρουν, στηρίζονται σε «αυθεντίες» του λογοτεχνικού πεδίου, όπως για παράδειγμα σε κριτικούς, βιβλιοθήκες και βιβλιοπώλες, ώστε να καθοδηγηθούν στις επιλογές βιβλίων που κάνουν και να τις νομιμοποιήσουν (Driscoll, ό.π.). Για τα άτομα μέσου γούστου, λοιπόν, είναι απαραίτητο να νομιμοποιεί τις επιλογές τους μια πολιτισμική αυθεντία ή τουλάχιστον ένας μεσάζοντας τον οποίο εμπιστεύονται (όπως συνέβαινε με τις γυναίκες του Smithton και την επιλογή αισθηματικών μυθιστορημάτων, στη μελέτη της Janice Radway [2009]).

Η κουλτούρα μέσου γούστου είναι, επίσης, θηλυκή και «θηλυκοποιημένη» (feminized). Δηλαδή, επειδή οι δραστηριότητες μέσου γούστου αντιμετωπίζονται ως «γυναικείες» δραστηριότητες (για παράδειγμα, η συμμετοχή σε λέσχες ανάγνωσης) το κύρος τους έχει μειωθεί και θεωρούνται ευτελείς και επιφανειακές (Driscoll, 2014· Farr & Harker, 2008· Radway, 1997· Devlin-Glass, 2001). Η κουλτούρα μέσου γούστου παράγεται, διανέμεται και καταναλώνεται κυρίως από γυναίκες. Σύμφωνα με την Driscoll (ό.π.) η διάκριση μεταξύ των δύο φύλων εμποτίζει το λογοτεχνικό πεδίο, καθώς ιστορικά οι άνδρες έχουν συνδεθεί με την υψηλή λογοτεχνία, ενώ οι γυναίκες με πιο εμπορικές πλευρές της, όπως υποστηρίζει και ο Huyssen (1986 στο Driscoll, 2014, σ. 29), αλλά και με μια επιφανειακή ανάγνωση, όπως αναφέρει η Long (2003). Και η Radway στη μελέτη της για το BOMC μελετά αυτήν την ένταση μεταξύ των δύο φύλων, καθώς η θηλυκοποίηση της κουλτούρας, που συνδέθηκε με τη μαζική παραγωγή, και η άνοδος των λεσχών ανάγνωσης θεωρήθηκαν απειλή για τον ανεξάρτητο, πάντα άρρεν, συγγραφέα και αναγνώστη, ο οποίος μπορούσε να επιλέξει μόνος του τι είναι καλό να διαβάσει, αντί να είναι παθητικός δέκτης αδιαφοροποίητων προϊόντων (1997, σ. 209-210).

Συνεχίζοντας, οι αναγνωστικές πρακτικές μέσου γούστου τονίζουν τη σημασία της συναισθηματικής σύνδεσης με λογοτεχνικά έργα. Ο χαρακτηρισμός ενός αναγνώστη ή βιβλίου ως «συναισθηματικού» είναι σχεδόν πάντα υποτιμητικός, καθώς το συναίσθημα συνδέεται με το γυναικείο φύλο, αλλά και το «απλοϊκό» βλέμμα απέναντι στα έργα, όπως αναφέρθηκε εκτενώς παραπάνω. Για την Radway η ανάγνωση στο BOMC ήταν «ένα συμβάν που χαρακτηριζόταν από συγκινησιακή ανταπόκριση και αντίδραση» (1997, σ. 262). Ο όρος «personalism» της Radway εξηγεί πως ο αναγνώστης μέσου γούστου αισθάνεται βαθιά, αλλά έχει, επίσης, ενσυναίσθηση και έτσι συνδέεται και ταυτίζεται με τους χαρακτήρες μιας ιστορίας, αλλά και με τους άλλους αναγνώστες (Radway, ό.π., σ. 284). Αυτός ο τρόπος ανάγνωσης αντιτίθεται επομένως στο «καθαρό» βλέμμα, για το οποίο οι μορφικές αναζητήσεις είναι πιο σημαντικές από τις ανταποκρίσεις στο περιεχόμενο.

Η ανάγνωση μέσου γούστου συνδέεται επίσης με την ψυχαγωγία και τη χαλάρωση και αποφεύγει τις ακαδημαϊκές αναλύσεις έργων. Και τον 20^ο αιώνα η ανάγνωση μυθιστορημάτων, για παράδειγμα, θεωρούνταν δραστηριότητα αναψυχής για τις γυναίκες της μεσαίας τάξης. Πάντα, όμως, η ψυχαγωγία για την κουλτούρα μέσου γούστου πρέπει να έχει κάποιο «νόημα» και να μην είναι απλώς ψυχαγωγία. Τέλος, όπως υποστηρίζει η Driscoll (ό.π.) είναι πολύ σημαντικό για τους αναγνώστες μέσου γούστου να βρίσκουν ιστορίες που θεωρούν ότι μπορούν να οδηγήσουν στην αυτο-βελτίωσή τους και με τις οποίες μπορούν να ταυτιστούν. Η ανάγνωση είναι επίσης μέρος μιας προσπάθειας για κοινωνική βελτίωση και καθοριστικό ρόλο σε αυτό έπαιζαν πάντα οι λέσχες ανάγνωσης.

Φαίνεται, λοιπόν, πως από την πάλη ανάμεσα στην εμπορευματοποίηση του βιβλίου και στην διατήρηση της ανάγνωσης ως «ελίτ» δραστηριότητας προέκυψε μια καινούργια, για τον 20^ο αιώνα, κατηγορία αναγνωστών, η οποία χαρακτηρίστηκε «μέσου γούστου» και, όπως υποστηρίζει η Driscoll (ό.π.) διατηρεί τα χαρακτηριστικά της και στον 21^ο αιώνα. Φαίνεται πως η συγκεκριμένη κουλτούρα παρουσιάζει ορισμένα από τα βασικά χαρακτηριστικά που αποδίδονται στις λέσχες ανάγνωσης, οι οποίες, εξάλλου, γίνονται αντιληπτές από τη σχετική βιβλιογραφία ως θεσμοί μέσου γούστου.

1.5. Σχετικά με τις λέσχες ανάγνωσης

Υπάρχουν ορισμένα χαρακτηριστικά τα οποία φαίνεται πως μοιάζουν για όλες τις λέσχες ανάγνωσης. Πριν παρουσιαστούν όμως αυτά, είναι σημαντικό να αναφερθεί πως η ανάγνωση δεν είναι μια ατομική και εντελώς υποκειμενική εμπειρία, αλλά γίνεται πάντα σε κοινωνικά πλαίσια. Επικαθορίζεται από πολλούς παράγοντες που συνδυάζονται και παράγουν διαφορετικές αναγνώσεις, ενώ τα ίδια τα κείμενα είναι πεδία ανταγωνισμού (McCormick & Waller, 2000, σ. 240-241, 251).

Όπως υποστήριξε και η Elizabeth Long (2003), την περίοδο του μοντερνισμού επικράτησε η εικόνα του μοναχικού συγγραφέα, η οποία όμως δεν αντικατοπτρίζει τις κοινωνικές πλευρές της γραφής. Ακόμη και η ίδια η χρήση της γλώσσας, οποιασδήποτε γλώσσας, υποδηλώνει συλλογικότητα. Παρόμοια, υπάρχει η εικόνα του μοναχικού αναγνώστη. Στην αρχή ο αναγνώστης αντιμετωπιζόταν σαν ακαδημαϊκός. Διάβαζε μόνος του, αποκομμένος από την ενεργή ζωή της κοινωνίας και έδινε μεγάλο βάρος στην πνευματικότητα. Η ανάγνωση όμως, είτε γίνεται σε λέσχες ανάγνωσης είτε όχι, δεν μπορεί να αποκοπεί από το κοινωνικό της πλαίσιο (Devlin-Glass, 2001· Griswold, McDonnell & Wright, 2005· Long, 2003· Radway, 2009· Smith, 1996).

Η Long (ό.π.) αναφέρει ότι το να αντιμετωπίζεται η ανάγνωση ως εντελώς μοναχική διαδικασία απορρίπτει δύο βασικές πλευρές της κοινωνικής της φύσης. Η πρώτη είναι η οικογένεια, που οδηγεί το άτομο στην εγγραμματοσύνη και εμφυσά σε εκείνο την αναγνωστική συνήθεια. Η ανάγνωση στα πλαίσια της οικογένειας είναι μια μορφή πολιτισμικού κεφαλαίου, αλλά και ένας καθοριστικός δείκτης για την ανάγνωση στην ενήλικη ζωή. Η δεύτερη έχει να κάνει με το σχολείο, το οποίο προσφέρει ένα πιο δημόσιο πλαίσιο για την εκμάθηση της ανάγνωσης. Υπάρχει όμως περίπτωση η ανάγνωση να γίνει καταναγκαστική στα σχολικά πλαίσια, και για αυτό πολλοί μαθητές δεν την προτιμούν. Όπως και να έχει, η ανάγνωση είναι κάτι που πρέπει να διδαχθεί κανείς· κάτι που κανείς δεν γνωρίζει εγγενώς.

Αμερικανικές εμπειρικές έρευνες του μέσου του 20^{ου} αιώνα ανέδειξαν ότι δεν είναι η απομόνωση, αλλά η κοινωνικοποίηση που προτρέπει την ανάγνωση. Όπως αναφέρει η Long (2003), οι περισσότεροι αναγνώστες χρειάζονται στήριξη από άλλους αναγνώστες και θέλουν να συζητούν μαζί τους.

Σε ό,τι αφορά τις λέσχες, τα τελευταία διακόσια χρόνια οι ομάδες ανάγνωσης ήταν κυρίως γυναικείες ομάδες (Long, ό.π.). Μια έρευνα που αναφέρεται από την Hartley, η οποία πραγματοποιήθηκε το 1999 στην Αγγλία, ανέδειξε πως το 69% των ομάδων αποτελούνταν αποκλειστικά από γυναίκες (2001 στο Driscoll, 2014, σ. 54). Η Poole υποστηρίζει πως για αυτόν το λόγο συχνά οι λέσχες υποτιμούνται ως ευκαιρίες για κουτσομπολιό (2003, σ. 263). Επειδή, λοιπόν η λέσχη ανάγνωσης αφορά πρωταρχικά τις γυναίκες, και βασικό είδος το οποίο επιλέγεται για ανάγνωση στη λέσχη είναι το μυθιστόρημα, οι άνδρες αποφεύγουν τέτοιες δραστηριότητες, καθώς προβάλλονται ως «γυναικείες» από την κοινωνία, αν και για την Sedo (2003) δεν είναι τόσο απλό και σημαντικό ρόλο παίζει και το εκπαιδευτικό επίπεδο, το οποίο οδηγεί και στην απόκτηση πολιτισμικού κεφαλαίου.

Επίσης, μέλη των λεσχών είναι συνήθως οι γυναίκες της μεσαίας αστικής τάξης. Όπως υποστηρίζει η Long (2003), οι λέσχες ανάγνωσης είναι κατά βάση φαινόμενο της μεσαίας και ανώτερης μεσαίας τάξης, στις οποίες προσφέρουν έναν τρόπο να αποκτήσουν πολιτισμικό κεφάλαιο.

Στο τέλος του 19^{ου} αιώνα με την έλευση της εκβιομηχάνισης, οι γυναίκες της μεσαίας τάξης περιορίστηκαν στη σφαίρα του νοικοκυριού, απέκτησαν περισσότερο ελεύθερο χρόνο και αποκόπηκαν από τον έξω κόσμο, στον οποίο κυριαρχούσαν πλέον κυρίως άντρες (Stearns, 1979 στο Long, 2003, σ. 36). Ενώ τον 19^ο αιώνα η εκπαίδευση έγινε βασική για τους Αμερικανούς της μεσαίας τάξης, οι γυναίκες δεν λάμβαναν εκτεταμένη μόρφωση και για τον μεγάλο αριθμό γυναικών μεσαίας τάξης που δεν μπορούσε να σπουδάσει στο πανεπιστήμιο η λογοτεχνική λέσχη ήταν, επίσης, μια ευκαιρία δια βίου μάθησης.

Στις αξίες, λοιπόν, των λεσχών υπάρχει η εκπαίδευση και αυτο-βελτίωση, ενώ μπορεί να λειτουργούν και ψυχοθεραπευτικά (Driscoll, 2014· Long, 2003· Poole 2003· Sedo, 2003). Επιπρόσθετα, η ανάγνωση στις λέσχες έχει ψυχαγωγικό σκοπό και λόγω αυτού αποφεύγουν την ακαδημαϊκή ανάγνωση κειμένων. Μεγαλύτερη σημασία έχει να είναι τα βιβλία χρηστικά για τους αναγνώστες, ανταποκρινόμενα στις ιδιαίτερες ανάγκες τους και στο σκοπό της αυτο-βελτίωσης, να μπορούν οι αναγνώστες να συνδεθούν και να ταυτιστούν μαζί τους, αντλώντας από προσωπικές τους εμπειρίες, και να έχουν συναισθηματικές ανταποκρίσεις σε αυτά (Aubry, 2008· Driscoll 2014· Radway, 1997· Moody, 2011· Smith, 1996). Η Long αναφέρει επίσης

ότι οι λέσχες ανάγνωσης συμβάλλουν στην κοινωνική αλλαγή. Οι αναγνώστες αναπτύσσονται και αλλάζουν μέσω της αφήγησης και των χαρακτήρων των βιβλίων, καθώς δημιουργούν τη δική τους ταυτότητα και όσα θα ήθελαν να είναι (1992 στο Sedo, 2003, σ. 67).

Ενδιαφέρον για τα ζητήματα εμπορευματοποίησης των βιβλίων, αλλά και το ζήτημα της έντασης ανάμεσα στην τέχνη και την αγορά που αφορά την κουλτούρα μέσου γούστου, παρουσιάζουν οι μελέτες κάποιων ιδιότυπων λεσχών ανάγνωσης.

Μελετώντας το Richard & Judy Book Club (από εδώ και στο εξής RJBC), οι Fuller και Sedo (2011), αναφέρουν πως επρόκειτο για μια εκπομπή που είχε να κάνει με την ανάγνωση και το βιβλίο, αλλά παρέμενε μια τηλεοπτική εκπομπή σε ένα μέσο που έχει κατεξοχήν συνδεθεί με τη μαζική διασκέδαση και την εμπορευματοποίηση. Έτσι, απειλούσε την ιδεολογική επένδυση των αναγνωστών στην ανάγνωση ως δραστηριότητα υψηλής κουλτούρας. Ήταν εκπομπή της πρωινής ζώνης, που συνδύαζε στοιχεία της κουλτούρας των σταρ, καλώντας διάσημους αναγνώστες, με επιλογές βιβλίων που μπορεί να είχαν προταθεί και για σημαντικά βραβεία, όπως το Man Booker Prize.

Το RJBC παρουσίαζε την ανάγνωση σαν να ήταν οποιαδήποτε άλλη δραστηριότητα ελεύθερου χρόνου, δηλαδή ούτε πιο σημαντική από άλλες, ούτε και το αντίθετο. Οι Fuller και Sedo (2011) στην έρευνά τους, που διεξήχθη το 2007 και αφορούσε άγγλους αναγνώστες παρατήρησαν το εξής. Ενώ πολλοί αναγνώστες αντιμετώπιζαν θετικά το γεγονός ότι το πρόγραμμα ενθάρρυνε τους ανθρώπους να διαβάσουν περισσότερο, ακριβώς η επιτυχία αυτής της διαδικασίας μετατροπής της ανάγνωσης σε δημοφιλή πρακτική, δηλαδή όχι ελιτίστικη αλλά προσιτή σε όλους, μαζί με την εμπορευματοποίηση των επιλογών της λέσχης, ήταν που μείωνε την αξία των βιβλίων για εκείνους (Fuller & Sedo, 2011, σ. 38-39). Εντούτοις, οι περισσότεροι αναγνώστες που συμμετείχαν στην έρευνα δεν αποτελούσαν το κοινό-στόχο της εκπομπής. Μόνο το 16% από τους 1.549 συμμετέχοντες παρακολουθούσε την εκπομπή στην τηλεόραση, ενώ αρκετοί μπορεί να γνώριζαν το RJBC από άλλα μέσα, όπως το διαδίκτυο.

Όπως υποστήριξε και η Radway (1997), οι λέσχες βιβλίων και γενικότερα οι θεσμοί της κουλτούρας μέσου γούστου που αντιμετώπιζαν τα πολιτιστικά αγαθά σαν να ήταν οποιοδήποτε άλλο προϊόν, ήταν τόσο απειλητικοί για τους διανοούμενους

επειδή έδιναν πρόσβαση στην υψηλή κουλτούρα. Οι κριτικοί των λεςχών φοβούνταν πάνω από όλα την εξαφάνιση «του αναγνωστικού υποκειμένου (reading subject), του ανθρώπου των γραμμάτων, του λευκού, άνδρα, πολίτη της μεσαίας τάξης της αστικής δημοκρατίας» (Radway, ό.π., σ. 246).

Παρόμοια με το RJBC λειτουργούσε η λέςχη ανάγνωσης της Oprah Winfrey, η οποία εξέφραζε μια παράδοση που δίνει έμφαση στο συναίσθημα, στην προσβασιμότητα και στις σχέσεις μεταξύ των αναγνωστών και των κειμένων (Farr & Harker, 2008). Η λέςχη δημιουργούσε μια ατμόσφαιρα που προωθούσε την εμπλοκή με αξίες της κοινότητας και αναγνώριση ατομικών ανησυχιών (Perry, 2008, σ. 121). Στο *The 'Oprahfication' of Literacy* ο R. Mark Hall μελέτησε το πώς η λέςχη προωθούσε επιτυχώς τη λογοτεχνία ως «ένα μέσο για προσωπική και πολιτισμική πρόοδο» (2003, σ. 646 στο Lewis, 2008, σ. 215). Τόσο το BOMC όσο και η λέςχη της Oprah αντιμετώπιζαν τα βιβλία ως προϊόντα μέσω των οποίων οι αναγνώστες μπορούσαν να πετύχουν συγκεκριμένους στόχους και να αποκτήσουν προνόμια (Lewis 2008, σ. 216). Σύμφωνα με την Radway (1997), η οποία μελέτησε το BOMC, οι συνδρομητές του φαίνεται πως αντιμετώπιζαν τους επιμελητές της λέςχης με παρόμοιο τρόπο με αυτόν που το κοινό αντιμετώπιζε την Oprah. Δηλαδή, όχι μόνο στηρίζονταν σε εκείνους για να τους προτείνουν κάτι καλό να διαβάσουν, αλλά και για να τους απαλλάξουν από το άγχος της σωστής επιλογής.

Επομένως, υπάρχουν κάποια βασικά χαρακτηριστικά τα οποία οι ερευνητές εντοπίζουν επανειλημμένως στις λέςχες ανάγνωσης, τα οποία αφορούν τόσο τα μέλη τους όσο και τις αναγνωστικές συνήθειες που επικρατούν στις λέςχες. Επίσης, μέσα από τα παραδείγματα των λεςχών που αναφέρθηκαν παραπάνω, διαφαίνεται η ένταση μεταξύ της τέχνης και της εμπορευματοποίησης του βιβλίου, αλλά και η δυσκολία ορισμένων αναγνωστών να αποδεχτούν τη μετατροπή της ανάγνωσης σε μαζική δραστηριότητα. Καθώς οι λέςχες αυτές πρότειναν βιβλία σε αναγνώστες που τις εμπιστεύονταν, θεωρώντας πως κάνουν καλές ή σωστές επιλογές, είναι σημαντικό να μελετηθεί στη συνέχεια πώς οι λέςχες ανάγνωσης, γενικά, επιλέγουν βιβλία.

1.6. Οι επιλογές των βιβλίων από τις λέςχες

Σύμφωνα με την Long (2003), η αγορά και οι θεσμικές διαδικασίες διανομής βιβλίων περιορίζουν αναγκαστικά τις επιλογές των λεςχών σε βιβλία που μπορούν τα μέλη να αγοράσουν και που είναι άμεσα διαθέσιμα. Για παράδειγμα, το αν ένα βιβλίο είναι

χαρτόδετο ή σκληρόδετο έχει σημασία, γιατί επηρεάζει την τιμή του. Επίσης, αν οι εκδότες έχουν αποφασίσει ότι ένα βιβλίο δεν εμπίπτει στο πολιτισμικά κυρίαρχο ρεύμα, οι λέσχες είναι πιθανό να μην το επιλέξουν.

Ένα βιβλίο πρέπει, επίσης, να μπορεί να συζητηθεί. Σε ένα έγγραφο της λέσχης που μελέτησε η Long (1986) στο Houston αναφέρεται πως «ένα βιβλίο μπορεί να είναι σύγχρονο ή κλασικό αλλά θα πρέπει να έχει λογοτεχνική αξία και να είναι πολύ "συζητήσιμο" (discussible)» (σ. 598). Δηλαδή, οι αναγνώστες να μην συμφωνούν απαραίτητα στην ερμηνεία του και να προκαλεί ενδιαφέρουσα συζήτηση. Για την Long αυτό υποδηλώνει μια ιεραρχία γούστου. Στην έρευνά της παρατήρησε ότι καμία λέσχη από όσες μελέτησε δεν θεωρούσε πως τα αισθηματικά μυθιστορήματα μπορούσαν να συζητηθούν στο πλαίσιο της λέσχης. Επίσης, ενώ τα μέλη της λέσχης του Houston υποστήριζαν ότι η ανάγνωση γενικότερα είναι καλύτερη από το να μην διαβάζει κανείς καθόλου, κατέκριναν έργα της σύγχρονης λογοτεχνίας, χαρακτηρίζοντάς τα «trashy» (χαμηλής ποιότητας). Έτσι, τοποθετούνται σε μια ιεραρχία -την οποία οι λέσχες φαίνονται να αποδέχονται- τόσο τα είδη όσο και συγκεκριμένα βιβλία. Τέτοιες διακρίσεις αναδεικνύουν το γεγονός ότι οι λέσχες γενικά δέχονται τις κατηγοριοποιήσεις των πολιτισμικών αυθεντιών, οι οποίες λειτουργούν σαν να είναι απολύτως «φυσικές», και, σύμφωνα με την Long, εξαρτώνται από αυτές τις αυθεντίες ώστε να διακρίνουν τι αξίζει να διαβάσουν (Long, ό.π. σ. 598-599).

Τα παραπάνω απηχούν τις παρατηρήσεις της Radway για το BOMC (1997), επειδή, οποιοδήποτε και αν ήταν το είδος του εκάστοτε βιβλίου και η λειτουργία του, βασικό κριτήριο για την επιλογή ήταν να είναι «καλογραμμένο». Ακόμη και αν οι επιμελητές διάλεγαν κάτι πολύ «εμπορικό», αυτό θα έπρεπε να έχει κάποια λογοτεχνική αξία. Επιπλέον, ο τρόπος με τον οποίο το BOMC διένειμε τα βιβλία στους συνδρομητές τους επιβεβαίωνε πως δεν θα έχαναν την επαφή με το πολιτισμικό τους κεφάλαιο, καθώς θα ήταν πάντα ενήμεροι για τις ιδέες και τα καινούργια βιβλία στο πεδίο. Εντούτοις, όταν οι επιμελητές συναντούσαν πολύ αυτοαναφορικά και δυσνόητα έργα τα απέρριπταν, καθώς διαφωνούσαν με μια μυθιστοριογραφία που ήταν απρόσιτη για τους αναγνώστες.

Σημαντικές είναι και οι παρατηρήσεις της Radway (2009) για τις γυναίκες αναγνώστριες του Smithton. Η Dorothy Evans έκανε πολύ προσωποποιημένες

επιλογές αισθηματικών μυθιστορημάτων για τις πελάτισσές της στο βιβλιοπωλείο του Smithton, θεωρώντας ότι κάθε αισθηματικό μυθιστόρημα ήταν διαφορετικό, όπως και κάθε αναγνώστρια, παρά το γεγονός ότι πρόκειται για ένα είδος που θεωρείται απολύτως τυποποιημένο. Επίσης, υπερασπιζόταν τις επιλογές των αναγνωστριών στους ίδιους τους εαυτούς τους, κάτι το οποίο παρουσιάζει ενδιαφέρον και ανταποκρίνεται στις σχετικές παρατηρήσεις για την κουλτούρα μέσου γούστου.

Επιπρόσθετα, για να είναι ένα βιβλίο «συζητήσιμο» πρέπει εκτός από καλό να είναι και ενδιαφέρον. Γενικώς, οι λέσχες προτιμούν να αποφεύγουν να διαβάζουν βιβλία επειδή «πρέπει», γιατί θεωρούν ότι καταπιέζονται έτσι οι επιθυμίες των μελών ώστε να αποπληρωθεί κάποιο χρέος απέναντι στη «νομιμοποιημένη» κουλτούρα. Επομένως, τα μέλη αποδέχονται τη «νομιμοποιημένη» λογοτεχνία, αλλά παράλληλα κρατούν μια κριτική απόσταση απέναντί της. Είναι επίσης, σημαντικό για τους αναγνώστες να μπορούν να φανταστούν τον κόσμο και τους χαρακτήρες των βιβλίων και να ταυτίζονται μαζί τους, χωρίς η ταύτιση να είναι απόλυτη. Ουσιαστικά, είναι σημαντικό οι χαρακτήρες να είναι «πιστευτοί» (Long, 2003, σ. 155).

Από την άλλη πλευρά, η Long (ό.π.) υποστηρίζει ότι οι λέσχες συζητούν απελευθερωμένες από τις ηγεμονικές κατευθύνσεις των πολιτισμικών αυθεντιών και την ιεραρχία του γούστου. Τα μέλη των λεσχών δεν ενδιαφέρονται να καταλάβουν τους εσωτερικούς μηχανισμούς των κειμένων αλλά να κατανοήσουν το νόημα τους και να τα συζητήσουν. Έτσι, μια ακαδημαϊκή ανάλυση μπορεί να μην ταιριάζει απόλυτα με το κλίμα της λέσχης, αλλά δεν είναι κάτι που τα μέλη αδυνατούν να κάνουν.

Τέλος, ο Allington (2011) αναφέρεται σε ένα παράδοξο που παρατήρησε στη δική του έρευνα σε μια λέσχη ομοφυλόφιλων ανδρών. Πως ενώ συνήθως οι αναγνώστες των ομάδων θεωρούνταν απλοί άνθρωποι, σε αντίθεση με τους ακαδημαϊκούς αναγνώστες, η συμμετοχή σε μια ομάδα ανάγνωσης χαρακτηρίζει ένα άτομο ως ασυνήθιστα καλλιεργημένο. Συχνά τα βιβλία που επιλέγονταν από την ομάδα περιλάμβαναν έργα που ανήκουν στα «αποκλειστικά» (exclusive) πολιτιστικά αγαθά, δηλαδή κλασικά έργα και «σοβαρά» σύγχρονα μυθιστορήματα.

Καταλήγοντας, η ανάγνωση δεν μπορεί να αποκοπεί από το κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο συμβαίνει. Τα κοινωνικά χαρακτηριστικά και το περιβάλλον των αναγνωστών επηρεάζουν συνειδητά ή ασυνείδητα τις επιλογές και τις αντιλήψεις

τους για τα έργα. Με την εμπορευματοποίηση του βιβλίου και την αντιμετώπισή του ως προϊόντος φαίνεται πως αναδύθηκε ανάμεσα στην υψηλή και τη μαζική κουλτούρα μια νέα τάξη αναγνωστών μέσου γούστου, που συνδέθηκε άμεσα με τις λέσχες ανάγνωσης. Οι λέσχες αναδείχθηκαν σε θεσμούς της κουλτούρας μέσου γούστου και λειτούργησαν ως διαμεσολαβητές ανάμεσα στους αναγνώστες και τα έργα. Ο τρόπος που επιλέγουν βιβλία ανταποκρίνεται περισσότερο στις ανάγκες των μελών τους και αποφεύγουν τις ακαδημαϊκές αναλύσεις των έργων, αν και φαίνεται πως οι επιλογές στηρίζονται, εν μέρει, και σε μια ιεραρχία των ειδών και την αποδοχή της ύπαρξης έργων πιο «νομιμοποιημένων» σε σχέση με άλλα.

Στη συγκεκριμένη εργασία μας απασχολούν κυρίως τα εξής. Αρχικά, μελετώνται τα χαρακτηριστικά και οι αναγνωστικές πρακτικές των μελών δύο λεσχών ανάγνωσης της Αθήνας, ώστε να προσδιοριστεί κατά πόσο ανταποκρίνονται στα συμπεράσματα της υπάρχουσας βιβλιογραφίας. Επιχειρείται να αναδειχθεί το γούστο αυτών των αναγνωστών, μέσω της μελέτης της σχέσης τους με τον λογοτεχνικό κανόνα, αλλά και της πιθανής αποφυγής ορισμένων βιβλίων, χωρίς όμως να θεωρούνται εκ των προτέρων δεδομένοι οι ορισμοί των εννοιών «κλασικό», «σοβαρό» και «ελαφρύ» έργο. Έτσι, αν υφίσταται κάποια ιεράρχηση μεταξύ των έργων, αναδεικνύεται μέσα από τις εκφράσεις που χρησιμοποιούν εκείνοι. Είναι, ακόμη, σημαντικό το πώς οι αναγνώστες αντιμετωπίζουν τις λέσχες τους (ως ομάδες στις οποίες μπορούν να κοινωνικοποιηθούν, για παράδειγμα), αλλά και αν αναδύονται «αυθεντίες» -το νόημα της έννοιας «αυθεντία» προκύπτει ξανά από τους ίδιους τους αναγνώστες- στην ομάδα, ή τουλάχιστον μέλη τα οποία οι υπόλοιποι εμπιστεύονται για τις ερμηνείες των έργων ή τις επιλογές των βιβλίων προς ανάγνωση και πώς αποδίδεται κύρος σε εκείνα. Τέλος, εξετάζεται το πώς γίνονται γενικά οι επιλογές των βιβλίων από τις λέσχες και αν πράγματι αποδέχονται τις ιεραρχίες των έργων που προκύπτουν από τις πολιτισμικές αυθεντίες.

2. Μεθοδολογία της έρευνας

2.1. Μέθοδος και οι λέσχες που επιλέχθηκαν για την έρευνα

Η έρευνα διεξήχθη με ημι-δομημένες συνεντεύξεις και συμμετοχική παρατήρηση σε δύο λέσχες ανάγνωσης της Αθήνας. Με μια σύντομη επισκόπηση των λεσχών ανάγνωσης που αναφέρονται στη λίστα του Εθνικού Κέντρου Βιβλίου για το νομό Αττικής⁴ παρατηρεί κανείς πως οι λέσχες μπορεί να χωρίζονται ανάλογα με πλαίσιο στο οποίο ανήκουν (για παράδειγμα, υπάρχουν λέσχες πολυχώρων, βιβλιοπωλείων κ.τ.λ.), ανάλογα με την περιοχή, αν τα μέλη τους είναι αποκλειστικά γυναίκες (όπως για παράδειγμα, η Λέσχη Ανάγνωσης Γυναικών στο Ίλιον), αλλά και το είδος των βιβλίων τα οποία διαβάζονται σε αυτές (για παράδειγμα, αναφέρεται η Λέσχη Ανάγνωσης Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας).

Όπως αναφέρει η Sedo (2003), στις λέσχες ανάγνωσης διαβάζονται συχνότερα μυθιστορήματα και η έρευνα περιορίζεται σε τέτοιες κατηγορίες λεσχών, όπως έχει συμβεί και με άλλες έρευνες τέτοιου είδους στο παρελθόν (βλ. για παράδειγμα: Allington, 2011· Poole, 2003· Radway, 2009). Ακόμη, διακρίναμε δύο είδη λεσχών, δηλαδή λέσχες ειδικού και γενικού περιεχομένου. Επομένως, η πρώτη λέσχη που επιλέχθηκε είναι μια Λέσχη Αστυνομικής Λογοτεχνίας ενός εκδοτικού οίκου της Αθήνας, η οποία περιορίζεται σε μια πολύ συγκεκριμένη υποκατηγορία του είδους του μυθιστορήματος. Η δεύτερη είναι μια Ανεξάρτητη Λέσχη στην Αθήνα, που δεν περιορίζεται σε ένα συγκεκριμένο είδος, αν και επιλέγει συχνά μυθιστορήματα.

Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, υποθέτουμε πως τα μέλη των λεσχών έχουν κοινά χαρακτηριστικά. Μελετώντας, λοιπόν τις δύο λέσχες μπορούμε να παρατηρήσουμε αν τα μέλη τους ανήκουν στην ίδια κοινωνική τάξη, αν έχουν παρόμοιο εκπαιδευτικό επίπεδο κ.ά., πώς μπορεί να συνδέονται τα χαρακτηριστικά αυτά με τις αναγνωστικές πρακτικές τους και αν ανταποκρίνονται σε όσα αναφέρονται στη βιβλιογραφική επισκόπηση. Μια ακόμη βασική κατηγοριοποίηση προκύπτει από τις ηλικίες των μελών. Η συγκεκριμένη έρευνα θα επικεντρωθεί σε λέσχες ενηλίκων, καθώς αυτό εξυπηρετεί την παρούσα μελέτη.

⁴ Λίστα Λεσχών Ανάγνωσης Στ. Ελλάδας & Εύβοιας. Ανακτήθηκε από: <http://www.ekebi.gr/frontoffice/portal.asp?cpage=NODE&cnode=471&Bibliography=&Geo1=%CE%A3%CF%84. +%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%B1%CF%82 +%26 +%CE%95%CF%85%CE%B2%CE%BF%CE%AF%CE%B1%CF%82&Type=&act=%CE%91%CE%BD%CE%B1%CE%B6%CE%AE%CF%84%CE%B7%CF%83%CE%B7>

Επομένως, θεώρησα πως είναι σημαντικό να μελετηθούν οι πρακτικές δύο λεσχών που οργανώνονται διαφορετικά και κάνουν διαφορετικές αναγνωστικές επιλογές, ειδικού ή γενικού περιεχομένου. Η αστυνομική λογοτεχνία παρουσιάζει το ενδιαφέρον ότι, όπως αναφέρει και η Erin Smith (2000), τουλάχιστον τα σκληροτράχηλα αστυνομικά μυθιστορήματα δεν θεωρούνταν πάντα «λογοτεχνία» και αντιμετωπίζονταν (τον 20^ο αι.) ως κατώτερο είδος μαζικής κατανάλωσης. Κρίνω, λοιπόν, σημαντικό να μελετηθεί η τωρινή στάση των αναγνωστών μιας λέσχης αστυνομικής λογοτεχνίας, όχι μόνο απέναντι στο συγκεκριμένο είδος, αλλά συνολικά απέναντι στην αστυνομική λογοτεχνία και στην ανάγνωση γενικότερα. Οι στάσεις των αναγνωστών της ανεξάρτητης λέσχης απέναντι στην ανάγνωση και τα διαφορετικά λογοτεχνικά είδη αντιμετωπίζονται ως εξίσου σημαντικές. Η συγκεκριμένη λέσχη αξίζει να μελετηθεί ως μια ομάδα που δημιουργήθηκε από άτομα με φιλικές σχέσεις και επιχειρεί σταδιακά να διαμορφωθεί ως μια ολοκληρωμένη λέσχη, με συγκεκριμένους τρόπους λειτουργίας, δηλαδή όχι ως μια καθημερινή ομάδα φίλων που απλώς συζητούν για ένα βιβλίο στα πλαίσια μιας εξόδου. Παρά το γεγονός ότι η λέσχη δημιουργήθηκε το 2015 (περίπου), φέτος υπήρξε μια ένταση μεταξύ των μελών, την περίοδο τουλάχιστον που συμμετείχα στις συναντήσεις της, η οποία υποδηλώνει ακριβώς αυτές τις διεργασίες.

2.2. Η μεθοδολογική επιλογή της θεμελιωμένης θεωρίας

Η μεθοδολογία της έρευνας στηρίζεται στη *θεμελιωμένη θεωρία* (grounded theory). Πρόκειται για μια μέθοδο σύμφωνα με την οποία η θεωρία προκύπτει μέσα από τα εμπειρικά δεδομένα που συλλέγονται κατά τη διάρκεια της έρευνας (Babbie, 2010· Dawson, 2002). Όπως υποστήριζαν οι Strauss και Corbin (1998), αν υπάρχουν ήδη θεωρίες που είναι κατάλληλες για το πεδίο το οποίο μελετάται -κάτι το οποίο ισχύει και για την παρούσα έρευνα- τότε αυτές μπορούν να επεκταθούν και να αλλάξουν με τα νέα δεδομένα που προκύπτουν από την εμπειρική έρευνα, πράγμα που προσφέρει σημαντική ευελιξία.

Το ζητούμενο εδώ είναι να ερευνηθεί το πώς κατανοούν ορισμένες καταστάσεις και πρακτικές οι ίδιοι οι αναγνώστες. Οι απόψεις τους είναι, λοιπόν, καλύτερο να «ερμηνευθούν» (Charmaz, 2006, σ. 19, 54). Έτσι, αντί να επιβληθούν στα δεδομένα οι υπάρχουσες θεωρίες για την ανάγνωση, το γούστο και τις ιεραρχίες των έργων ή να περιοριστεί η μελέτη στο κατά πόσο ανταποκρίνονται τα δεδομένα στις θεωρίες, επιχειρείται να εξαχθούν ορισμένα συμπεράσματα από τα ίδια τα

δεδομένα, δηλαδή τις απόψεις των αναγνωστών, αντλώντας από το θεωρητικό πλαίσιο ό,τι κρίνεται απαραίτητο για την ανάλυση. Έτσι, αντί, για παράδειγμα, να επιβληθούν στους ερωτώμενους ορισμοί του τι θεωρείται «κλασικό», «σοβαρό», «ελαφρύ» έργο ή ένας ορισμός της «αυθεντίας» και οι ιεραρχίες γούστου ως δεδομένες, θεωρήθηκε περισσότερο ωφέλιμο να ληφθεί υπόψιν ο τρόπος με τον οποίο αναφέρονται οι ίδιοι οι ερωτώμενοι σε όλα αυτά, αλλά και ο τρόπος που εκείνοι τα ορίζουν και τα νοηματοδοτούν, έτσι ώστε να ελεγχθεί η επάρκεια των υπάρχουσών θεωριών.

Όπως διαφαίνεται και από τη βιβλιογραφική επισκόπηση, η ανάγνωση μπορεί να είναι μια κοινωνική διαδικασία, όμως είναι και αρκετά υποκειμενική και προσωπική. Επομένως, είναι μάλλον πιθανό πως σημαίνει διαφορετικά πράγματα και έχει διαφορετική αξία για τον εκάστοτε αναγνώστη.

Ακόμη, είναι πιθανό οι πρακτικές των λεσχών, αλλά και των αναγνωστών γενικά να επηρεάζονται από τις εκάστοτε κοινωνικές, οικονομικές και πολιτισμικές συνθήκες που επικρατούν σε μια συγκεκριμένη περίοδο στο μέρος όπου βρίσκονται. Ανά περιόδους μπορεί επίσης να συμμετέχουν πολύ διαφορετικά άτομα στις λέσχες. Είναι σημαντικό το γεγονός, για παράδειγμα, ότι το μεγαλύτερο μέρος της βιβλιογραφίας που αναφέρεται στην παρούσα εργασία αφορά χώρες του εξωτερικού και κυρίως την Αμερική, όπου και έχουν διεξαχθεί αρκετές έρευνες για το παρόν θέμα. Έτσι, δεν είναι απαραίτητο πως τα ίδια στοιχεία θα παρατηρηθούν για τις ελληνικές λέσχες ή τους έλληνες αναγνώστες ξεχωριστά, τη συγκεκριμένη περίοδο κατά την οποία διεξάγεται η παρούσα μελέτη. Η θεμελιωμένη θεωρία προσφέρει, λοιπόν, τη δυνατότητα να προσαρμοστούν (ή ακόμη και να αλλάξουν) οι υπάρχουσες θεωρίες στα δεδομένα που προκύπτουν από την έρευνα.

Έτσι, παρά τους όποιους περιορισμούς μπορεί να παρουσιάζει η εφαρμογή της συγκεκριμένης μεθόδου, προσφέρει σημαντική ευκαμψία. Οι ερωτήσεις της έρευνας μπορούσαν να αλλάξουν και να προσαρμοστούν στα καινούργια δεδομένα, ενώ γίνεται προσπάθεια τα φαινόμενα που παρατηρήθηκαν να μελετηθούν με τρόπο που ταιριάζει σε εκείνα.

2.3. Ερευνητικά ερωτήματα

Η συγκεκριμένη μελέτη ξεκίνησε από το ερώτημα του πώς οι αναγνώστες αντιλαμβάνονται τα κλασικά έργα, αν τα επιλέγουν συχνότερα από άλλα και κατά

πόσο το γούστο τους επηρεάζεται από τις σχέσεις τους με αυτά. Επίσης, αν σε αντιπαράβολή με εκείνα υπάρχουν έργα που θεωρούν «κατώτερα» και δεν τα επιλέγουν.

Στην πορεία της έρευνας τα βασικά ερευνητικά ερωτήματα διαμορφώθηκαν ως εξής: Ποια είναι τα χαρακτηριστικά των αναγνωστών των λεσχών; Ποιες είναι οι αναγνωστικές πρακτικές, τόσο των λεσχών όσο και των μελών τους; Πώς νοηματοδοτούνται τα κλασικά, αλλά και τα «σοβαρά» ή «ελαφριά» έργα από τους αναγνώστες και πώς επηρεάζουν οι αντιλήψεις αυτές τις αναγνωστικές τους επιλογές; Τι δεν θα επέλεγαν να διαβάσουν και, κατ' επέκταση, ποιο είναι το γούστο των ατόμων; Πώς αντιμετωπίζουν οι αναγνώστες τις λέσχες τους και τι αποκομίζουν από αυτές; Υπάρχουν αναγνώστες στους οποίους αποδίδεται μεγαλύτερο κοινωνικό κύρος από τους υπόλοιπους στις λέσχες; Και πώς γίνεται αυτό; Τέλος, πώς γίνονται οι επιλογές των βιβλίων από τις λέσχες;

2.4. Το χρονικό πλαίσιο της έρευνας

Η έρευνα έλαβε χώρα από τις 7 Νοεμβρίου του 2019 μέχρι τις 31 Ιανουαρίου του 2020. Σε αυτό το χρονικό διάστημα πραγματοποιήθηκαν τόσο η συμμετοχική παρατήρηση όσο και οι συνεντεύξεις. Συνολικά παρακολούθησα τέσσερις συναντήσεις της λέσχης αστυνομικής λογοτεχνίας και οκτώ συναντήσεις της ανεξάρτητης λέσχης.

2.5. Η επιλογή του δείγματος

Η μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε ώστε να επιλεγούν οι αναγνώστες που συμμετείχαν στην έρευνα ήταν η μέθοδος της μη πιθανοτικής δειγματοληψίας και, συγκεκριμένα, δειγματοληψία ευκαιρίας (convenience sampling). Οι ερωτώμενοι επιλέχθηκαν με βάση τη διαθεσιμότητα, αλλά και την επιθυμία τους να συμμετάσχουν στην έρευνα. Έγινε μια γενική παρουσίαση της έρευνας και στις δύο λέσχες και όσοι επιθυμούσαν μπορούσαν να εκδηλώσουν ενδιαφέρον επιτόπου ή μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου.

Παράλληλα όμως, δόθηκε προσοχή στο να συμμετέχουν τόσο γυναίκες όσο και άνδρες, ώστε να εκπροσωπηθεί και η μικρότερη ομάδα των ανδρών και από τις δύο λέσχες. Επίσης, θεωρήθηκε σημαντικό οι περισσότεροι, τουλάχιστον, συμμετέχοντες να πηγαίνουν ενεργά στις συναντήσεις των λεσχών, αλλά και να

διαβάζουν βιβλία και εκτός των πλαισίων της λέσχης. Επομένως, χρησιμοποιήθηκε και δειγματοληψία σκοπιμότητας.

Το τελικό δείγμα που διαμορφώθηκε ήταν το εξής. Οι συμμετέχοντες της έρευνας ήταν συνολικά δεκαέξι, δηλαδή οκτώ άτομα από κάθε λέσχη, τα περισσότερα από τα οποία συμμετέχουν ενεργά σε αυτές⁵. Στην έρευνα συμμετείχαν συνολικά πέντε άνδρες και έντεκα γυναίκες, ενώ συμμετείχε και ο συντονιστής της λέσχης αστυνομικής λογοτεχνίας.

2.6. Η επιλογή των συνεντεύξεων

Η ποιοτική μέθοδος θεωρείται ως η πιο κατάλληλη για τους σκοπούς της συγκεκριμένης μελέτης, καθώς χρησιμοποιείται κυρίως όταν πρέπει να μελετηθούν στάσεις, συμπεριφορές και εμπειρίες των ατόμων, αποσκοπώντας σε μια εις βάθος κατανόηση των απόψεών τους (Dawson, 2002· Strauss & Corbin, 1998). Επειδή τα βασικά ερωτήματα της έρευνας αφορούν τις αντιλήψεις των ατόμων για τα έργα και τις λέσχες, σε ποιο βαθμό αυτές οι αντιλήψεις επηρεάζουν τις αναγνωστικές επιλογές, αλλά και ποιο είναι γούστο των ατόμων, οι συνεντεύξεις θεωρούνται το πιο κατάλληλο μέσο για την εξακρίβωση αυτών των στοιχείων.

Η επιλογή των ημι-δομημένων συνεντεύξεων βασίστηκε, ακόμη, στο ότι αρκετές προηγούμενες έρευνες που αφορούν αναγνωστικές πρακτικές έχουν ακολουθήσει παρόμοια μέθοδο (βλ. για παράδειγμα: Allington, 2011· Radway, 2009· Smith, 1996· Long, 1986). Σύμφωνα με την Dawson (2002), οι ημι-δομημένες συνεντεύξεις είναι ίσως η πιο συνηθισμένη μέθοδος ποιοτικής έρευνας. Ένα θετικό στοιχείο τους είναι πως είναι πιο ευέλικτες σε σχέση με τις δομημένες συνεντεύξεις, οι οποίες θυμίζουν ερωτηματολόγια κλειστού τύπου και, επομένως, δεν υπάρχει η δυνατότητα να δοθούν διαφορετικές απαντήσεις, να μετασχηματιστούν, να προστεθούν ή να αφαιρεθούν ερωτήσεις στην πορεία της έρευνας, στοιχείο που είναι απαραίτητο για την παρούσα μελέτη, καθώς η βασική της μεθοδολογία είναι η θεμελιωμένη θεωρία.

Οι συνεντεύξεις της έρευνας διήρκεσαν από μισή έως και μία ώρα, ανάλογα με τη ροή του λόγου των αναγνωστών. Έγινε προσπάθεια να υπάρχει ευελιξία και έτσι οι ερωτήσεις προσαρμόζονταν ορισμένες φορές στους συνομιλητές. Στα πλαίσια

⁵ Κάθε λέσχη αριθμεί περίπου είκοσι με εικοσιπέντε ενεργά μέλη, που πηγαίνουν τακτικά στις συναντήσεις.

της τήρησης των κανόνων δεοντολογίας, πριν από κάθε συνέντευξη οι συμμετέχοντες ενημερώνονταν σχετικά με τους σκοπούς της έρευνας και τη διατήρηση της ανωνυμίας τους και υπέγραφαν το Έντυπο Συγκατάθεσης (Παράρτημα 3), σε δύο αντίγραφα, ένα για τον κάθε συμμετέχοντα και ένα για την ερευνήτρια.

2.7. Οδηγός συνέντευξης

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, και καθώς η μεθοδολογία της έρευνας στηρίζεται στη θεμελιωμένη θεωρία, θεωρήθηκε απαραίτητο να υπάρχει ευελιξία στις ερωτήσεις που τέθηκαν στα μέλη των λεσχών. Ο οδηγός συνέντευξης, λοιπόν, που παρουσιάζεται στο Παράρτημα 1 είναι ενδεικτικός, γιατί έγινε προσπάθεια να προσαρμόζεται στον εκάστοτε αναγνώστη. Επομένως, ορισμένες ερωτήσεις μπορεί να μην έγιναν σε όλους (ή σε κανέναν, εφόσον στην πορεία κρίθηκαν μικρής σημασίας) ή μπορεί να προστέθηκαν κάποιες στην πορεία της έρευνας, ανάλογα με την παρατήρηση των συναντήσεων των λεσχών ή τις απαντήσεις που έδιναν τα ίδια τα μέλη σε ορισμένες ερωτήσεις.

Παρά ταύτα, δημιουργήθηκαν συγκεκριμένες θεματικές κατηγορίες ερωτήσεων, οι οποίες παρέμειναν σταθερές στη διάρκεια της έρευνας. Αυτές είχαν ως εξής. Αρχικά, έγιναν ερωτήσεις σχετικά με τη συμμετοχή των ερωτώμενων στην εκάστοτε λέσχη ανάγνωσης (βλ. Ερωτήσεις σχετικά με τις λέσχες). Οι ερωτήσεις αυτές αποσκοπούσαν στο να καθορίσουν τον τρόπο με τον οποίο τα μέλη αντιλαμβάνονται τη λέσχη τους, την ανάγνωση στα πλαίσια αυτής, αλλά και τι αποκομίζουν από τη συμμετοχή στη λέσχη. Επίσης, αποσκοπούσαν στο να μελετηθεί κατά πόσο τα βασικά χαρακτηριστικά των λεσχών ανάγνωσης, που εντοπίζονται στη βιβλιογραφία, ισχύουν ή όχι για τις συγκεκριμένες ομάδες. Ακόμη, έγινε προσπάθεια να καθοριστεί το πώς γίνονται οι επιλογές των βιβλίων από τις λέσχες, αν απορρίπτονται ορισμένα βιβλία από αυτές και γιατί, αλλά και αν το να έχει διαβάσει κανείς πολλά βιβλία θεωρείται απαραίτητο στοιχείο για τη συμμετοχή ή για να προτείνει βιβλία για επόμενες συναντήσεις.

Η δεύτερη κατηγορία ερωτήσεων (βλ. Κοινωνικές σχέσεις στις λέσχες) αποτελεί ουσιαστικά υποκατηγορία της πρώτης, αλλά είναι και χαρακτηριστικό παράδειγμα εφαρμογής της θεμελιωμένης θεωρίας, καθώς τελειοποιήθηκε ύστερα από τις πρώτες παρατηρήσεις των συναντήσεων των λεσχών. Πρόκειται για τις ερωτήσεις που αφορούν τις κοινωνικές σχέσεις που παρατηρούνται στις λέσχες, οι

οποίες αποσκοπούσαν στο να αναδείξουν τις δυναμικές σχέσεων που αναπτύσσονται στα πλαίσια των ομάδων, τις απόψεις των αναγνωστών σχετικά με τις «αυθεντίες», αλλά και την ενεργή ή όχι συμμετοχή των μελών.

Οι ερωτήσεις σχετικά με τις αναγνωστικές συνήθειες, αλλά και την επιρροή από το οικογενειακό περιβάλλον (βλ. Αναγνωστικές συνήθειες), αποσκοπούσαν στο να καθοριστεί η συχνότητα με την οποία διαβάζουν τα μέλη, από την παιδική τους ηλικία μέχρι σήμερα. Αν, δηλαδή, η ανάγνωση παρέμεινε ως σταθερή πρακτική στην πορεία της ζωής τους. Όταν η ανάγνωση μεταλαμπαδεύεται ως πρακτική από την οικογένεια στα παιδιά, αυτό αποτελεί σημαντικό δείκτη πολιτισμικού κεφαλαίου, κάτι το οποίο, επίσης, μελετήθηκε μέσω των συγκεκριμένων ερωτήσεων. Αναζητήθηκε, ακόμη, το αν έχουν τη δυνατότητα να αγοράσουν βιβλία συχνά, κάτι που θα υποδήλωνε σχετική οικονομική άνεση (που, βεβαίως, δεν είναι απαραίτητο ότι ισχύει για όλους όσους αγοράζουν βιβλία).

Έπειτα, γίνονταν ερωτήσεις που είχαν να κάνουν με τους αναγνώστες ατομικά (βλ. Κλασικά έργα και ατομικές επιλογές). Οι συγκεκριμένες ερωτήσεις αφορούσαν τις ατομικές αναγνωστικές επιλογές και σκοπός τους ήταν να αναδείξουν τις απόψεις των ερωτώμενων σχετικά με τα κλασικά έργα λογοτεχνίας, τα οποία ανήκουν στην κατηγορία της υψηλής, «νομιμοποιημένης» κουλτούρας, και αν προκύπτουν κάποιες ιεραρχίες ειδών από τα λεγόμενά τους. Ακόμη, να αναδειχθεί ο τρόπος ανάγνωσης των έργων, δηλαδή κατά πόσο η ανάγνωση των ερωτώμενων είναι αποστασιοποιημένη, στα πρότυπα του «καθαρού βλέμματος» της θεωρίας του Bourdieu (1979/2011) ή χαρακτηρίζεται από συναισθηματική εμπλοκή, στα πρότυπα της ανάγνωσης της κουλτούρας μέσου γούστου.

2.8. Συμμετοχική παρατήρηση

Όπως προαναφέρθηκε, παρευρέθηκα σε τέσσερις συναντήσεις της λέσχης αστυνομικής λογοτεχνίας και σε οκτώ της ανεξάρτητης λέσχης. Σημειώνεται πως τα μέλη των δύο λεσχών και ο συντονιστής της λέσχης αστυνομικής λογοτεχνίας, ενημερώθηκαν για τους σκοπούς της έρευνας, και πως θα διατηρηθεί η ανωνυμία τους, και έδωσαν προφορική συγκατάθεση για τη συμμετοχή μου στην ομάδα ως παρατηρήτρια.

Το πρωτόκολλο παρατήρησης που διαμορφώθηκε αφορούσε κυρίως τα εξής στοιχεία. Αρχικά, δόθηκε σημασία στο να προσδιοριστεί αν υπάρχουν επίσημες

διαδικασίες που γίνονται χωρίς εξαίρεση με συγκεκριμένη σειρά στην εκάστοτε λέσχη, προκειμένου να σχηματιστεί μια εικόνα για το πώς (και αν) οργανώνονται οι συναντήσεις με συγκεκριμένους (αυστηρούς ή μη) τρόπους.

Προσωπικά είχα μεγαλύτερη εμπλοκή και συμμετείχα περισσότερο στις συναντήσεις της ανεξάρτητης λέσχης, καθώς η χαλαρή οργάνωση της ομάδας μου έδινε αυτήν την ευκαιρία. Στη συγκεκριμένη περίπτωση ήρθα πιο κοντά με τα μέλη, καθώς η κουβέντα γινόταν στα πλαίσια μιας παρέας. Από την άλλη πλευρά, η συμμετοχή μου δεν ήταν μεγάλη στη λέσχη αστυνομικής λογοτεχνίας, καθώς έχει πολύ δομημένη οργάνωση και περιορισμένο χρόνο για τις συναντήσεις της. Όπως και να έχει, σε καμία από τις δύο περιπτώσεις δεν συμμετείχα στις συζητήσεις που είχαν να κάνουν με τα βιβλία, καθώς θεώρησα πως ήταν σκόπιμο να παρατηρήσω πώς διεξάγονται αυτές, χωρίς να τις διαταράξω. Πρέπει, όμως, να αναφερθεί πως και οι δύο ομάδες αποδέχθηκαν εγκάρδια τη συμμετοχή μου και ήταν εξαιρετικά φιλόξενες.

Ένα ακόμη στοιχείο που έκρινα πως έπρεπε να παρατηρήσω, ήταν το πώς κατανέμονται οι εργασίες στις λέσχες και αν υπάρχουν ορισμένα μέλη τα οποία συμμετέχουν πάντα ενεργά στις συζητήσεις. Έτσι, αναδεικνύεται και μια δυναμική σχέσεων στις λέσχες. Από αυτήν την παρατήρηση προέκυψε η ερώτηση σχετικά με το αν πρέπει να υπάρχουν «αυθεντίες» που να κατευθύνουν τις συζητήσεις των λεσχών, η οποία σχηματίστηκε ακριβώς επειδή θεώρησα πως ορισμένα μέλη και στις δύο λέσχες έχουν μια αρκετά δυναμική παρουσία, η οποία δίνει ώθηση στη συζήτηση και «οδηγεί» και τα υπόλοιπα μέλη να την ακολουθήσουν ή να αντιδράσουν απέναντι σε αυτήν. Η ερώτηση αυτή, όπως θα φανεί στην ανάλυση των αποτελεσμάτων, οδήγησε σε απαντήσεις χάρη στις οποίες σκιαγραφήθηκαν οι απόψεις των αναγνωστών για τις «αυθεντίες», αλλά και οι ορισμοί που οι ίδιοι θα έδιναν σε αυτές.

2.9. Η διαδικασία ανάλυσης του υλικού

Η ανάλυση του υλικού έγινε μέσω κωδικοποίησης σε τρία στάδια. Το αρχικό στάδιο, όπως περιγράφεται από τους Babbie (2009) και Strauss και Corbin (1998), είναι η «ανοιχτή κωδικοποίηση» (open coding). Μελετήθηκαν, δηλαδή, οι απαντήσεις των συμμετεχόντων της έρευνας και επιχειρήθηκε να εντοπιστούν σε αυτές βασικές έννοιες, σκέψεις και ιδέες, οι οποίες συγκρίθηκαν και ενοποιήθηκαν σε γενικές κατηγορίες. Η διαδικασία πραγματοποιήθηκε μέσω υπομνηματισμού των εννοιών.

Το δεύτερο στάδιο ανάλυσης είναι η «αξονική κωδικοποίηση» (axial coding) του υλικού (Babbie, ό.π.). Αναζητήθηκαν δηλαδή ευρύτερες έννοιες, οι οποίες αποτελούν τον πυρήνα της μελέτης, μέσω μιας ανασύνταξης των δεδομένων που προέκυψαν από την ανοιχτή κωδικοποίηση. Οι κατηγορίες στις οποίες κατέληξε η ανάλυση σε αυτό το στάδιο ήταν οι εξής: Στάσεις απέναντι στην ανάγνωση (αγάπη για την ανάγνωση, πρακτική που οδηγεί σε μεγαλύτερη καλλιέργεια κ.τ.λ.), Καταναγκαστική ανάγνωση, Νοηματοδότηση κλασικών, «σοβαρών», «ελαφριών» έργων, Νοηματοδότηση της «αυθεντίας», Απόδοση κοινωνικού κύρους και εμπιστοσύνη στα άτομα που το έχουν, Η αξία της λέσχης (εκπαιδευτική, ψυχαγωγική κ.τ.λ.).

Το τρίτο και τελευταίο στάδιο είναι εκείνο της «επιλεκτικής κωδικοποίησης» (selective coding), η οποία στοχεύει να εντοπίσει τον κεντρικό κώδικα της μελέτης, δηλαδή την έννοια που συνδέει όλες τις υπόλοιπες (Babbie, ό.π.). Κομβικά σημεία για τη συγκεκριμένη μελέτη είναι, λοιπόν, το γούστο των αναγνωστών, οι ιεραρχίες των έργων και, κατ' επέκταση, τα ζητήματα νομιμοποίησης αυτών.

2.10. Περιορισμοί της έρευνας

Ένας βασικός περιορισμός της έρευνας είναι πως το δείγμα δεν μπορεί να είναι αντιπροσωπευτικό για μεγαλύτερους πληθυσμούς αναγνωστών, καθώς, όπως προαναφέρθηκε, προέκυψε από μη πιθανοτική δειγματοληψία. Επομένως, οι συμμετέχοντες της έρευνας δεν αντιπροσωπεύουν όλους τους αναγνώστες όλων των λεσχών. Αλλά και οι ίδιες οι λέσχες, όντας δύο μόνο σε σχέση με την πληθώρα λεσχών ανάγνωσης της χώρας, δεν θα μπορούσαν να είναι αντιπροσωπευτικές. Επιπρόσθετα, πρόκειται για δύο λέσχες που βρίσκονται σε αντίθετα, κατά κάποιον τρόπο, άκρα, καθώς η μία οργανώθηκε στα πλαίσια ενός εκδοτικού οίκου και καταπιάνεται με πολύ ειδικό περιεχόμενο, ενώ η δεύτερη δημιουργήθηκε ως ανεξάρτητη λέσχη γενικού περιεχομένου. Είναι, λοιπόν, εμφανές πως λείπουν κάποιες ενδιάμεσες κατηγορίες.

Τα παραπάνω οφείλονται, εν μέρει, και στον περιορισμένο χρόνο διεξαγωγής της έρευνας. Ακόμη, η λέσχη αστυνομικής λογοτεχνίας πραγματοποιεί τις συναντήσεις της μια φορά μέσα σε έναν μήνα, κάτι το οποίο περιόρισε αρκετά τη δυνατότητα εκτενέστερης παρατήρησης των συναντήσεων της λέσχης, σε αντίθεση

με την ανεξάρτητη λέσχη, η οποία πραγματοποιεί τις συναντήσεις της μια φορά την εβδομάδα.

3. Ανάλυση των ευρημάτων

3.1. Το προφίλ του αναγνώστη της λέσχης

Στην έρευνα επιχειρήθηκε να προσδιοριστούν ορισμένα δημογραφικά στοιχεία των αναγνωστών, τα οποία παρατίθενται στους Πίνακες (1, 2, και 3) και μελετώνται σε σχέση με την υπάρχουσα βιβλιογραφία που αναδεικνύει ότι βασικό ρόλο στην ανάγνωση παίζουν η εκπαίδευση, το επάγγελμα και ο ελεύθερος χρόνος (Guthrie, Seifert & Kirsch, 1986, Kirsch & Guthrie, 1984 στο Cecil Smith, 1990α). Σε συνδυασμό με αυτά και μέσω ερωτήσεων που αφορούσαν την ανάγνωση των ατόμων από την παιδική τους ηλικία, αλλά και την επιρροή που μπορεί να είχαν από το οικογενειακό τους περιβάλλον, αναζητάται να προσδιοριστεί το πολιτισμικό τους κεφάλαιο. Η εκπαίδευση, ειδικότερα, είναι σημαντικός δείκτης πολιτισμικού κεφαλαίου (Bourdieu, 1979/2011· Long, 2003) και συνήθως όσο ανώτερη είναι σε επίπεδο, τόσο περισσότερα άτομα τείνουν να κάνουν νομιμοποιημένες πολιτισμικές επιλογές. Η μεταβίβαση πολιτισμικού κεφαλαίου από την οικογένεια είναι, επίσης, ένα σημαντικό στοιχείο για τη διαμόρφωση της σχέσης των ατόμων με τη «νόμιμη» κουλτούρα.

Αρχικά, οι ηλικίες των αναγνωστών δεν παρουσιάζουν σημαντικές αποκλίσεις, καθώς οι περισσότεροι είναι άνω των πενήντα ετών. Μόνο έξι από τα είκοσι εννέα άτομα που συμπλήρωσαν τα στοιχεία τους είναι άντρες, κάτι το οποίο συνάδει με τις μελέτες των Sedo (2003), Long (2003), Poole (2003) αλλά και της Hartley (2001 στο Driscoll, 2014, σ. 25), οι οποίες τονίζουν πως οι λέσχες ανάγνωσης αποτελούνται συνήθως από γυναίκες. Από την έρευνα δεν προέκυψε πως αυτό το στοιχείο οφείλεται στο είδος των βιβλίων που επιλέγονται στις λέσχες, δηλαδή τα μυθιστορήματα, που είναι μια υπόθεση που αναφέρει η Sedo (2003), αλλά παραδέχεται και η ίδια πως το ζήτημα αυτό είναι πιο περίπλοκο. Επίσης, οι περισσότεροι έχουν λάβει κάποια πανεπιστημιακή μόρφωση, κάτι το οποίο και πάλι ανταποκρίνεται στη μελέτη της Sedo (2003), η οποία είχε παρατηρήσει πως σχεδόν όλοι οι συμμετέχοντες των λεσχών ανάγνωσης έχουν κάποιο βαθμό πανεπιστημιακής εκπαίδευσης.

Προκειμένου να σκιαγραφηθεί η ανάγνωση των ατόμων από την παιδική τους ηλικία μέχρι την ενήλικη ζωή τους, αλλά και να εντοπιστούν οι επιρροές τους, ρωτήθηκαν, αρχικά, πότε ξεκίνησαν να διαβάζουν για ψυχαγωγία, αλλά και αν

υπήρξε κάποιος από το οικογενειακό τους περιβάλλον, ο οποίος τους επηρέασε. Με αυτόν τον τρόπο γίνεται προσπάθεια να προσδιοριστεί αν το οικογενειακό περιβάλλον των ατόμων σχετιζόταν με την ανάγνωση και κατά πόσο αυτή η συνήθεια «κληροδοτήθηκε» στους ερωτώμενους.

Οι περισσότεροι ερωτώμενοι απάντησαν πως διάβαζαν από «πάντα» ή από πολύ μικρή ηλικία, πιο συγκεκριμένα από το δημοτικό, ενώ κάποιοι ξεκίνησαν στη διάρκεια της εφηβείας τους. Τουλάχιστον πέντε ερωτώμενοι ανέφεραν κλασικούς συγγραφείς ή κλασικά έργα ως μέρος των αναγνωσμάτων της παιδικής τους ηλικίας. Μία ερωτώμενη ανέφερε συγκεκριμένα: «Και διάβαζα και λίγο πριν αλλά διστακτικά, γιατί δεν ήξερα να διαβάζω καλά... Ας πούμε, διαβάζοντας τους *Αθλίους*, όταν το διάβασα πρώτη φορά έψαχνα να βρω πού είναι ο Γιάννης Αϊ Γιάννης. Την επόμενη φορά, που ήμουν έφηβη, έψαχνα να βρω πού είναι η Τιτίκα και ο Μάριος, ο έρωτας πια», ενώ μία ακόμη αναγνώστρια αποκρίθηκε: «Αυτός ο *Oliver Twist*, δηλαδή ήταν το πρώτο βιβλίο, εκτός απ' τους μύθους, τα κλασικά τα παιδικά, αλλά όχι το *Γουίνι το Αρκουδάκι*, ας πούμε, κι αυτά. Ε, ήτανε σοβαρά βιβλία που ε: διέπλασαν σε ένα πάρα πολύ μεγάλο βαθμό το χαρακτήρα μου, πιστεύω. Υποσυνείδητα». Φαίνεται πως οι ερωτώμενοι δεν συγκαταλέγουν παιδικά αναγνώσματα στη γενικότερη αναγνωστική τους εμπειρία. Αυτό ίσως οφείλεται στο ότι μπορεί να θεωρούν τα παιδικά βιβλία ως δεδομένο μέρος των αναγνωσμάτων τους ή όχι τόσο σημαντικά ώστε να τα αναφέρουν στις συνεντεύξεις τους, εκτός αν πρόκειται για «κλασικά παιδικά» βιβλία, όπως το *Oliver Twist*. Ή πιο απλά, είναι πιθανό να μην θυμούνται όλα τους τα παιδικά αναγνώσματα εκτός από εκείνα που μπορεί οι ίδιοι να θεωρούν πιο σημαντικά ή αξιόλογα.

Σχετικά με τις επιρροές από την οικογένεια, οκτώ ερωτώμενοι απάντησαν πως κάποιος από την οικογένειά τους, που μπορεί να μην ανήκε απαραίτητα στο άμεσο οικογενειακό περιβάλλον, όπως, για παράδειγμα, κάποιος θείος ή ξάδελφος, τους επηρέασε με κάποιον τρόπο στην ανάγνωση. Οι υπόλοιποι οκτώ ανέφεραν πως είτε δεν ήταν απολύτως σίγουροι αν επηρεάστηκαν από κάποιον οι αναγνωστικές τους πρακτικές, είτε δεν τους επηρέασε κανείς, είτε επηρεάστηκαν χωρίς να το συνειδητοποιήσουν.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι ορισμένοι ερωτώμενοι, μιλώντας για τις αναγνωστικές συνήθειες στο οικογενειακό περιβάλλον τους, αναφέρθηκαν στην

καλλιέργεια και στο μορφωτικό επίπεδο ως στοιχεία που σχετίζονται με την ανάγνωση, ενώ άλλοι ως στοιχεία που δεν επηρεάζουν τις αναγνωστικές συνήθειες των ατόμων. Μολαταύτα, κάποιοι αναγνώστες φαίνεται να θεωρούν πως το εκπαιδευτικό επίπεδο δεν παίζει σημαντικό ρόλο στην καλλιέργεια της αγάπης για την ανάγνωση. Επομένως, ίσως η αγάπη για την ανάγνωση να μπορεί να διαχωριστεί από την «ακαδημαϊκή» ικανότητα κατανόησης ή και ανάλυσης λογοτεχνικών κειμένων και την προσπάθεια συσσώρευσης πολιτισμικού κεφαλαίου, όπως περιγράφει ο De Singly (2000). Αν θεωρήσουμε πως η αγάπη για την ανάγνωση είναι κάτι ξεχωριστό από τις αναγνωστικές ικανότητες, μπορούμε να υποθέσουμε πως τα άτομα μπορούν να αναπτύξουν τη συγκεκριμένη συνήθεια ανεξάρτητα από το επίπεδο εκπαίδευσης που έχουν λάβει, όπως θα αναφερθεί παρακάτω, αλλά και πως το κοινωνικό τους περιβάλλον μπορεί να επαρκεί για να τα οδηγήσει στην καλλιέργεια αυτής. Αν ληφθούν υπόψη και τα λεγόμενα ορισμένων μελών της ανεξάρτητης λέσχης, ακόμη και τα κλασικά έργα, τα οποία ίσως θεωρείται πως απαιτούν μια συγκεκριμένη αναγνωστική εμπειρία ή ικανότητα ώστε να γίνουν κατανοητά, μπορούν να γίνουν προσιτά από όλους, ίσως και με κάποια καθοδήγηση.

Ένας ερωτώμενος, περιγράφοντας το «θετικό κλίμα» που υπήρχε στην οικογένειά του για να ξεκινήσει να διαβάζει και ο ίδιος βιβλία ανέφερε: «Το καταλαβαίνεις απ' τις συζητήσεις, απ' το πώς μιλάει κάποιος, το πώς έχει, εντός εισαγωγικών, καλλιεργηθεί (απ' την ανάγνωση), χωρίς απαραίτητα να 'χει σπουδάσει, δεν είναι θέμα τίτλου σπουδών, είναι θέμα καλλιέργειας», διαχωρίζοντας, λοιπόν, την καλλιέργεια από τους ακαδημαϊκούς τίτλους σπουδών και δίνοντάς της μεγαλύτερη αξία. Μια ακόμη ερωτώμενη υποστήριξε πως μάλλον την επηρέασε ο πατέρας της, ο οποίος, παρά το γεγονός ότι δεν είχε εκτεταμένες σπουδές διάβαζε περισσότερο από την μητέρα της, που είχε πιο υψηλό μορφωτικό επίπεδο: «Ε, αυτό είναι ένα ενδιαφέρον ερώτημα που μου θέτετε, διότι η μητέρα μου, που ήξερε περισσότερα γράμματα απ' τον πατέρα μου δεν διάβαζε... Ο πατέρας μου, ο οποίος ήταν ένας άνθρωπος που- πάρα πολύ έξυπνος και: ε: με δυνατότητες, αλλά που αδικήθηκε πάρα πολύ απ' τη ζωή του... πήγε μόνο μέχρι πρώτη γυμνασίου, γιατί στην πρώτη γυμνασίου τον έβγαλαν οι γονείς του να πάει να κερδίζει μεροκάματο για να θρέφει τα μικρότερα παιδιά- ο πατέρας μου διάβαζε. Αλλά διάβαζε κυρίως ιστορία. Διάβαζε ιστορικά βιβλία (.) και αυτός είναι που μας έφερνε βιβλία στο σπίτι... αγόραζε βιβλία και το αγαπούσε το βιβλίο».

Δύο αναγνώστες αναφέρθηκαν άμεσα και έμμεσα στη σημασία που έχει το μορφωτικό επίπεδο για την ανάγνωση βιβλίων, αναφέροντας αντίστοιχα: «Κοίταξε, ήμουν σε ένα μορφωμένο οικογενειακό περιβάλλον, έτσι; Η μητέρα μου είχε τελειώσει τη μέση εκπαίδευση κι ο πατέρας μου (είναι) δικηγόρος. Δεν είναι δηλαδή ότι ήμουν από περιβάλλον ανθρώπων, ξέρω 'γω, αμόρφωτων ή που δεν αγαπούσαν τα βιβλία, ίσα ίσα που ήτανε άνθρωποι που χάρηκαν που το παιδί τους του αρέσει να διαβάζει και μου αγοράζανε βιβλία». Ο δεύτερος αναγνώστης ανέφερε πως δεν επηρεάστηκε από κάποιον, απαντώντας: «Η μαμά μου δεν είχε πάει σχολείο, γιατί ήτανε πεντάρφανη. Ο δε πατέρας μου είχε πάει μέχρι Τετάρτη Δημοτικού. Το μόνο βιβλίο που είχαμε στο σπίτι ήτανε η Αγία Γραφή- μάλλον...», το οποίο μάλλον αναδεικνύει ότι το χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης και η έλλειψη αυτής δεν ώθησε τους συγκεκριμένους ανθρώπους προς την ανάγνωση βιβλίων.

Επομένως, οι ερωτώμενοι χωρίζονται ισομερώς σε όσους πιστεύουν πως επηρεάστηκαν και όσους δεν έχουν απολύτως καθαρή εικόνα σχετικά με το αν κάποιος τους επηρέασε με συγκεκριμένο τρόπο, αν και οι περισσότεροι ήρθαν σε επαφή με την ανάγνωση στο οικογενειακό περιβάλλον. Φαίνεται, όμως, ότι σημαντικό ρόλο παίζει και το «κλίμα» και η γενικότερη προσέγγιση της ανάγνωσης από την οικογένεια. Επιπρόσθετα, είναι σημαντικό ότι αρκετοί από τους ερωτώμενους που αναφέρθηκαν στο ζήτημα της έλλειψης υψηλού εκπαιδευτικού επιπέδου, δεν το αντιμετωπίζουν ως πρόσκομμα στην ανάγνωση και ακόμη και γονείς χωρίς υψηλό μορφωτικό επίπεδο μετέδωσαν την αγάπη για το βιβλίο στα παιδιά τους. Επομένως, παρά το γεγονός ότι ως νέοι μπορεί ορισμένοι αναγνώστες να μην είχαν εξοικειωθεί με το βιβλίο στα πλαίσια της οικογένειάς τους, αυτό δεν φάνηκε να τους εμποδίζει στην ανάπτυξη αναγνωστικών συνηθειών, ούτε τους απέτρεψε από πολιτισμικές αναζητήσεις.

3.2. Αναγνωστικές συνήθειες

Προκειμένου να προσδιοριστεί ο ρυθμός ανάγνωσης των ατόμων, ρωτήθηκαν αν διαβάζουν καθημερινά, πόσα βιβλία διαβάζουν μέσα σε έναν μήνα, αλλά και πόσες ώρες αφιερώνουν στην ανάγνωση μέσα σε μια μέρα. Σύμφωνα με τους Smith & Stahl (1989 στο Cecil Smith, 1990α) οι περισσότεροι αναγνώστες αφιερώνουν καθημερινά μία με τρεις ώρες στην ανάγνωση, ενώ σύμφωνα με τον Atkinson (2016) η τακτική ανάγνωση συνδέεται με το φύλο (οι γυναίκες διαβάζουν περισσότερο) και το πολιτισμικό-οικονομικό κεφάλαιο των ατόμων. Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τους

Scales και Rhee (2001), τα άτομα διαβάζουν συχνότερα όσο πιο μορφωμένα είναι. Τα δεδομένα που συλλέχθηκαν από τη δική μας έρευνα ανέδειξαν τα εξής.

Ο αριθμός των λογοτεχνικών βιβλίων που διαβάζει κανείς μέσα σε έναν μήνα ποικίλλει ανάλογα με τον εκάστοτε αναγνώστη, καθώς ο καθένας έχει διαφορετικές υποχρεώσεις και αντίστοιχα συγκεκριμένες ώρες ελεύθερου χρόνου. Για όλους τους ερωτώμενους ο αριθμός που δήλωσαν -συνήθως από ένα με δύο βιβλία και πάνω- φαίνεται να μην είναι σταθερός, ενώ εξαρτάται και από τη συγκεκριμένη περίοδο στην οποία βρίσκονται, τη γενικότερη διάθεσή τους ή ακόμη και από το κάθε βιβλίο που έχουν επιλέξει να διαβάσουν (για παράδειγμα, αν είναι μακροσκελές). Σύμφωνα και με την έρευνα του Εθνικού Κέντρου Βιβλίου του 2010⁶ σχετικά με τις αναγνωστικές συμπεριφορές και πολιτιστικές πρακτικές των Ελλήνων, αναγνώστες που διαβάζουν από δέκα βιβλία και πάνω μέσα σε έναν χρόνο θεωρούνται από μέτριοι ως συστηματικοί αναγνώστες. Καθώς τα μέλη των λεσχών ανάγνωσης αναμένεται ότι διαβάζουν ένα βιβλίο κάθε μήνα, λόγω της συμμετοχής τους στη λέσχη, μπορούν να κατηγοριοποιηθούν σε αυτήν την ομάδα αναγνωστών, ακόμη και αν δεν ληφθούν υπόψη τα επιπλέον βιβλία που διαβάζουν στον προσωπικό τους χρόνο.

Επειδή, οι αναγνώστες του δείγματος έχουν σχεδόν όλοι το ίδιο εκπαιδευτικό επίπεδο, δεν θα μπορούσαν να συγκριθούν μεταξύ τους ώστε να αναδειχθεί το κατά πόσο άτομα με υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο διαβάζουν περισσότερο σε σχέση με άτομα χαμηλού εκπαιδευτικού επιπέδου. Οι παρατηρήσεις, όμως, στην έρευνα του Ε.ΚΕ.ΒΙ. (2010) για τους αναγνώστες με υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο επιβεβαιώνονται, ενώ συνολικά, οι περισσότεροι αναγνώστες δεν έκαναν λόγο για πάνω από πέντε βιβλία ανά μήνα. Δεν παρατηρήθηκαν, επίσης, σημαντικές διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα.

Επιπρόσθετα, οι αναγνώστες ανέφεραν πως διαβάζουν καθημερινά, έστω και λίγο, ενώ οι ώρες που αφιερώνουν στην ανάγνωση φάνηκαν να συγκλίνουν λίγο περισσότερο, αν και εξαρτώνται και εκείνες από τις υποχρεώσεις και τον ελεύθερο χρόνο των ατόμων. Και στην έρευνα του Ε.ΚΕ.ΒΙ. (ό.π.) η έλλειψη ελεύθερου χρόνου αναδείχθηκε ως η βασική αιτία για τη μη ανάγνωση.

⁶ Ανακτήθηκε από:

<http://www.ekebi.gr/frontoffice/portal.asp?cpage=RESOURCE&cresrc=8453&cnode=145>

Οι περισσότεροι έκαναν λόγο για δύο με τρεις ώρες ανάγνωσης καθημερινά, που είναι περισσότερες από αυτό που είχαν παρατηρήσει οι Smith & Stahl (1989 στο Cecil Smith, 1990α) στη δική τους έρευνα, αν και δεν παρατηρήθηκαν σημαντικές διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα. Για αρκετούς ερωτώμενους η ανάγνωση αποτελεί την κυριότερη δραστηριότητα του ελεύθερου χρόνου τους, αλλά πολλοί την τοποθετούν συνοδευτικά (και όχι ως πιο αγαπημένη ή πιο σημαντική) με τις υπόλοιπες ασχολίες που μπορεί να έχουν, όπως, για παράδειγμα, την έξοδο με τους φίλους, τον κινηματογράφο, την τηλεόραση, τη χρήση διαδικτύου κ.τ.λ.

Σχετικά με το αν ο ρυθμός ανάγνωσης (πόσα βιβλία διαβάζουν) των ερωτώμενων άλλαξε όσο μεγάλωναν, κάτι το οποίο αναδεικνύει τη διατήρηση της συνήθειας της ανάγνωσης λογοτεχνίας σε ένα μεγάλο χρονικό φάσμα, φάνηκε ότι αν δεν αυξήθηκε, τουλάχιστον για τους περισσότερους δεν μειώθηκε. Υπήρχαν περιπτώσεις ερωτώμενων που σε κάποια στιγμή στη ζωή τους μπορεί να μην διάβαζαν όσο άλλοτε (χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση μιας αναγνώστριας που έγινε μητέρα και, όπως ήταν αναμενόμενο, είχε άλλες υποχρεώσεις τη συγκεκριμένη περίοδο), όμως φαίνεται ότι η ανάγνωση λογοτεχνίας είναι για εκείνους μια συνήθεια που δεν εγκατέλειψαν ποτέ.

Τέλος, όπως και μεγαλύτερο μέρος του δείγματος της έρευνας του Ε.ΚΕ.ΒΙ., όλοι σχεδόν οι ερωτώμενοι ανέφεραν πως προτιμούν να αγοράζουν τα βιβλία τα οποία διαβάζουν και αποφεύγουν να δανείζονται, επικαλούμενοι μια ιδιαίτερη σχέση με τα βιβλία ή απλώς το γεγονός ότι θέλουν να μπορούν να σημειώνουν επάνω τους. Επίσης, αγοράζουν βιβλία σχετικά συχνά, κάτι που ίσως υποδηλώνει και μια σχετική οικονομική άνεση, που μπορεί όμως να μην ισχύει στον ίδιο βαθμό για όλους. Ενδιαφέρουσα ήταν η άποψη μιας ερωτώμενης, η οποία ανέφερε πως: «Γιατί άλλωστε: νομίζω ότι όσα βιβλία και να 'χεις και όσους δίσκους παλιά τους λέγαμε, τώρα λέγονται CD και να 'χεις, ποτέ δεν θα θεωρηθείς ότι κάνεις έναν υπερκαταναλωτισμό. Δηλαδή τα βιβλία, όσα και να 'χεις, δεν θα σε κατηγορήσει κανένας ότι είσαι ένας άνθρωπος της εποχής και καταναλώνεις άσκοπα», η οποία αναδεικνύει τη μακροπρόθεσμη αξία του βιβλίου ως πολιτιστικού αγαθού. Το βιβλίο φαίνεται να περιβάλλεται από μια αίγλη και δεν αντιμετωπίζεται απλώς ως ένα προϊόν που αγοράζει κανείς προκειμένου να κορεστεί ο «καταναλωτισμός» του.

Συμπερασματικά, φαίνεται πως οι αναγνώστες με υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο διαβάζουν συστηματικά. Η ανάγνωση είναι μια δραστηριότητα που υπάρχει στην καθημερινότητά τους, κάτι το οποίο είναι μάλλον αναμενόμενο όταν μελετά κανείς αναγνώστες που ανήκουν σε λέσχες ανάγνωσης. Επίσης, η ανάγνωση από μικρή ηλικία και η στάση της οικογένειας των ατόμων απέναντί της φαίνεται να είναι στοιχεία που προάγουν τη συνέχιση αυτής της πρακτικής και στην ενήλικη ζωή, καθώς οι ερωτώμενοι φαίνεται πως συνεχίζουν να τη διατηρούν σχετικά σταθερά. Σύμφωνα με τα παραπάνω και επειδή οι περισσότεροι ερωτώμενοι προέρχονται από περιβάλλοντα που είχαν σχέσεις με την ανάγνωση, είτε αισθάνονται ότι επηρεάστηκαν άμεσα από αυτά, είτε όχι, και λόγω του υψηλού εκπαιδευτικού επιπέδου τους, θεωρώ πως πρόκειται για αναγνώστες με σημαντικό πολιτισμικό κεφάλαιο.

3.3. Κλασικά έργα και τα «πρέπει» της ανάγνωσης

Σύμφωνα με τον Bourdieu (1979/2011) η γλώσσα της αισθητικής είναι ουσιαστικά η άρνηση του εύκολου (σ. 517). Το «καθαρό γούστο» βασίζεται στην αποστρέφηση για ό,τι είναι «εύκολο», καθώς είναι απλό και δεν απαιτεί ιδιαίτερη προσπάθεια για να γίνει κατανοητό. Διεκδικεί σεβασμό και απόσταση και αποστρέφεται τα έργα που στηρίζονται κυρίως στην απόλαυση και το «χυδαίο γούστο» που αρκείται σε τέτοιου είδους απολαύσεις.

Επομένως, καθώς οι πρακτικές και οι προτιμήσεις των ατόμων εξαρτώνται από το πολιτισμικό τους κεφάλαιο, οι πιο «νόμιμες» πολιτιστικά πρακτικές είναι πιο πιθανό να εντοπίζονται συχνότερα σε άτομα με πλουσιότερο πολιτισμικό κεφάλαιο. Μπορεί λοιπόν να υποθέσει κανείς ότι, σύμφωνα με το εκπαιδευτικό επίπεδο του δείγματος, τις επιρροές από το οικογενειακό τους περιβάλλον, αλλά και το γεγονός ότι τα ίδια τα μέλη και των δύο λεσχών αναφέρθηκαν στο υψηλό επίπεδο και την καλλιέργεια των υπόλοιπων μελών της εκάστοτε λέσχης, επιβεβαιώνοντας τις παρατηρήσεις του Allington (2011), οι συγκεκριμένοι αναγνώστες μάλλον θα προσανατολίζονταν προς νομιμοποιημένες επιλογές και θα απέρριπταν οτιδήποτε θεωρείται «εύκολο».

Αντί απλώς να επαληθεύσουμε ή να διαψεύσουμε την παραπάνω υπόθεση, κρίνεται σκόπιμο να παρατηρήσουμε πώς οι ίδιοι οι αναγνώστες ορίζουν για τους εαυτούς τους τι θεωρείται «κλασικό», «σοβαρό» ή «ελαφρύ» και άρα «εύκολο». Για

τον λόγο αυτό δεν δόθηκαν στους ερωτώμενους της έρευνας υπάρχοντες ορισμοί από τη θεωρία, καθώς έχει μεγαλύτερο ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε αν οι ορισμοί και οι ιεραρχίες έργων θα προκύψουν μέσα από τις απόψεις των αναγνωστών, αλλά και αν θα προκύψουν αποκλίσεις, τόσο ανάμεσα στις απόψεις τους όσο και με την υπάρχουσα βιβλιογραφία. Έτσι, μελετάται το πώς προσεγγίζει ο καθένας τους ατομικά τα ζητήματα νομιμοποίησης και γούστου και, κυρίως, τι εκφράσεις χρησιμοποιεί για να αναφερθεί στα έργα. Μέσα από τους ορισμούς που δίνουν οι αναγνώστες και τον τρόπο με τον οποίο τους νοηματοδοτούν, μπορούμε να διακρίνουμε κατά πόσο οι πολιτισμικές ιεραρχίες γούστου και η διάκριση ανάμεσα σε νομιμοποιημένα και «κατώτερα» έργα διατηρούνται ή όχι. Επιπρόσθετα, θεωρήθηκε σημαντικό να προσδιοριστεί το πόσο συχνά τα μέλη των λεσχών διαβάζουν κλασικά έργα, ώστε να υπάρχει μια εικόνα για το πόσο εξοικειωμένα είναι με τη νομιμοποιημένη λογοτεχνία.

Τουλάχιστον πέντε ερωτώμενοι διαβάζουν συχνά κλασική λογοτεχνία, αλλά υπάρχει και ένας σημαντικός αριθμός ερωτώμενων που δεν την επιλέγει στον ελεύθερο χρόνο του. Από την άλλη πλευρά, ορισμένα μέλη της ανεξάρτητης λέσχης ξεκίνησαν να διαβάζουν κλασικά έργα στα πλαίσια της λέσχης. Φαίνεται, όμως, πως οι ερωτώμενοι έχουν επίγνωση των κλασικών έργων του κανόνα και μπορεί να μην τα επιλέγουν τώρα επειδή τα έχουν ήδη διαβάσει.

Οι ορισμοί που έδωσαν οι ερωτώμενοι στα κλασικά έργα ήταν οι εξής. Για τους περισσότερους είναι έργα τα οποία έχουν αντέξει στην πάροδο του χρόνου και έχουν επηρεάσει τους ανθρώπους παγκοσμίως. Χαρακτηριστική ήταν η αναφορά μιας ερωτώμενης, η οποία τόνισε: «Ε, ξεκινάμε από μικρή ηλικία να διαβάζουμε κλασικά έργα, ακόμα και στο σχολείο με τη μορφή ενός αποσπάσματος ενός βιβλίου, εμ: θεωρώ ότι τα κλασικά βιβλία είναι διαχρονικά με κάποιον τρόπο κι είναι ωραίο να τα διαβάζουμε, να μην μένουμε μόνο στα εμπορικά...». Επομένως, παρατηρείται εδώ πως τα κλασικά ορίζονται ως έργα «διαχρονικά», στα οποία αποδίδεται κάποια αξία και κρίνεται σημαντικό να μην διαβάζονται μόνο έργα «εμπορικά», τα οποία φαίνεται πως δεν έχουν την ίδια βαρύτητα.

Σημαντικές ήταν επίσης οι αναφορές στην «εκπαιδευτική» αξία των κλασικών έργων, τα οποία λειτουργούν ως «βάση» ώστε να προχωρήσει κανείς μετέπειτα στους σύγχρονους συγγραφείς. Ένας ερωτώμενος ανέφερε πως είναι: «... βάση ε: την οποία

πρέπει να την αποκτήσει κάποιος, είναι η κλασική παιδεία που λέμε, ε: η: ακαδημαϊκή παιδεία, να διαβάσεις, να μπορείς να έχεις άποψη...», τονίζοντας την ανάγκη να έχει κανείς το απαραίτητο εκπαιδευτικό κεφάλαιο και, κατ' επέκτασιν, το απαραίτητο πολιτισμικό κεφάλαιο, ώστε να μπορεί να εκφέρει γνώμη ευρύτερα για την κουλτούρα. Ως εκ τούτου, φαίνεται, πως η γνώση του κανόνα είναι προϋπόθεση για την ανάπτυξη αναγνωστικών δεξιοτήτων και εφαλτήριο για την προσέγγιση σύγχρονων έργων, ή θα μπορούσε να αντιμετωπιστεί απλώς ως απαραίτητη αναγνωστική εμπειρία, η οποία πιθανώς να αποδίδει και κάποιο κύρος σε όποιον την κατέχει.

Ένας ερωτώμενος μίλησε για συγκεκριμένους συγγραφείς: «Κλασικά με την έννοια των έργων που έμειναν στην ιστορία, έτσι, αυτό που λέμε πάλι Dostoyevsky, Tolstoy, Balzac, Flaubert, Thomas Mann και τα λοιπά, (όλοι αυτοί οι μεγάλοι)». Τουλάχιστον ο Fyodor Dostoyevsky αναφέρθηκε από αρκετούς ερωτώμενους, ενώ, ενδεικτικά, αναφέρθηκαν και οι Charles Dickens, Victor Hugo, Νίκος Καζαντζάκης, Κωνσταντίνος Καβάφης και άλλοι. Κάποιοι από αυτούς αναφέρθηκαν επίσης από τους μέτριους ως συστηματικούς αναγνώστες της έρευνας του Ε.ΚΕ.ΒΙ. (2010) ως συγγραφείς που τους επηρέασαν καθοριστικά και, έτσι, δίνεται μια ιδέα για το ποιοι θεωρούνται κλασικοί συγγραφείς στην Ελλάδα από τότε μέχρι σήμερα.

Ένας ακόμη ορισμός που δίνουν οι αναγνώστες στα κλασικά έργα προκύπτει από μια κοινή αντίληψη του τι θεωρείται κλασικό, η οποία με τη σειρά της προκύπτει από τις καθιερωμένες, και νομιμοποιημένες, κατηγοριοποιήσεις των «ειδικών». Μια ερωτώμενη ανέφερε χαρακτηριστικά: «Οπότε, για εμένα κλασική λογοτεχνία είναι μάλλον αυτό που έχουμε συνηθίσει να λέμε κλασική, ε: είναι έργα: καταξιωμένων και πολύ γνωστών και μεγάλων συγγραφέων του 18^{ου} ή του 19^{ου} αιώνα, αυτά που όλοι μας θεωρούμε κλασική λογοτεχνία κι από 'κει και πέρα εγώ θεωρώ ότι και έργα του 20^{ου} αιώνα που έχουνε με κάποιον τρόπο σημαδέψει τα γεγονότα ή την πορεία ή τη σκέψη του 20^{ου} αιώνα και αυτά θεωρούνται κλασικά...». Τουλάχιστον τρεις ακόμη αναγνώστες απάντησαν με παρόμοιο τρόπο.

Μία ερωτώμενη δεν φάνηκε να συμφωνεί απόλυτα με τον όρο «κλασικό» και τόνισε: «Καταρχήν, πρέπει να αρχίσουμε να συζητάμε τι είναι κλασικό. Και τι ορίζει το κλασικό. Το ορίζει η ποιότητα; Ποιος ορίζει την ποιότητα; Τ' ορίζει ο χρόνος; Τι; Τι, τι εννοούμε κλασικό;», τονίζοντας πόσο προβληματικοί μπορεί να είναι τέτοιοι

ορισμοί και αναδεικνύοντας το πολύ σημαντικό ζήτημα του πώς νομιμοποιούνται τα έργα, από ποιους και ποιους, εντέλει, ωφελούν αυτές οι νομιμοποιήσεις. Συνέχισε λέγοντας: «Τώρα, αν είναι αριστούργημα ή όχι, γιατί και πολλά που δεν είναι αριστουργήματα, παραμένουνε στο χρόνο. Ή και το αριστούργημα ποιος το ορίζει, δηλαδή την ποιότητα... Είναι λίγο θέμα κι αυτό». Όπως και να έχει, φαίνεται να τίθεται ως απαραίτητο χαρακτηριστικό ενός κλασικού έργου το να είναι «αριστούργημα» ή τουλάχιστον μοναδικό, στο οποίο αναφέρθηκαν και άλλοι ερωτώμενοι.

Επίσης, μία αναγνώστρια ανέφερε πως: «Κλασική λογοτεχνία θα έλεγα αυτά που, ας πούμε, κάποιος λέει ότι είναι τα εκατό βιβλία που πρέπει ένας άνθρωπος να διαβάσει στη ζωή του. Αυτά θα έλεγα κλασική λογοτεχνία», κάτι το οποίο δεν αποτελεί ακριβώς ορισμό, αλλά υποδηλώνει μια κάπως «καταναγκαστική» ανάγνωση, με την έννοια του ότι, όπως φαίνεται και από τις απόψεις των ερωτώμενων που αναφέρθηκαν προηγουμένως, τα κλασικά έργα θεωρούνται μάλλον απαραίτητα για την καλλιέργεια των ατόμων και τη θεμελίωση μιας «βάσης». Σύμφωνα και με τον De Singly (2000) η καταναγκαστική ανάγνωση είναι αυτή που συνήθως στοχεύει στη διαμόρφωση της σχολικής ή επαγγελματικής αξίας και υπαγορεύεται από κάποιον, που συνήθως θεωρείται αυθεντία. Γενικότερα, έχουν ενδιαφέρον οι περιπτώσεις στις οποίες η ανάγνωση, που είναι, θεωρητικά, μια ψυχαγωγική δραστηριότητα, συνοδεύεται από «πρέπει» και ορισμένοι ερωτώμενοι προσέγγισαν τα κλασικά έργα με αυτόν τον τρόπο.

Ειδικότερα, σχετικά με την αστυνομική λογοτεχνία, ένα μέλος της λέσχης αστυνομικής λογοτεχνίας ανέφερε το εξής: «... η αστυνομική λογοτεχνία, μην ξεχνάς ότι μέχρι πρόσφατα δεν θεωρείτο λογοτεχνία...», κάτι που απηχεί όσα αναφέρει η Erin Smith (2000) στη μελέτη της για τα σκληροτράχηλα αστυνομικά μυθιστορήματα. Σχετικά με το συγκεκριμένο είδος ρωτήθηκαν μόνο οι αναγνώστες της λέσχης αστυνομικής λογοτεχνίας αν έχουν γνώση του και ποια είναι η άποψή τους για αυτό. Υπήρξε μια μόνο αναφορά στο είδος ως «κατώτερο» αξιολογικά: «... δεν είναι πολύ του γούστου μου. Ξέρω ότι είναι το αμερικάνικο, σκληρό μυθιστόρημα, έχει αρκετή: βία, εμ: και επίσης πολλές φορές είναι και λίγο, πώς λέμε B-Movie; B είδος, δηλαδή: ιστορίες για μαζική κατανάλωση που- και νομίζω ότι γι' αυτό λέγονται και pulp fiction, ότι δημοσιεύονταν νομίζω σε περιοδικά ευρείας κυκλοφορίας, χωρίς ιδιαίτερες προδιαγραφές, ούτε ποιοτική γραφή ήταν σαν

εύπεπτα: αν και με πολλή βία, αναγνώσματα για το λαϊκό κοινό», η οποία θυμίζει όσα υποστήριζε η Smith (ό.π.), αλλά οι περισσότεροι ερωτώμενοι αναφέρθηκαν σε αυτό ως ένα είδος που θα επέλεγαν να διαβάσουν. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι κάποιοι ερωτώμενοι αναφέρθηκαν στα σκληροτράχηλα μυθιστορήματα ως κλασικά έργα του ευρύτερου είδους της αστυνομικής λογοτεχνίας και ως έργα τα οποία οφείλει να γνωρίζει κανείς αν διαβάζει αστυνομικά. Ένας αναγνώστης το περιγράφει πολύ χαρακτηριστικά: «... χωρίς Agatha Christie και hard-boiled δεν πας πουθενά, σας αρέσει δεν σας αρέσει. Εμένα μ' αρέσει. Και των δύο, παρ' ότι έχουν τόσο μεγάλες διαφορές, αλλά δεν, δεν γίνεται είναι: βάση».

Φαίνεται, λοιπόν, πως αν ο λογοτεχνικός κανόνας δεν απορρίπτεται, τουλάχιστον διευρύνεται για να συμπεριλάβει και όσα βιβλία θεωρούνται κλασικά στο είδος της αστυνομικής λογοτεχνίας. Επομένως, τα λογοτεχνικά είδη έχουν τα «κλασικά» τους, ίσως όχι με την έννοια των νομιμοποιημένων έργων που χρησιμοποιεί ο Bourdieu, αλλά με τρόπο που οδηγεί τους αναγνώστες στην οικειοποίηση και διεύρυνση του κανόνα και σε νομιμοποίηση των επιλογών τους, ανεξάρτητα από τα πρότυπα των πολιτισμικών αυθεντιών ή της ακαδημαϊκής ελίτ. Ακόμη όμως και για τα έργα της αστυνομικής λογοτεχνίας, το να είναι «αξιόλογα» παραμένει ένα απαραίτητο χαρακτηριστικό.

Ο συντονιστής της λέσχης αστυνομικής λογοτεχνίας, τόνισε πως δεν αρκεί ένα αστυνομικό μυθιστόρημα να είναι απλώς αντιπροσωπευτικό του είδους, αλλά πρέπει να είναι και «λογοτεχνία», να έχει δηλαδή μια λογοτεχνική αξία, η οποία φαίνεται να συνίσταται στο ενδιαφέρον που παρουσιάζει ένα βιβλίο. Να θεωρείται δηλαδή αρκετά ενδιαφέρον ώστε να συζητηθεί στη λέσχη και να μην είναι «ξύλινο», όπως είπε και ο ίδιος.

Από την άλλη πλευρά, για την ανεξάρτητη λέσχη στις κλασικές επιλογές ανήκουν και οι Νομπελίστες, στους οποίους τα μέλη της λέσχης αστυνομικής λογοτεχνίας δεν αναφέρθηκαν καθόλου. Επομένως, φαίνεται πως οι ορισμοί που δίνουν οι ερωτώμενοι στα κλασικά έργα, κατά βάση, συγκλίνουν. Παράλληλα, όμως, αναδεικνύεται το γεγονός ότι ο εκάστοτε αναγνώστης μπορεί να αντιλαμβάνεται διαφορετικά το τι συνιστά ένα «κλασικό» έργο.

Όταν οι συμμετέχοντες της έρευνας ρωτήθηκαν τι σημαίνει για τους ίδιους η κλασική λογοτεχνία, οι απαντήσεις που προέκυψαν ήταν σχετικά ετερογενείς.

Υπήρξε κάποια συμφωνία, ξανά, στο ότι είναι μια βάση και προσφέρει σημαντικά «μαθήματα» τα οποία πρέπει να γνωρίζει κανείς ώστε να μπορέσει να προχωρήσει σε επόμενες αναγνώσεις και βιβλία. Χαρακτηρίζεται, ακόμη, ως η πηγή από την οποία εμπνεύστηκαν και μεταγενέστεροι συγγραφείς. Επίσης, οι ερωτώμενοι αναφέρθηκαν συχνά στα κλασικά βιβλία ως έργα που «πρέπει» ή που «θα ήταν καλό» να διαβαστούν.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσίασαν οι απόψεις δύο ερωτώμενων. Η πρώτη, από τη λέσχη αστυνομικής λογοτεχνίας, αποκρίθηκε πως: «... σκέφτηκα πριν από δυο, τρία χρόνια... ότι εμ: δεν μπορεί να 'μαι ένας άνθρωπος που διαβάζω τόσο πολλά χρόνια κι έχω διαβάσει τόσο πολλά βιβλία και να μην έχω διαβάσει μερικά πολύ κλασικά, που 'χουν αυτή- που υποτίθεται ότι έχουν αφήσει εποχή, είναι ορόσημα στην παγκόσμια λογοτεχνία. Ε: θεωρώ ότι θα έμενε ένα κομμάτι της προσωπικότητάς μου ανολοκλήρωτο, από τη στιγμή που η ανάγνωση με ορίζει εν μέρει και ως άνθρωπο... δεν θα με στραβοκοιτάζει κανείς αν δεν έχω διαβάσει Tolstoy, έτσι... αλλά απ' τη στιγμή που η ανάγνωση θεωρώ ότι είναι απ' τα πράγματα που με ορίζουν ως άνθρωπο, εμ: θεωρώ ότι το οφείλω στον εαυτό μου να καλύψω αυτά τα κενά και να 'χω κι εγώ γνώμη, γι' αυτά, έτσι νομίζω». Η συγκεκριμένη άποψη δίνει μια πιθανή απάντηση στο ερώτημα του γιατί θα διάβαζε κανείς αναγκαστικά κλασική λογοτεχνία, αν πρόκειται για βιβλία που δεν του προσφέρουν κάποια απόλαυση. Στην περίπτωση της συγκεκριμένης αναγνώστριας, όπως ανέφερε η ίδια, το κίνητρο είναι η «κάλυψη των κενών», δηλαδή η απόκτηση απαραίτητων γνώσεων και η εξοικείωση με τα νομιμοποιημένα λογοτεχνικά έργα.

Στα παραπάνω η ερωτώμενη προσθέτει και το σημαντικό στοιχείο της «ολοκλήρωσής» της ως ανθρώπου, μέσω ενός χαρακτηριστικού -της ανάγνωσης- που της δίνει και μια συγκεκριμένη ταυτότητα απέναντι στον κοινωνικό της περίγυρο. Όπως ανέφερε χαρακτηριστικά: «Δηλαδή, το ξέρουν κι όλοι οι φίλοι μου, "η Ε., ας πούμε, διαβάζει βιβλία"». Δεν αισθάνεται πως ο περίγυρός της θα την κατακρίνει, αλλά παράλληλα αποδέχεται πως αν η ανάγνωση είναι ένα καθοριστικό στοιχείο που διαμορφώνει την ταυτότητά της και δεν είναι ολοκληρωμένη, λόγω της έλλειψης των κλασικών έργων από το υλικό ανάγνωσης, αυτό είναι προβληματικό απέναντι στον ίδιο της τον εαυτό. Αυτό θα μπορούσε να αποδεικνύει την ανάγκη συσσώρευσης πολιτισμικού κεφαλαίου από άτομα τα οποία δεν είναι «κληρονόμοι» του μέσω της οικογένειάς τους, σύμφωνα με όσα αναφέρει ο De Singly (2000), αν και η

συγκεκριμένη ερωτώμενη είχε ξεκαθαρίσει σε άλλο σημείο της συνέντευξης ότι προέρχεται από ένα «καλλιεργημένο» περιβάλλον μορφωμένων ανθρώπων, ενώ το εκπαιδευτικό της επίπεδο είναι επίσης υψηλό. Ίσως πιο καθαρά αναδεικνύεται εδώ η αξία των κλασικών έργων ως μέρος της αναγνωστικής εμπειρίας και ως ένα μέσον απόκτησης γνώσεων και διεύρυνσης της καλλιέργειας.

Η δεύτερη άποψη έρχεται από ένα μέλος της ανεξάρτητης λέσχης: «Εμένα αυτά τα έργα νομίζω ότι είναι... να το πω έτσι, πώς να το πούμε; Είναι βοηθοί. Με βοηθάνε να υπάρχω σαν άνθρωπος. Δεν μ' αφήνουν ποτέ να ξεχάσω τι σημαίνει να 'σαι άνθρωπος. Αυτά λέω εγώ κλασικά βιβλία. Όταν με βοηθάνε να μην το ξεχάσω. Πρέπει όλοι μας να το θυμόμαστε ότι είμαστε άνθρωποι (.) και το να είσαι άνθρωπος σημαίνει κάτι. Δεν είναι επιπόλαιο και αφελέδες...». Και άλλα μέλη της ανεξάρτητης λέσχης, ειδικά, αισθάνονται ότι η λέσχη τα βοηθά να γίνουν καλύτεροι άνθρωποι και γενικότερα φαίνεται να υπάρχει και μια «ηθική» προσέγγιση της ανάγνωσης από εκείνα, στα πρότυπα όσων αναφέρει η Driscoll (2014) για τις λέσχες.

Όταν οι αναγνώστες ρωτήθηκαν αν το γεγονός ότι ένα βιβλίο θεωρείται κλασικό θα ήταν αρκετό για να τους κάνει να το διαβάσουν, οι απόψεις που εκφράστηκαν ήταν κάπως διχασμένες. Ένας σημαντικός αριθμός ερωτώμενων απάντησε θετικά, τονίζοντας και πάλι την «εγκυκλοπαιδική μόρφωση» που μπορεί κανείς να αποκτήσει μέσω των κλασικών έργων, την αξία που σίγουρα θα έχουν εφόσον κάποιοι: «... το 'χουνε διαβάσει πριν από σένα (.) κι έχουν θεωρήσει ότι: αξίζει να το διαβάσεις. Αυτή είναι η έννοια του κλασικού κάποιος το 'χει διαβάσει και:: στο: στο προτείνει». Υπήρξε και μια πιο κριτική προσέγγιση: «Ναι, ναι, να σου πω, γιατί; Γιατί θα 'θελα να 'χω και δική μου γνώμη για το κατά πόσο αξίζει αυτήν την ταμπέλα, ή όχι». Όμως, πολλοί ερωτώμενοι απάντησαν πως ο ορισμός ενός έργου ως «κλασικού» δεν θα ήταν αρκετός για να το επιλέξουν και πως έχει να κάνει και με το εκάστοτε βιβλίο. Μια ερωτώμενη που απάντησε μετριοπαθώς, ότι, δηλαδή, μερικές φορές μπορεί και να επέλεγε ένα βιβλίο με αυτόν τον τρόπο, ανέφερε και εκείνη πως: «Ε: ναι, κάποιες φορές... είναι κάποια βιβλία, τα οποία, θεωρούνται κλασικά, ναι, με επηρεάζει». Παρόμοια με αυτήν την άποψη, τουλάχιστον δύο ερωτώμενοι αναφέρθηκαν σε «κάποιους» που έχουν υποστηρίξει ότι ένα βιβλίο είναι κλασικό και «πρέπει» να το διαβάσει κανείς, αλλά δεν προσδιορίζεται ποιοι είναι «εκείνοι». Έτσι, όμως, λειτουργεί ο μηχανισμός της νομιμοποίησης. Η επιβολή ενός γούστου ως πιο «νόμιμου» και φυσικού από τα υπόλοιπα δεν είναι κάτι το οποίο

γίνεται φανερά, αλλά από ένα σημείο και μετά συμβαίνει αυτόματα και υποσυνείδητα.

3.4. Το ζήτημα της απαρέσκειας

Για τον Bourdieu (1979/2011) το γούστο είναι κυρίως μία άρνηση. Είναι η αποστροφή για τα γούστα των άλλων. Κάθε γούστο παρουσιάζεται ως απολύτως φυσικό και τα υπόλοιπα τοποθετούνται στο αντίθετο άκρο της αντι-φύσης. Δηλαδή, ένας αυθαίρετος τρόπος ζωής μετατρέπεται σε νόμιμο τρόπο ύπαρξης.

Έτσι, προκειμένου να σκιαγραφηθεί το γούστο των συμμετεχόντων της έρευνας, είναι σημαντικό να αναρωτηθούμε αν υπάρχουν έργα, τα οποία δεν θα επέλεγαν ποτέ να διαβάσουν, καθώς αυτή η αποστροφή είναι πιθανό να αναδεικνύει ιεραρχίες στις οποίες τοποθετούνται τα έργα από τους ίδιους. Επομένως, γίνεται προσπάθεια να εντοπιστεί κατά πόσο οι αναγνώστες αποστρέφονται συγκεκριμένα είδη βιβλίων, προκρίνοντας άλλα ως πιο «κατάλληλες» επιλογές και έτσι να μελετηθεί το κατά πόσο συνεχίζουν να υπάρχουν ή όχι διακρίσεις ανάμεσα στα έργα. Μέσα από τις απαντήσεις των ερωτώμενων προέκυψαν και κάποιες αναφορές, οι οποίες θα μπορούσαν να συμπεριληφθούν στους ορισμούς τους οποίους χρησιμοποιούν για τα «ελαφριά» έργα (βλ. ενότητα 3.5.).

Σχεδόν όλοι οι αναγνώστες είχαν υπόψιν τους κάποια βιβλία τα οποία δεν θα επέλεγαν να διαβάσουν. Για τους περισσότερους μπορεί αυτή η επιλογή να έχει να κάνει με το περιεχόμενο του βιβλίου (για παράδειγμα, να έχει θεολογικό, επιστημονικό ή απλώς στενάχωρο περιεχόμενο) ή ακόμη και με τον συγγραφέα του, καθώς όπως ανέφερε ένας ερωτώμενος: «Ναι, λόγω του ότι απορρίπτω τον συγγραφέα σαν άνθρωπο...». Επομένως, αυτού του είδους η «απόρριψη» δεν έχει να κάνει τόσο με αξιολογικά κριτήρια και ιεραρχίες, αλλά με προσωπικές προτιμήσεις σε ό,τι έχει να κάνει με τη θεματολογία και το είδος, το οποίο επίσης αποτελεί την έκφραση ενός γούστου. Υπήρξαν, βεβαίως, και εκείνοι που τόνισαν πως είναι απολύτως δεκτικοί σε επιλογές, όπως μια ερωτώμενη που αποκρίθηκε: «Ναι, διαβάζω όλα τα είδη βιβλίων από αυτά: που μπορούν να θεωρηθούν πολύ σοβαρά, βαριά και πιο ελαφρού περιεχομένου, όπως τα έχουν χαρακτηρίσει ορισμένοι, γιατί πολύ απλά μου αρέσει η ανάγνωση». Σε γενικά πλαίσια, αρκετοί αναγνώστες εξέφρασαν παρόμοια άποψη, ακόμη και αν σε άλλα σημεία των συνεντεύξεών τους είχαν αναφερθεί σε «εμπορικά» ή «ελαφριά» βιβλία με όρους κατώτερους αξιολογικά. Για

παράδειγμα, υπήρξε μια ερωτώμενη που ανέφερε το εξής: «Ε, ξέρω 'γω, ένα φθηνό αισθηματικό μυθιστόρημα, ας πούμε. Λέμε τώρα. Δεν διαβάζω συνήθως τέτοια, αλλά μου 'χει τύχει στη ζωή μου να διαβάσω κάτι ε και ξέρω 'γω (.) να μου αρέσει η ρομαντική ιστορία ή όλα αυτά, αλλά να ξέρω ότι ε δεν θεωρείται (.) ποιοτικό ανάγνωσμα». Παρά ταύτα, δεν θα απέφευγε να διαβάσει τέτοιου είδους βιβλία και υπήρξαν και άλλοι αναγνώστες με παρόμοιες απόψεις.

Από την άλλη πλευρά, υπήρξε και ένας αριθμός ερωτώμενων, μικρότερος συγκριτικά, που αναφέρθηκε συγκεκριμένα στην αποφυγή «εμπορικών» ή «ελαφριών» βιβλίων. Σημαντικές εδώ είναι οι εκφράσεις που χρησιμοποίησαν οι αναγνώστες για να περιγράψουν αυτά τα βιβλία. Για παράδειγμα αναφέρθηκαν: «Ε: έχω διαβάσει και βιβλία του σωρού, να το πούμε, έτσι, τα εμπορικά αυτά που λέμε... απλά το θεωρώ χάσιμο χρόνου... ένα βίπερ, ας πούμε:... Βίπερ, ήταν κάτι εκδόσεις έτσι πολύ φθηνές και σε μικρό σχήμα και ήταν κυρίως εμπορικά βιβλία του συρμού, ε: ήταν και πολύ φθηνά αυτά τα βιβλία, ε: και ήταν ερωτικές ιστορίες... Λοιπόν, ε: το θεωρώ λοιπόν χάσιμο χρόνου να διαβάσω ένα τέτοιου είδους βιβλίο και προτιμώ, ας πούμε να δω τηλεόραση, μια ταινία στην τηλεόραση παρά να φάω την ώρα μου να διαβάσω κάτι τέτοιο, ναι», «Ε: δεν επιλέγω ε:.... κάποια σακχαρόπηκτα αισθηματικά () δεν ε: επιλέγω κάποια, πάλι σακχαρόπηκτα, αλλά καλυμμένα κάτω από το σεξ ή δεν ξέρω τι: τα, τις- δεν ξέρω πόσες *Αποχρώσεις του Γκρι*, του πράσινου, του κόκκινου, δεν τα- αυτά με κανέναν τρόπο δεν θα τα διάβαζα, γιατί θεωρώ υποτιμούν την νοημοσύνη μας...», «Ναι, ναι. Πολλά, πάρα πολλά μάλιστα. Ειδικά τα λεγόμενα, αυτά τα- οι λεγόμενοι, συγνώμη για τη φράση, θα φανεί αντιφεμινιστικό, αυτά που λέμε καταθέσεις ψυχής. Αυτά είναι που τα θεωρώ ανοησίες, με εκείνους τους τύπους, το η *Αγάπη*, ξέρω 'γω, *Άργησε μια Μέρα*, ο Θεός, ξέρω 'γω- είναι κάποια βιβλία που μ' απωθούνε, μ' απωθούνε. Μόνο και μόνο απ' τον τίτλο, μόνο και μόνο απ' τον εκδοτικό οίκο», «Ε, ναι αυτά που γράφουνε με το κιλό τις σελίδες και τα λοιπά τη- τα μυθιστορήματα της ελληνικής εδώ, τις διάφορες- πώς τις λένε αυτές, ούτε ξέρω τα ονόματά τους, δεν θα τα διάβαζα ποτέ... αυτά που γεμίζουνε σελίδες (.) Το πιο σημαντικό απ' όλα είναι ότι αυτά τα βιβλία ούτε μια- ούτε πέντε σειρές δεν μπορούν να σου δώσουν... Υπάρχουνε βιβλία τα οποία είναι φλύαρα, υπάρχουνε βιβλία τα οποία είναι καταστρεπτικά για το μυαλό». Στις τελευταίες δύο απόψεις μπορεί να μην αναφέρονται ξεκάθαρα συγγραφείς ή τίτλοι βιβλίων, αλλά μπορεί κανείς να υποθέσει ότι οι ερωτώμενοι αναφέρονται στα αισθηματικά βιβλία (ως αισθηματικά

αναφέρονται, για παράδειγμα, και από τις ιστοσελίδες των εκδόσεων Ψυχογιός, House of Books, Anubis, Κλειδάριθμος κ.ά.)⁷. Φαίνεται πως τα συγκεκριμένα βιβλία, κατά την άποψη των ερωτώμενων, προέρχονται από συγκεκριμένους εκδοτικούς οίκους, συνήθως έχουν ως περιεχόμενο μια ερωτική ιστορία, είναι, ενδεχομένως, *best-sellers* εφόσον πωλούνται μαζικά, έχουν αδικαιολόγητα μεγάλη έκταση και δεν έχουν κάποια αξία. Στην τελευταία άποψη είναι επίσης σημαντικό ότι οι αναφορές για τους συγγραφείς γίνονται σε γένος θηλυκού, δηλαδή, τα ελληνικά μυθιστορήματα στα οποία αναφέρεται ο αναγνώστης είναι γυναικών συγγραφέων.

Ο Bourdieu (1979/2011) ανέδειξε την ένταση μεταξύ του «καθαρού» βλέμματος, που δίνει μεγάλη σημασία στη μορφή ενός έργου και απορρίπτει το «χυδαίο» και «καθημερινό» και του «απλοϊκού» βλέμματος, το οποίο δεν αποδέχεται το έργο για το έργο και τις μορφικές αναζητήσεις που το καθιστούν δυσνόητο, οι οποίες οδηγούν στον αποκλεισμό από το νόημα του έργου όσων δεν διαθέτουν ένα «όργανο κατανόησης» (Ortega, 1976 στο Bourdieu 1979/2011, σ. 15), που διαφυλάσσεται για τους λίγους. Οι παραπάνω αναφορές σε βιβλία ως «φλύαρα», «καταστρεπτικά για το μυαλό», «σακχαρόπηκτα», «αισθηματικά», «ανοησίες» και η αναφορά στο «σεξ», εκτός του ότι δημιουργούν μια ιδέα για το τι εικόνα έχουν κάποιοι αναγνώστες για τα «ελαφριά» ή «εμπορικά» βιβλία, αναδεικνύουν και μια αισθητική διάθεση που απορρίπτει το «χυδαίο» και το απλό ή καθημερινό και φαίνεται να απηχεί τη λογική του «καθαρού» βλέμματος. Κατά βάση, όπως προαναφέρθηκε, σκιαγραφούνται -όπου δεν αναφέρονται ξεκάθαρα- στις παραπάνω απόψεις τα αισθηματικά βιβλία, της ελληνικής και ξένης μυθιστοριογραφίας.

Συνεπώς, φαίνεται πως οι ερωτώμενοι έχουν επίγνωση των βιβλίων που ανήκουν στον λογοτεχνικό κανόνα και μοιάζουν να αναγνωρίζουν τη νομιμοποιημένη θέση τους στην ιεραρχία των έργων. Τα κλασικά έργα αποτελούν για εκείνους μια βάση και έναν τρόπο απόκτησης περισσότερων γνώσεων και καλλιέργειας. Όμως, δεν τα επιλέγουν όλοι συχνά και δεν θεωρούν όλοι πως επειδή ένα έργο χαρακτηρίζεται «κλασικό», αυτό σημαίνει αυτόματα πως θα αρέσει στους ίδιους, ανεξάρτητα από την «εκπαιδευτική» του αξία, ή, αντίστροφα, πως επειδή ένα έργο χαρακτηρίζεται

⁷ Ανακτήθηκαν από:

https://www.psichogios.gr/teens/biblia/neaniki-logotechnia.html?thematic_category=82

<https://www.houseofbooks.gr/c/%CE%91%CE%B9%CF%83%CE%B8%CE%B7%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AC-7>

<https://anubis.gr/product-category/vivlia-tsepis/aisthimatiko-mythistorima-vivlia-tsepis/>

http://www.klidarithmos.gr/index.php?route=product/category&path=238_241

«ελαφρύ» ή «εμπορικό» αυτόματα σημαίνει πως είναι κατώτερο αξιολογικά. Ακόμη, όπως αναδείχθηκε μέσω της ανάλυσης των απόψεων των μελών της αστυνομικής λογοτεχνίας, ο κανόνας διευρύνεται (ή θα έπρεπε να διευρυνθεί) ώστε να συμπεριλάβει και είδη τα οποία σε άλλες εποχές μπορεί να θεωρούνταν «κατώτερα». Φαίνεται, λοιπόν, πως οι περισσότεροι ερωτώμενοι χαρακτηρίζονται από ένα «μέσο» γούστο, με βάση το οποίο μπορεί να αναγνωρίζουν τα νομιμοποιημένα έργα ως αξιολογικά «ανώτερα» από άλλα, όμως παράλληλα δεν απορρίπτουν κάθετα επιλογές που μπορεί να θεωρούνται «κατώτερες» με βάση την ιεραρχία γούστου που προτείνει ο Bourdieu (1979/2011). Επομένως, το γούστο τους δεν μπορεί να θεωρηθεί ούτε απολύτως «νομιμοποιημένο» ούτε όμως και «λαϊκό» ή «κατώτερο». Επειδή, όπως υποστηρίζει και η Driscoll (2014) το μέσο γούστο πάντοτε οριζόταν με βάση όσα δεν είναι, και παρατηρούμε πως αυτό τείνει να συμβεί και εδώ, στην ενότητα 3.6. θα μελετηθεί και το κατά πόσο αναδεικνύονται από τα δεδομένα τα χαρακτηριστικά, τα οποία χρησιμοποιεί η θεωρητικός ώστε να ορίσει τη συγκεκριμένη κατηγορία γούστου και να της αποδώσει σχετική αυτονομία.

3.5. Τα «σοβαρά» και τα «ελαφριά» βιβλία

Παρατήρησα πως τα μέλη κυρίως της ανεξάρτητης λέσχης αναφέρονταν συχνότερα στα βιβλία που επιλέγουν ως «ποιοτικά» ή «αξιόλογα», με περηφάνεια για αυτές τις «υψηλού επιπέδου» επιλογές, κάτι που ανταποκρίνεται στις παρατηρήσεις του Allington (2011) σχετικά με τα «σοβαρά» βιβλία που επιλέγονται από τις λέσχες. Προκύπτει, λοιπόν, το ερώτημα: Τι καθιστά ένα βιβλίο «σοβαρό», δηλαδή ποιοτικό και άξιο να συζητηθεί, για τους αναγνώστες; Και σε αντιπαράβολή, τι καθιστά ένα βιβλίο «ελαφρύ»; Επίσης, προκειμένου να δημιουργηθεί μια πιο καθαρή εικόνα για τα «σοβαρά» βιβλία, οι αναγνώστες ρωτήθηκαν τι θα καθιστούσε για τους ίδιους ένα έργο δύσκολο, καθώς θα μπορούσε η δυσκολία να συνεπάγεται και ανώτερο αναγνωστικό επίπεδο και την ανώτερη ποιότητα ενός έργου σε αντιπαράβολή με ένα «ελαφρύ» και άρα «εύκολο» βιβλίο.

Σχετικά με τα «σοβαρά» έργα, οι ερωτώμενοι αναφέρθηκαν σε αυτά ως έργα που έχουν κάτι να προσφέρουν στον αναγνώστη. Επίσης, ως έργα τα οποία «σέβονται» τόσο τον εαυτό τους όσο και τον αναγνώστη τους, το οποίο μάλλον έχει και πάλι να κάνει με το τι θα προσφέρει το έργο στον αναγνώστη, τι θα «του μείνει» από αυτό. Αυτό που φαίνεται να έχουν υπόψιν τους οι αναγνώστες είναι να μην είναι ανούσιο ένα έργο. Μία αναγνώστρια αποκρίθηκε χαρακτηριστικά πως: «Δεν ξέρω,

εγώ γενικά δεν δίνω ταμπέλες...». Εντούτοις, συνέχισε: «Σοβαρό έργο... που σέβεται τον εαυτό του, που είναι ένα βιβλίο, ένα ποιοτικό βιβλίο για μένα. Σοβαρό βιβλίο είναι ένα βιβλίο που έχει μια ποιότητα. Που σέβεται τον αναγνώστη, που ο αναγνώστης θα πάρει κάποια πράγματα από αυτό...». Από την άλλη πλευρά, υπήρξαν και πολλοί αναγνώστες που διαφώνησαν καθέτως με τον όρο και τόνισαν πως είναι κάτι εντελώς υποκειμενικό για τον κάθε άνθρωπο.

Οι ερωτώμενοι ανέφεραν επίσης πως η γραφή ενός βιβλίου το καθιστά σοβαρό ή όχι. Η γραφή όμως δεν σημαίνει απαραίτητα το ίδιο για όλους. Δηλαδή, κάποιος μπορεί να εννοεί κυριολεκτικά τη γλώσσα που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας (εδώ αξίζει να σκεφτεί κανείς τις αρνητικές αναφορές των αναγνωστών σε συγγραφείς που εσκεμμένα χρησιμοποιούν δύσκολη γραφή, οι οποίες θα μελετηθούν παρακάτω), το περιεχόμενο, ενώ άλλος αναφέρεται στον «μόχθο» που καταβάλει και κάποιος άλλος μπορεί να εννοεί τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζεται μια ιστορία, όπως δύο ερωτώμενοι που απάντησαν: «... αν (προσπαθούσα) να βάλω ένα κριτήριο, ε:: θα 'ναι ο τρόπος με τον οποίο έχει γραφεί. Το θέμα δεν είναι για τι πράγμα μιλάς αλλά πώς μιλάς για αυτό. Είτε γραπτά, είτε λεκτικά, είτε εικαστικά, είτε εκφ- με τον οποιονδήποτε τρόπο εκφράζεσαι. Και ο Shakespeare και ο Φώσκολος για αγάπη μιλήσανε αλλά το πώς μίλησε ο ένας και πώς μίλησε ο άλλος φανερώνει τη διαχρονικότητα και τη βαρύτητα και τη σοβαρότητα του- και την ουσία του καθενός έργου απ' τους δύο» και «Νομίζω ότι οποιοδήποτε θέμα μπορεί, όπως το προσεγγίσει κάποιος...- η *Μαντάμ Μπωβαρύ* είναι μια μοιχεία. Ε, για μοιχεία μπορεί να γράφει και η Λένα Μαντά, για μοιχεία γράφει και ο Flaubert, το ίδιο πράγμα είναι; (Καταλαβαίνεις) τι θέλω να πω κάπως». Επομένως, ένα βιβλίο του οποίου η γραφή συνάδει με τους καθιερωμένους κανόνες που καθιστούν ένα βιβλίο κατάλληλο για να διεκδικήσει μια θέση στον λογοτεχνικό κανόνα, θα είναι λογικά πιο «σοβαρό» από ένα βιβλίο στο οποίο ο συγγραφέας, ενδεχομένως, δεν χειρίζεται αριστοτεχνικά τη γλώσσα και το περιεχόμενό του.

Ακόμη, ένας ερωτώμενος διαχώρισε τα «σοβαρά» βιβλία από όσα προσπαθούν υπερβολικά να είναι εμπορικά ώστε να κερδίσουν από αυτό: «... δεν είναι: έτσι αυτή η προσπάθεια που γίνεται από πολλούς συγγραφείς, κυρίως στην Αμερική, ε: για εμπορική έτσι, ε, χρήση. Αν και πολλοί απ' τους εμπορικούς είναι και καλοί συγγραφείς, είναι και σοβαροί συγγραφείς, αλλά και άλλοι δεν είναι. Αλλά

σπρώχνονται μ' αυτήν την έννοια. Ή άλλοι που είναι καλοί έχουνε γίνει εντελώς εμπορικοί...».

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι κάποιοι ερωτώμενοι χρησιμοποίησαν ως μέτρο σύγκρισης τα κλασικά έργα σε αντιπαραβολή με έργα συγγραφέων όπως η Λένα Μαντά, της οποίας το έργο συγκαταλέγεται στα «ευπώλητα» βιβλία⁸, παράλληλα όμως τα κλασικά δεν φαίνονται να ταυτίζονται απόλυτα με τους ορισμούς για το τι είναι «σοβαρό». Φαίνεται, επίσης, να μην είναι ξεκάθαρος ο διαχωρισμός ανάμεσα στα «σοβαρά» και τα «εμπορικά» βιβλία, για τα οποία πολλές φορές οι ερωτώμενοι εξέφρασαν αντιφατικές απόψεις. Μπορεί, δηλαδή, να μην απορρίπτουν τα εμπορικά βιβλία αλλά σε κάποιες περιπτώσεις, όπως αναδείξαμε στο προηγούμενο υποκεφάλαιο, αναφέρονται αρνητικά σε αυτά. Χαρακτηριστική ήταν η περίπτωση μιας αναγνώστριας της ανεξάρτητης λέσχης η οποία ανέφερε πως παλαιότερα: «... διαβάσαμε και τ- και το, το διαβάσαμε το λέω γιατί το 'χω συζητήσει και με άλλους στη λέσχη, άλλες μάλλον και τις *Πενήντα Αποχρώσεις του Γκρι*, ας πούμε, έτσι; Δηλαδή, φύγαμε απ' τις *Πενήντα Αποχρώσεις του Γκρι* και φτάσαμε- και την Μαντά και περάσαμε: σε άλλη διάσταση, τελείως», τονίζοντας, λοιπόν, μια μετάβαση από τέτοιου είδους βιβλία σε πιο «σοβαρά» έργα τα οποία όρισε ως εξής: «Το πιο σοβαρό έργο είναι ένα έργο που έχει κάτι να σου αφήσει στο τέλος. Ασχολείται με κάτι που είναι ουσιαστικό και σημαντικό. Ασχετα αν είναι μυθιστόρημα ή οτιδήποτε... Το διαβάζεις και μένει (.) κάτι αφήνει».

Είναι, λοιπόν, ενδιαφέρον ότι τα «σοβαρά» βιβλία ορίζονται και σε αντιπαραβολή με όσα δεν είναι, δηλαδή «ελαφριά» ή «ευπώλητα» έργα, αλλά και το γεγονός πως οι ορισμοί που δίνονται για εκείνα έχουν να κάνουν περισσότερο με το πώς «φέρονται» στους αναγνώστες. Σε αντίθεση, για παράδειγμα, με τα κλασικά έργα τα οποία είναι διαχρονικά και αριστουργηματικά, τα «σοβαρά» έργα οφείλουν να έχουν κάτι να δώσουν στους αναγνώστες και να τους αντιμετωπίζουν με σεβασμό. Το ένα δεν αναιρεί το άλλο, όμως δεν συνέδεσαν όλοι οι αναγνώστες τα κλασικά με τα «σοβαρά» έργα, είτε επειδή, ίσως, θεωρούν πως η σύνδεση είναι αυτονόητη, είτε επειδή και άλλα (σύγχρονα, ίσως) έργα μπορούν να θεωρηθούν εξίσου «σοβαρά» με τα κλασικά.

⁸ Πετροπούλου, Μ. (2013, 3 Σεπτεμβρίου). Γιατί πουλάει η Λένα Μαντά; *Το Βήμα*. Ανακτήθηκε από: <https://www.tovima.gr/2013/09/03/vimagazino/giati-poylaei-i-lena-manta/>

Αναφέρθηκαν ήδη κάποιες τοποθετήσεις οι οποίες παράγουν κάποιους ορισμούς ή τουλάχιστον κάποιες περιγραφές που μπορεί να χρησιμοποιούν οι αναγνώστες για τα ελαφριά βιβλία. Και καθώς, όπως προαναφέρθηκε, το γούστο ορίζεται και από τις αρνήσεις του, θεωρήθηκε πως ο καλύτερος τρόπος για να προσδιοριστούν οι απόψεις των αναγνωστών για τα βιβλία που θα χαρακτήριζαν «ελαφριά», ήταν να μελετηθεί το αν θα απέρριπταν τέτοιου είδους βιβλία.

Και σε αυτήν την περίπτωση οι απόψεις των ερωτώμενων δίστανται. Αρκετοί επέμειναν στο γεγονός ότι δεν θα απέρριπταν ένα βιβλίο επειδή θεωρείται «ελαφρύ» και ορισμένοι τόνισαν πως κάθε βιβλίο έχει κάτι να προσφέρει στον αναγνώστη του. Υπήρξε μία άποψη που ανέδειξε και πάλι τη δυσκολία να διαχωριστούν οι όροι «ελαφρύ» και «εμπορικό», η οποία αναφέρει τα εξής: «Τώρα, κοίταξε () ο Καζαντζάκης ήταν εμπορικός; Ή είναι εμπορικός; Τι είναι ο Καζαντζάκης; Είναι ο Έλληνας συγγραφέας που πουλάει διεθνώς περισσότερο από όλους. Τι θα πει εμπορικό; Εάν μου πεις κατασκευασμένα εμπορικό, θα το καταλάβω. Αλλά, κάτι που είναι εμπορικό δεν αποκλείεται να είναι και καλό. Δε σημαίνει ότι όλα τα best-seller ή όλα τα ευπώλητα, ας πούμε, ότι είναι κακά βιβλία ή εύκολα βιβλία... Εννιά στις δέκα το 'χω διαβάσει... δηλαδή, κάποια στιγμή, ας πούμε, ο *Κώδικας Ντα Βίντσι* ήτανε- όταν το διάβασα, ήταν ένα βιβλίο που (.) δεν θα το χαρακτηρίσω ελαφρύ και- εγώ πέρασα πάρα πολύ ωραία διαβάζοντάς το».

Εντούτοις, υπήρξε και ένας αριθμός ερωτώμενων που αναφέρθηκε σε «εμπορικά» ή «ελαφριά» βιβλία, τα οποία κάποια στιγμή έχει απορρίψει. Ένας ερωτώμενος τοποθετήθηκε ως εξής: «Τα 'χω αποφύγει τα εμπορικά. Ε: και τα δοκίμασα, ειδικά για τ' αστυνομικά στη λέσχη τα δοκιμάσαμε και τ' απορρίψαμε σαν λέσχη... πάλι θα αναφέρω τον Nesbø. Δεν, δηλαδή: έχω διαβάσει τρία του βιβλία και λέω φτάνει... Η αστυνομική λογοτεχνία ανέκαθεν θεωρούνταν ελαφριά λογοτεχνία... Τελευταία θεωρώ μόνο αυτήν που λέω εγώ χαζορομαντική λογοτεχνία: την εμπορική, με τις γνωστές συγγραφείς Ελληνίδες που: ε: αυτό είναι για μένα που θεωρώ ελαφρύ... Δεν θα διαβάσω ποτέ Δημουλίδου, να στο πω έτσι. Ε: και δεν είναι κόμπλεξ ή αισθητισμός αυτό το θέμα, είναι δηλαδή θεωρώ ότι δεν μπορώ να χαλάσω χρόνο για να διαβάσω κάτι ανούσιο». Εδώ ξανά εφιστάται η προσοχή στα επίθετα: «χαζορομαντική», «εμπορική», αλλά και στις «γνωστές συγγραφείς Ελληνίδες», γένους θηλυκού, που πάλι ως έκφραση υποδηλώνει πολύ συγκεκριμένα είδη βιβλίων και γραφής. Επίσης, αναδεικνύεται πολύ καθαρά η ανάγκη τα βιβλία που διαβάζει

κανείς να μην είναι «ανούσια», κάτι που συνάδει με τους ορισμούς των «σοβαρών» έργων, αλλά τονίζει και την αντιπαραβολή τους με τα «ελαφριά» βιβλία που περιγράφει ο συγκεκριμένος ερωτώμενος. Τέτοιου είδους προσεγγίσεις πλησιάζουν στο «καθαρό βλέμμα» και το υψηλό γούστο, σε αντίθεση με το «απλοϊκό βλέμμα», και την απέχθεια για την «ευκολία» στην πρόσληψη τέτοιων έργων (Bourdieu, 1979/2011).

Τέλος, σχετικά με τη δυσκολία ενός βιβλίου, ερώτηση που έγινε με σκοπό να συμπληρωθεί ενδεχομένως ο ορισμός των «σοβαρών» έργων, οι ερωτώμενοι αναφέρθηκαν σε κάτι το οποίο θυμίζει όσα είχε εκθέσει η Radway (1997) σχετικά με το BOMC. Αρκετοί ερωτώμενοι απάντησαν πως αυτό που θα τους δυσκόλευε περισσότερο σε ένα βιβλίο θα ήταν η γραφή, ο τρόπος σκέψης ή η γλώσσα που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας, η οποία χαρακτηρίζεται αρνητικά όταν είναι δύσκολη χωρίς να χρειάζεται, αλλά εσκεμμένα. Αναφέρεται μια άποψη που είναι πολύ χαρακτηριστική: «Ένα μάλιστα το παράτησα κιόλας, κάτι που δεν το κάνω εύκολα, γιατί το βρήκα ότι είναι- ότι ο συγγραφέας ε: χρησιμοποιεί αυτό που λέμε εξυπνάδα, ε: με την κακή έννοια της εξυπνάδας. Κολπάκια, πώς να το πω- ανακατεύοντας ε: βωμολοχία, ιστορικά στοιχεία, ε: ανεκδοτολογία: κάπου είδα ότι δεν πήγαινε πουθενά αυτό το διάβασμα και το: το άφησα», αλλά και μία ακόμη: «Όταν θα 'τανε δυσνόητο για μένα, όταν δεν θα το καταλάβαινα. Δηλαδή, οι λέξεις που θα χρησιμοποιούσαν κάποιοι άνθρωποι... κάποιοι που γράφουνε τέτοιου τύπου βιβλία, απευθύνονται σε συγκεκριμένο κόσμο. Που αυτό δεν είναι και τόσο ωραίο, γιατί τότε: αυτοί είναι οι αυθεντίες που λέμε, δεν τους ενδιαφέρει να καταλάβεις- να καταλάβει ο απλός κόσμος τι γράφουν, το γράφουν ή το λένε και πλασάρουν τον εαυτό τους έτσι κι άσχετα αν τους καταλαβαίνει κανείς. Δεν προσφέρουν όμως τίποτα, το θέμα είναι μ' αυτό που έχεις γράψει να προσφέρεις κάτι», η οποία εκφράζει απολύτως αυτήν την αρνητική διάθεση απέναντι στην εσκεμμένη προσπάθεια να δυσκολευτεί ο αναγνώστης. Γίνεται φανερό εδώ και η αίσθηση που μπορεί να έχουν ορισμένοι αναγνώστες ότι τους αποκλείουν από τα ιδιαίτερα νοήματα ενός έργου ώστε να διατηρούν, ενδεχομένως, κάποιοι συγγραφείς μια εικόνα «αυθεντίας».

Ένας ακόμη ερωτώμενος τοποθετήθηκε επ' αυτού, λέγοντας: «Με την έννοια- αν αυτό που λέμε δυσκολία προέρχεται από αυτό που λες και ο τρόπος που το λες και είναι, δηλαδή, δυσκολία εγώ να τον καταλάβω, ναι. Αλλά εκείνος να θέλει να με δυσκολέψει, αυτός είναι απατεώνας, οι μεγάλοι συγγραφείς δεν το κάνουν αυτό. Δεν

το κάνουν οι μεγάλοι συγγραφείς. Δηλαδή, όταν δεις άνθρωπο και παίζει με τη γλώσσα, χρησιμοποιεί τη γλώσσα λίγο: μυστικιστικά, κάτι λέει που το 'πε ο τάδε και κάτι εκείνο και κάτι τ' άλλο, αρχίζεις και: αρχίζεις και βλέπεις τα πράγματα με έναν τρόπο...». Βεβαίως, πρέπει να αναφερθεί πως αυτή δεν ήταν μια άποψη που εκφράστηκε από πολλούς ερωτώμενους. Πάντως εμφανίζει ενδιαφέρον, καθώς αναδεικνύει την ενόχληση των αναγνωστών όταν τους «υποτιμούν» με αυτόν τον τρόπο.

Καταλήγοντας, φαίνεται πως οι ιεραρχίες των έργων συνεχίζουν να υπάρχουν σε κάποιον βαθμό. Από τους χαρακτηρισμούς που χρησιμοποιήσαν ορισμένοι αναγνώστες, διαφαίνεται η κατηγοριοποίηση που γίνεται στα βιβλία, ακόμη και αν το γούστο τους δεν είναι «υψηλό», αλλά «μέσο», με την έννοια του ότι αναγνωρίζουν τη νομιμότητα των κλασικών και των «σοβαρών» βιβλίων και τα θεωρούν πιο αξιόλογα από άλλα, παράλληλα όμως δεν απορρίπτουν εντελώς τα έργα που θεωρούνται «ελαφριά» ή εύκολα. Η θέση της Driscoll (2014) επιβεβαιώνεται και, σε αντίθεση με την άποψη του Jim Collins (2010 στο Driscoll, 2014, σ. 20), η μαζική λογοτεχνική κουλτούρα φαίνεται να παραμένει χαμηλά στην ιεραρχία, όπως είχε παρατηρήσει και η Poole (2003). Παρά ταύτα, δεν είναι ξεκάθαρο αν η αποστροφή ορισμένων αναγνωστών αφορά συνολικά το μαζικό μυθιστόρημα ή πολύ συγκεκριμένα τα αισθηματικά μυθιστορήματα. Ακόμη, όπως προαναφέρθηκε, δεν απορρίπτουν απόλυτα τα εμπορικά βιβλία, των οποίων ο ορισμός δεν είναι, βέβαια, ξεκάθαρος. Παράλληλα, φαίνεται πως υπάρχει μια μεταβολή στο τι θεωρείται «μαζικό», με την έννοια του «κατώτερου», σε σχέση με παλαιότερες εποχές, καθώς η αστυνομική λογοτεχνία μοιάζει να έχει ανέλθει στην ιεραρχία των ειδών και τυγχάνει, στο μεγαλύτερο μέρος της, καλύτερης αντιμετώπισης.

3.6. Το μέσο γούστο

Η Driscoll (2014) αναφερόμενη στην ύπαρξη μιας ομάδας αναγνωστών που χαρακτηρίζονται από «μέσο γούστο», επιχείρησε να της προσδώσει ορισμένα χαρακτηριστικά, καθώς ιστορικά προσδιοριζόταν με βάση τις διαφορές της απέναντι στις ομάδες «νόμιμου» και «λαϊκού γούστου», σύμφωνα με την κατηγοριοποίηση του Bourdieu (1979/2011), και, όπως τονίζει η ίδια, δεν επαρκεί να ορίζεται κάτι με βάση όσα δεν είναι. Αναζητείται, λοιπόν, το κατά πόσο οι ερωτώμενοι των λεσχών ανάγνωσης επιδεικνύουν ορισμένα από τα χαρακτηριστικά που αναφέρει η θεωρητικός.

Αρχικά, ένα βασικό χαρακτηριστικό της συγκεκριμένης ομάδας αναγνωστών είναι το γεγονός ότι ανήκουν κυρίως στις μεσαίες τάξεις. Οι περισσότεροι συμμετέχοντες της έρευνας, αλλά και αρκετά μέλη που συμπλήρωσαν τον πίνακα στοιχείων χωρίς να συμμετέχουν στις συνεντεύξεις, φαίνεται πως, με βάση το επάγγελμά τους (οι περισσότεροι είναι ή ήταν εκπαιδευτικοί [φιλόλογοι], δημόσιοι ή ιδιωτικοί υπάλληλοι), ανήκουν κυρίως στη μεσαία και ανώτερη-μεσαία τάξη⁹, κάτι το οποίο επιβεβαιώνει προηγούμενες μελέτες για τις λέσχες ανάγνωσης. Βεβαίως, αναγνωρίζεται εδώ η ρευστότητα της «μεσαίας τάξης» και η δυσκολία να οριστεί με ακρίβεια, όπως υποστηρίζει και η Driscoll (ό.π.).

Θεωρητικά, όσοι αναγνώστες του δείγματος δεν ανέπτυξαν τη συνήθεια της ανάγνωσης στα πλαίσια της οικογένειάς τους δεν θεωρούνται «κληρονόμοι» πολιτισμικού κεφαλαίου και μάλλον δεν έχουν μεγάλη οικειότητα με τη νομιμοποιημένη κουλτούρα. Όμως, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, ακόμη και αν δεν αισθάνονται ότι επηρεάστηκαν άμεσα και ακόμη και αν δεν είχαν οι οικογένειες όλων υψηλό μορφωτικό επίπεδο, οι περισσότεροι ερωτώμενοι είχαν πάντα κάποια σχέση με το βιβλίο ως πολιτιστικό προϊόν και πολλά από τα πρώτα τους αναγνώσματα ανήκαν στην κλασική λογοτεχνία. Θα περίμενε, επίσης, κανείς ότι η συμμετοχή τους στη λέσχη τους βοηθά να νομιμοποιήσουν τις επιλογές τους, αλλά και να προσεγγίσουν τη «νόμιμη» κουλτούρα και να την κατανοήσουν. Ήταν, όμως, λίγες οι περιπτώσεις του δείγματος οι οποίες επέδειξαν κάποιου είδους έλλειψη αυτοπεποίθησης σε ζητήματα κατανόησης ή εμπιστοσύνη σε άτομα στα οποία αποδίδουν κοινωνικό κύρος και τα θεωρούν ικανά να τους «καθοδηγήσουν». Τα ζητήματα «αυθεντίας» και απόδοσης κοινωνικού κύρους θα μελετηθούν περαιτέρω στην ενότητα 3.8.

Επίσης, οι αναγνώστες μέσου γούστου, θεωρητικά, εμπιστεύονται τους «θεματοφύλακες» της νόμιμης κουλτούρας να τους καθοδηγήσουν σε «σωστές» επιλογές, τις οποίες και νομιμοποιούν με αυτόν τον τρόπο. Όταν, όμως, τα μέλη ρωτήθηκαν αν είχαν διαβάσει «ελαφριά» βιβλία στο παρελθόν ώστε να καταλήξουν στην απόφαση να τα απορρίψουν, μόνο δύο αποκρίθηκαν πως είχαν στηριχθεί αποκλειστικά σε κριτικές. Γενικότερα, το ζήτημα της εμπιστοσύνης στις επίσημες

⁹ Η συγκεκριμένη κατηγοριοποίηση ακολουθεί την αντίστοιχη της διδακτορικής διατριβής της Δανάης Τσελέντη, *Τα δώρα της ανάγνωσης: αναγνωστικές πρακτικές σε μια λέσχη αστυνομικής λογοτεχνίας στην Αθήνα* (2015).

κριτικές προκάλεσε ενδιαφέρουσες αποκρίσεις. Φαίνεται πως ακόμη και για εκείνους που διαβάζουν κριτικές και θα τις εμπιστεύονταν ώστε να επιλέξουν ένα βιβλίο, σχεδόν πάντα είναι πιο σημαντικές οι απόψεις άλλων αναγνωστών. Θεωρούν, δηλαδή, πως το πιο κατάλληλο άτομο για να τους προτείνει ένα βιβλίο είναι ένας τακτικός αναγνώστης, με τον οποίο οι ίδιοι σχετίζονται και όχι κάποια επίσημη «αυθεντία».

Υπήρξαν και ερωτώμενοι που εξέφρασαν κάθετα αρνητική άποψη για τις κριτικές. Μια ενδεικτική τοποθέτηση ήταν: «Εξαρτάται. Αν οι κριτικές είναι από αναγνώστες. Ναι. Αν οι κριτικές είναι από κριτικούς, όχι». Όταν η συγκεκριμένη ερωτώμενη ρωτήθηκε πώς κατέληξε στη συγκεκριμένη απόφαση, αποκρίθηκε πως: «Είναι, είναι () πας σε μία θεατρική παράσταση (.) κι εγώ ως κριτικός λέω ότι είναι ένα αριστούργημα κι εκείνο και τ' άλλο και το τρίτο. Αλλά το λέω ως κριτικός που έχω αμειφθεί γι' αυτό. Και δεν έχω αμειφθεί από την εφημερίδα μου ή, ξέρω 'γω, απ' το, απ' το site που εργάζομαι, έχω αμειφθεί από τον επιχειρηματία. Οπότε, είναι ένα αριστούργημα. Ε, κάπως έτσι βλέπω και τους κριτικούς κι επειδή πλέον έχω αρχίσει να τους γνωρίζω, ε:: και διαβάζοντας κάποιες- βγαίνουν κάποιες- βλέποντάς τους, τον τρόπο που- βλέπω κάποιες εμπάθειες που δεν μου ταιριάζουνε και προτιμώ τις κριτικές των αναγνωστών».

Ακόμη, οι λέσχες δεν φαίνεται πως βασίζονται σε πολιτισμικές αυθεντίες, όπως εκδοτικούς οίκους ή κριτικούς, ώστε να νομιμοποιήσουν τις επιλογές των βιβλίων. Αντίθετα, όπως θα φανεί παρακάτω, είναι δεκτικές των προτάσεων των μελών τους, η επιλογή γίνεται με ψηφοφορία και δεν επιβάλλεται στα μέλη από κάποια «αρχή», όπως γίνεται, για παράδειγμα, σε μια λέσχη κλασικής λογοτεχνίας στην οποία οι προτάσεις προέρχονται από την εισηγήτρια, όπως ανέφερε μια ερωτώμενη.

Επιπλέον, η κουλτούρα μέσου γούστου είναι θηλυκή και «θηλυκοποιημένη» και επομένως δεν θεωρείται ότι διαθέτει υψηλό κύρος (Driscoll, 2014· Farr & Harker, 2008· Radway, 1997· Devlin-Glass, 2001). Πράγματι, οι περισσότεροι αναγνώστες των δύο λεσχών είναι γυναίκες. Όμως αρκετοί ερωτώμενοι τόνισαν το υψηλό επίπεδο των υπόλοιπων μελών της λέσχης τους και όχι μόνο δεν θεωρούν τις αναλύσεις τους επιφανειακές, αλλά για κάποιους είναι και αρκετά «ακαδημαϊκές». Ακόμη, η ανεξάρτητη λέσχη, που θα μπορούσε να επιλέξει βιβλία κάθε είδους, φαίνεται πως

αποφεύγει τα αισθηματικά μυθιστορήματα (είδος που έχει κατεξοχήν συνδεθεί με μια γυναικεία, συναισθηματική ανάγνωση) ή πολύ εμπορικά βιβλία, καθώς υπάρχει η αίσθηση ότι δεν προσφέρουν κάτι στους αναγνώστες τους.

Το επόμενο, λοιπόν, χαρακτηριστικό του μέσου γούστου είναι η σημασία της συναισθηματικής σύνδεσης με τα έργα και της ταύτισης με τους χαρακτήρες (Driscoll, ό.π· Radway, 1997). Σε γενικές γραμμές όλοι οι αναγνώστες του δείγματος ανέφεραν πως, αν όχι πάντα, τουλάχιστον κάποιες φορές θα έχουν συναισθηματικές αντιδράσεις διαβάζοντας ένα βιβλίο, όπως για παράδειγμα κλάμα, γέλιο ή ακόμη και θυμό. Για αρκετούς εξαρτάται επίσης από το εκάστοτε βιβλίο. Ακόμη, για τους περισσότερους ερωτώμενους που έχουν τέτοιες αντιδράσεις είναι απαραίτητο ή τουλάχιστον επιθυμητό να προκαλούνται αυτές από τα βιβλία που διαβάζουν, διαφορετικά θεωρούνται αδιάφορα. Επομένως, φαίνεται πως οι περισσότεροι δεν υιοθετούν τη θέση του αποστασιοποιημένου αναγνώστη και τις αυστηρά «ακαδημαϊκές» αναλύσεις έργων, οι οποίες επικεντρώνονται στη μορφή και τα βαθύτερα νοήματα που επιθυμεί να αποδώσει ο συγγραφέας.

Ωστόσο, υπήρξαν και μερικές διαφορετικές απόψεις, σε μικρό αριθμό ατόμων. Χαρακτηριστικά αναφέρθηκαν: «Όχι, δεν μου έχει τύχει. Ε, κρατάω πάντα, όσο και να μ' ενδιαφέρει και να με απορροφά ένα βιβλίο, κρατάω πάντα την απόσταση ότι εγώ είμαι αυτή που είμαι, ο συγγραφέας είναι αυτός που είναι και: η πλοκή είναι αυτή που είναι». Αυτή φαίνεται να είναι μια πιο αποστασιοποιημένη προσέγγιση του έργου στα πρότυπα του «καθαρού» βλέμματος. Από την άλλη πλευρά, για μια αναγνώστρια μεγάλο ρόλο παίζει το γεγονός ότι συγγράφει η ίδια, κάτι το οποίο την έχει αποστασιοποιήσει από τα έργα, αλλά με διαφορετικό τρόπο: «Όταν διαβάσεις- εγώ τώρα πια έχω φτάσει σ' ένα σημείο που δεν είναι καλό. Δηλαδή (.) ε:: έχω αρχίσει να χάνω (.) τη χαρά της ανάγνωσης. Και αυτό ξεκίνησε από την ώρα που άρχισα να γράφω και μετά. Ε, εννοώ τη χαρά της ανάγνωσης (.) δεν το φχαριστιέμαι πια, γιατί έχεις μάθει να ψάχνεις τη λεπτομέρεια και λες πω:: πω, ενώ είναι τόσο καλό, εκεί έχει λάθος, εκεί με πήγε πίσω, αυτό δεν το έλυσε, το- κάνω κάτι τέτοια. Και: δυσκολεύω το πολύ όμορφο ταξίδι της ανάγνωσης». Όπως φαίνεται από τα λεγόμενά της, δεν είναι θετική απέναντι σε αυτήν τη στάση και αισθάνεται ότι με αυτόν τον τρόπο δεν έχει μια καλή αναγνωστική εμπειρία.

Σχετικά με τη σύνδεση των αναγνωστών με τους χαρακτήρες ενός βιβλίου, οι περισσότεροι συμφώνησαν πως ταυτίζονται με τους χαρακτήρες και αρκετοί ανέφεραν πως αυτό είναι κάτι που συμβαίνει υποσυνείδητα. Ακόμη, ένας ερωτώμενος εξέφρασε μια εντελώς διαφορετική και ενδιαφέρουσα προσέγγιση επ' αυτού: «Εντάξει: βασικά εγώ έχω την ιδιότητα όταν διαβάζω ένα βιβλίο να μπαίνω μέσα στο ίδιο το βιβλίο (.) με δραματουργικό τρόπο, δηλαδή εγώ γίνομαι το βιβλίο». Όταν του ζητήθηκε να εξηγήσει περισσότερο τι ακριβώς είναι ο «δραματουργικός τρόπος» ανάγνωσης, αποκρίθηκε: «Ε, υπάρχουνε κάποιοι που διαβάζουν το βιβλίο και: έχουνε συναισθήματα, υπάρχουν κάποιοι που διαβάζουν το βιβλίο και παίρνουνε κάποια πράγματα, εγώ μπαίνω μέσα στο βιβλίο. Ο δραματουργικός τρόπος ανάγνωσής μου είναι ότι εγώ γίνομαι το βιβλίο. Εγώ γίνομαι το κείμενο, εγώ γίνομαι: ένα μ' αυτό που γράφει, είναι λες και το γράφω εγώ. Ε: δεν είναι αν διαφωνώ ή συμφωνώ, εγώ γίνομαι ένα». Πρόκειται, λοιπόν, για μια απόλυτη σύνδεση με το έργο, η οποία μοιάζει να απαλείφει οποιαδήποτε κριτική απόσταση από αυτό. Εκλαμβάνεται, δηλαδή, το έργο χωρίς να δίνεται προβάδισμα σε αξιολογικές κρίσεις, κάτι που ίσως αποτελεί την πιο «καθαρή» πρόσληψη ενός έργου τέχνης, χωρίς τη συνακόλουθη απόσταση που προστάζει το υψηλό γούστο.

Προκύπτει, όμως, ένα ερώτημα. Είναι αρκετό να προσεγγίζει κανείς συναισθηματικά τα βιβλία και να αφήνει τον εαυτό του να ταυτιστεί με τους χαρακτήρες ώστε να κατηγοριοποιηθεί στην ομάδα μέσου γούστου, την οποία σκιαγραφεί η Driscoll; Ακόμη και ερωτώμενοι που επέδειξαν μεγαλύτερη κλίση προς υψηλά γούστα, κάτι το οποίο μάλλον θα έπρεπε να τους ωθεί προς την αποστασιοποίηση από το περιεχόμενο των βιβλίων, ανέφεραν πως η συναισθηματική αντίδραση είναι κάτι επιθυμητό. Όπως, εξάλλου, υποστηρίζει και η ίδια, τα χαρακτηριστικά αυτά δεν είναι απαραίτητες προϋποθέσεις, αλλά εμπνέονται από τη θεωρία του Wittgenstein (1953 στο Driscoll, 2014) για την «οικογενειακή ομοιότητα», δηλαδή πως μια ομάδα καθορίζεται από μια σειρά επικαλυπτόμενων ομοιοτήτων. Αναγνωρίζει πως δεν υπάρχει ένα μόνο «μέσο γούστο», αλλά πως οι αναγνώστες μπορούν να ανήκουν σε αυτήν την κατηγορία με διαφορετικούς τρόπους. Επομένως, αυτή η μη περιοριστική προσέγγιση εξυπηρετεί τη συγκεκριμένη μελέτη, καθώς ο όρος «μέσο γούστο» χρησιμοποιείται πάντα περιγραφικά και δεν αποσκοπεί στο να κατηγοριοποιήσει τους αναγνώστες ιεραρχικά.

Σύμφωνα με την Driscoll (ό.π.), ένα ακόμη χαρακτηριστικό που έχουν οι αναγνώστες μέσου γούστου είναι η ευλάβεια απέναντι στη νομιμοποιημένη κουλτούρα, την οποία, σύμφωνα με την «αρχή της πολιτισμικής καλής θέλησης» του Bourdieu (1979/2011) δεν ταυτοποιούν σωστά. Από όλο το δείγμα μόνο τρία άτομα αναφέρθηκαν στα βιβλία με χαρακτηρισμούς που θα μπορούσαν να θεωρηθούν «ευλαβικοί». Αναφέρονται χαρακτηριστικά οι απόψεις: «Ιεροσουλία (.) να πετάξεις βιβλίο», «Κοίταξε να δεις, το κυριότερο απ' όλα είναι οτιδήποτε έχει χαρακτηριστεί κλασικό κι έχει τη δική του αξία (.) παγκόσμια αξία και τη δική του αξία, αν εσύ δεν πας να το διαβάσεις ο ίδιος και το ακούς από μεταφορές, από άλλα βιβλία που μιλάνε για αυτό, αν δεν πας εσύ στο άγιο πρωτότυπο να γίνεις γνώστης εσύ του αγίου πρωτότυπου και να πάρεις- ΕΣΥ να αναμετρηθείς μ' αυτό το κλασικό έργο, το μεγάλο έργο δεν έχεις να κερδίσεις πολλά πράγματα από τις μεταφορές...» και «Πολλές φορές άνθρωποι που έχουνε διαβάσει πάρα πολύ, θεωρώντας τους εαυτούς τους αυθεντίες (.) βλέπουνε πολύ πιο αλαζονικά ένα κείμενο από κάποιον που δεν έχει διαβάσει πολύ και έχει την ταπεινότητα να το παραδεχτεί και να το προσεγγίζει με πολύ μεγαλύτερη ευλάβεια το βιβλίο». Οι συγκεκριμένοι αναγνώστες, όμως, δεν επέδειξαν σε κάποιο σημείο της συνέντευξης κάποια αμηχανία ή αίσθηση ότι δεν θα μπορούσαν να υιοθετήσουν ή να κατανοήσουν τα πιο νόμιμα έργα. Μάλλον το αντίθετο.

Όπως προαναφέρθηκε, ήταν λίγες οι περιπτώσεις στις οποίες οι αναγνώστες ανέφεραν ότι θα εμπιστεύονταν άλλα άτομα -με αρκετή αναγνωστική εμπειρία- ώστε να επιλέξουν βιβλία. Όμως, ακόμη και σε αυτές τις περιπτώσεις δεν είναι ξεκάθαρο αν οι αναγνώστες αισθάνονται αμήχανα απέναντι σε λογοτεχνικά έργα της υψηλής κουλτούρας, ενώ κανείς δεν εξέφρασε την ανάγκη να επιβεβαιώσει αν οι επιλογές του είναι «κατάλληλες». Λίγες τέτοιες περιπτώσεις παρατηρήθηκαν κυρίως στην ανεξάρτητη λέσχη.

Ίσως μία άποψη μόνο να πλησιάζει αυτό που αναφέρει ο Bourdieu (1979/2011) και επαναλαμβάνει η Driscoll (2014) στη δική της θεωρία για τους αναγνώστες μέσου γούστου. Η συγκεκριμένη ερωτώμενη ανέφερε χαρακτηριστικά για τη συμμετοχή της στη λέσχη: «... να διαβάσω, καταρχήν, βιβλία που μπορεί μόνη μου να μην κατάφερνα να μπω στη διαδικασία να τα διαβάσω ή θα μού 'παιρνε πάρα πολύ χρόνο, θ' αργούσα πάρα πολύ και δεύτερον, το ότι ακούς τόσο πολλές διαφορετικές προσεγγίσεις για το ίδιο βιβλίο. Το οποίο μόνος σου δεν υπάρχει

περίπτωση να το φτάσεις ποτέ». Αυτή η άποψη μοιάζει να έχει να κάνει και με την ποιότητα των βιβλίων, εκτός από τα ζητήματα ερμηνείας στα οποία βοηθά η λέσχη, καθώς η συγκεκριμένη ερωτώμενη, πριν λάβει μέρος στη λέσχη, διάβαζε πιο «ελαφριά» βιβλία, όπως ανέφερε η ίδια στη συνέντευξη. Αυτή η τοποθέτηση αναδεικνύει, ενδεχομένως, μια ανάγκη για καθοδήγηση, είτε σε ζητήματα ερμηνείας, είτε στις επιλογές των βιβλίων.

Τέλος, κάτι που οδηγεί και στη μελέτη των στάσεων των λεσχών απέναντι στην ανάγνωση είναι πως αποφεύγονται οι ακαδημαϊκές αναλύσεις έργων και η ανάγνωση έχει κυρίως ψυχαγωγικό σκοπό για τους αναγνώστες μέσου γούστου. Πράγματι, υπήρξαν περιπτώσεις αναγνωστών που αναφέρθηκαν στο γεγονός ότι τα μέλη των λεσχών δεν είναι «ειδικοί» ή «ακαδημαϊκοί», επιβεβαιώνοντας και τις παρατηρήσεις του Allington (2011), ενώ η ανεξάρτητη λέσχη περιγράφεται από τα μέλη της ως μια λέσχη «αγαπητική», δηλαδή φιλική ή «παρεϊστική». Είναι, όμως, στην ανεξάρτητη λέσχη στην οποία το μοντέλο ανάλυσης των βιβλίων φαίνεται να ακολουθεί μια πιο ακαδημαϊκή μέθοδο. Από την άλλη πλευρά, ίσως το γεγονός ότι οι αναγνώστες τονίζουν πως δεν είναι «ειδικοί» να επιβεβαιώνει τη θέση της Driscoll (ό.π.), καθώς αυτό υποδηλώνει, δυνητικά, πως δεν εμπιστεύονται όλοι απόλυτα την ερμηνεία τους για τα έργα και χρειάζονται «καθοδήγηση» στην ανάλυση.

Το μέλος της ανεξάρτητης λέσχης που αντιμετωπίζεται ως συντονιστής, ανέφερε πως η συζήτηση αποτελεί το αδύναμο σημείο της λέσχης τους. Φαίνεται να προσεγγίζει τη συζήτηση για τα βιβλία με βάση τα πρότυπα παλαιότερων ακαδημαϊκών αναλύσεων, δηλαδή τη μελέτη του τι θέλει ο εκάστοτε συγγραφέας να διαβιβάσει στους αναγνώστες με το έργο του. Επομένως, κατά τη δική του άποψη, η αναφορά προσωπικών γνώμων για το βιβλίο στη λέσχη δεν βοηθά τη συζήτηση να είναι παραγωγική: «Πολύ, αλλά εδώ είναι το πρόβλημα, να προσθέσω- η λέσχη δεν το κάνει καλά αυτό. Η λέσχη μας δεν το κάνει καλά αυτό. Η συζήτηση δεν είναι καλή. Εκεί ακριβώς δεν έχουμε κατανοήσει (.) τι ρόλο έχει η λέσχη, δηλαδή βάζουμε ένα βιβλίο μπροστά μας κι από κει και πέρα ο καθένας έρχεται- όχι ο καθένας. Αρκετοί έρχονται με τη πρόθεση να πουν τη γνώμη τους πάνω στο βιβλίο. Αυτό εμένα προσωπικά δεν μ' αρέσει καθόλου και δεν το καταλαβαίνω κιόλας... Αν όμως είσαι σε μια λέσχη, οφείλεις το πρώτο που θα κάνεις να αναδείξεις τον συγγραφέα και τους στόχους. Τι θέλει να πει ο Dostoyevsky όταν γράφει τον *Ηλίθιο*; Γιατί τον έγραψε; Όχι ότι σίγουρα πάντα ξέρεις εσύ, αλλά να το ψάξουμε. Και πάνω εκεί να

γίνονται όλες οι συζητήσεις και οι γνώμες να εκφραστούν επί των πραγμάτων κι όχι ο καθένας να λέει τη γνώμη του...». Εκφράζεται, επομένως, εδώ και μια «εκπαιδευτική» πλευρά της ανάγνωσης, καθώς η ανάλυση γίνεται ακαδημαϊκή και παύει να είναι μια καθημερινή συζήτηση. Ο τρόπος ανάλυσης τον οποίο προτιμά ο «συντονιστής» θυμίζει, εν μέρει, όσα περιγράφει ο Hirsch (1967 στο Eagleton, 1983/1996) σχετικά με τη «σημασία» και το «νόημα» των κειμένων. Μπορεί να υπάρχουν διαφορετικές, έγκυρες ερμηνείες για τα κείμενα, όμως αυτές πρέπει να κινούνται στα πλαίσια του νοήματος που πιθανώς προσπάθησε να αποδώσει ο εκάστοτε συγγραφέας, το οποίο είναι «απόλυτο» και «αναλλοίωτο». Το πώς χρησιμοποιείται το νόημα από τον αναγνώστη αφορά τη «σημασία» και είναι κάτι δευτερεύον (σ. 111-113).

Μία ερωτώμενη φάνηκε να συμφωνεί με την παραπάνω άποψη: «Πάρα πολύ. Μου αρέσει να δια- να συζητάμε, γιατί μαθαίνω τους λόγους που έχει γραφτεί το βιβλίο, μαθαίνω για τον συγγραφέα, γιατί μόλις θα το ανοίξω θα διαβάσω (επίσης) ποιος το 'χει γράψει και γιατί άραγε το 'γραψε, γιατί αυτό το πληροφορήθηκα εδώ ότι πρέπει να το κάνω δεν θα το 'κανα από μόνη μου». Φαίνεται, λοιπόν, πως η συγκεκριμένη λέσχη έχει την τάση να κινείται προς πιο ακαδημαϊκές αναλύσεις των έργων (τουλάχιστον στις περιπτώσεις που καθοδηγεί ο «συντονιστής» τη συζήτηση), κάτι που έρχεται σε αντίθεση με όσα υποστηρίζουν η Driscoll (2014) και η Radway (1997) σχετικά με την αποφυγή τέτοιων αναλύσεων από τις λέσχες.

Δύο αναγνώστριες της ανεξάρτητης λέσχης, όταν ρωτήθηκαν σχετικά με το βαθμό συμφωνίας των απόψεων στη λέσχη, αναφέρθηκαν στο παραπάνω θέμα ως εξής. Μία άποψη ήταν πως στη λέσχη πλέον αποζητάται η σύγκλιση των απόψεων ώστε να εντοπιστεί μια μοναδική αλήθεια: «Όχι, δεν συμφωνούν. Αν και: μία:: γνώμη που κυριαρχεί τώρα τελευταία στη λέσχη είναι ότι πρέπει να συγκλίνουν (.) αλλιώς- γιατί η αλήθεια είναι μία, δεν είναι πολλές, ε: αλλιώς για ποιο λόγο να βρισκόμαστε αν δεν καταλήγουμε κάπου; Αυτό: είναι ένα θέμα που: το δουλεύουμε τώρα τελευταία». Η ερωτώμενη δεν συμφωνεί με τη συγκεκριμένη μέθοδο, άποψη που είναι πιθανό να πηγάζει είτε από τον τρόπο διεξαγωγής της συζήτησης στη λέσχη, όταν την αναλαμβάνει ο «συντονιστής» και η συζήτηση αποκτά δομή μαθήματος σχεδόν, είτε από τη δυναμική παρουσία ορισμένων αναγνωστών που στηρίζουν πολύ σθεναρά την άποψή τους στη συζήτηση. Αναφέρθηκε και η άποψη πως: «... το θέμα δεν είναι να συμφωνήσουμε, όμως, το θέμα είναι να συμφωνήσουμε στο τι θα

συζητήσουμε. Γιατί απ' τη διαφωνία, πολλές φορές, προκύπτει κάτι πολύ πιο όμορφο () Εγώ δεν είμαι κατά της διαφωνίας και δε θα φοβόμουν τη διαφωνία, απλώς εμ: με τρομάζει λίγο το: ηθικοπλαστικό κομμάτι της ανάγνωσης του βιβλίου». Η «ηθικοπλαστική» πλευρά της ανάγνωσης, είναι πιθανό να συνάδει με την ακαδημαϊκή ανάλυση των βιβλίων, την οποία η συγκεκριμένη ερωτώμενη φαίνεται να μην προτιμά για τη λέσχη.

Επιπρόσθετα, στη λέσχη αστυνομικής λογοτεχνίας γίνονται συστηματικά «κριτικές σημειώσεις» για τα βιβλία από όποιο μέλος επιλέξει να παρουσιάσει το βιβλίο που θα συζητηθεί την επόμενη φορά. Όπως ανέφερε και ο συντονιστής της λέσχης: «... είμαστε περίπου στις 1500 σελίδες κριτικών σημειώσεων, γιατί μια ιδιομορφία της λέσχης αυτής είναι ότι, ε: δύο μέρες πριν από την εκάστοτε συνάντηση κυκλοφορούμε κριτικές σημειώσεις για το βιβλίο το οποίο πρόκειται να συζητήσουμε... πράγμα το οποίο μας διευκολύνει πάρα πολύ διότι ουσιαστικά τι κάνουμε με αυτές τις σημειώσεις, καταφέρνουμε να έχουμε έναν κοινό παρονομαστή όλων αυτών οι οποίοι είναι παρόντες στη συζήτηση, ακόμη και αυτών οι οποίοι δεν έχουν διαβάσει το βιβλίο (.) Δεν το 'χουν διαβάσει ή το 'χουν διαβάσει εδώ και αρκετό καιρό που σημαίνει ότι το 'χουν περίπου ξεχάσει». Υπήρξε μία μόνο ερωτώμενη η οποία δεν συμφώνησε με τη συγκεκριμένη πρακτική και τόνισε πως η ίδια προσπαθεί να γράφει σημειώσεις για τα βιβλία ως «αναγνώστρια», σε αντίθεση με άλλες προσπάθειες που της είχαν φανεί κάπως πιο ακαδημαϊκές: «... κάποιοι, τέλος πάντων, γράφουν σημειώσεις κι είναι σαν να γράφουνε πραγματεία ολόκληρη», αναδεικνύοντας τη δική της αντίδραση απέναντι σε αυτήν την προσέγγιση των βιβλίων.

Η ίδια ερωτώμενη αναφέρθηκε επίσης στην αίσθηση ότι η συζήτηση στη λέσχη γίνεται πιο ακαδημαϊκή και στην προτίμησή της για πιο ψυχαγωγικές συναντήσεις. Για την ίδια: «... αυτό είναι το βασικότερο, να περνάμε καλά... όχι να λέμε μόνο ανέκδοτα, που κι αυτά ωραία είναι, αλλά αυτό είναι το βασικό. Και γι' αυτό θεωρώ ότι καμιά φορά στη δικιά μας λέσχη γινόμαστε λίγο πιο ακαδημαϊκοί, πιο στεγνοί... Θεωρώ ότι έτσι όπως καθόμαστε... είναι σαν να 'ναι δάσκαλος και μαθητές από κάτω. Το οποίο, θεωρώ το κάνει πιο ακαδημαϊκό, πιο στεγνό...». Η λέσχη αστυνομικής λογοτεχνίας αντιμετωπίζει πράγματι ένα χωροταξικό πρόβλημα, το οποίο τόνισε και ο συντονιστής, και σε αυτό αναφέρεται εδώ η ερωτώμενη. Βέβαια, πρέπει να αναφερθεί πως με βάση την παρατήρηση των συναντήσεων, παρά

το ότι η διάταξη του ενός από τους δύο χώρους που χρησιμοποιούνται για τις συναντήσεις πράγματι θυμίζει σχολική αίθουσα, η συζήτηση δεν διαμορφώνεται σαν μάθημα. Αν ίσχυε αυτό, τότε ίσως τα μέλη να μελετούσαν αναλυτικά κομμάτια του κειμένου, αναζητώντας το νόημα που προσπαθεί να αποδώσει ο συγγραφέας, τον λόγο θα έπαιρνε πιο συχνά ο συντονιστής και θα αναζητούσαν απαντήσεις σε βασικά ερωτήματα, τα οποία και πάλι θα έθετε ο συντονιστής ως «καθηγητής» και καθοδηγητής πια της ανάλυσης του βιβλίου. Αντιθέτως, ο συντονιστής της λέσχης αστυνομικής λογοτεχνίας συνήθως εκφέρει τελευταίος τη γνώμη του, προτρέποντας τη συζήτηση να συνεχίσει, ενώ αν τοποθετείται στη συζήτηση των μελών δεν την καθοδηγεί προς «σωστές» απαντήσεις.

Επομένως, φαίνεται πως οι ακαδημαϊκές αναλύσεις έργων είναι κάτι που οι λέσχες μπορούν να κάνουν, όμως, παράλληλα, υπάρχουν αντιδράσεις απέναντι σε τέτοιες προσεγγίσεις των βιβλίων. Παρά ταύτα, δεν είναι απαραίτητο πως οι ακαδημαϊκές αναλύσεις βρίσκουν όλα τα μέλη των λεσχών εντελώς αντίθετα. Για παράδειγμα, υπάρχουν ορισμένα βιβλία, όπως ανέφερε ένα μέλος της ανεξάρτητης λέσχης, τα οποία χρειάζονται «μελέτη» και όχι απλώς «διάβασμα» και τα μέλη είναι πρόθυμα να τα προσεγγίσουν, στη λέσχη τουλάχιστον.

Επίσης, όταν οι αναγνώστες ρωτήθηκαν τι αισθάνονται πως τους προσφέρει γενικά η πρακτική της ανάγνωσης, ένας σημαντικός αριθμός ερωτώμενων αναφέρθηκε στη γνώση και την καλλιέργεια που προσφέρει η ανάγνωση, αλλά και στη διεύρυνση των οριζόντων τους. Για έναν εξίσου σημαντικό αριθμό ατόμων η ανάγνωση είναι επίσης ένας τρόπος να ξεφύγουν από την καθημερινότητα και τα προβλήματά τους, αλλά και να ηρεμήσουν ψυχικά (όπως αναφέρουν και οι Driscoll, 2014· Long, 2003· Poole 2003· Sedo, 2003). Τέλος, αναφέρθηκε η ικανότητα της ανάγνωσης να κάνει τους ανθρώπους καλύτερους και να καλύπτει «κενά», στα πρότυπα της αυτο-βελτίωσης που περιγράφει η Driscoll (2014). Όπως ανέφερε μια ερωτώμενη: «Και επιπλέον προσπαθώ να καλύψω: κάποια κενά: από μικρότερες ηλικίες που: ήμασταν πολύ απασχολημένοι με: δουλειές και ανατροφή παιδιών και (να στήσεις) οικογένεια, οικονομικά και τα λοιπά (.) και τ' ότι προτεραιότητές μας ήταν αυτές και όχι της ανάγνωσης, οπότε τώρα όσο μεγαλώνουμε προσπαθείς να καλύψεις αυτό το κενό: το οποίο νομίζω δεν γεμίζει ούτε με δέκα ζωές, δηλαδή δεν προλαβαίνεις να διαβάσεις όλ' αυτά τα αξιόλογα βιβλία που υπήρχαν, υπάρχουν και θα υπάρχουν...», άποψη στην οποία εκφράζεται το ζήτημα του πεπερασμένου χρόνου

και της αγωνίας να γεμίσει αυτός ο χρόνος με «αξιόλογα» βιβλία. Ακόμη, αναφέρθηκε πως η ανάγνωση μπορεί να είναι «συντροφιά», αλλά και να ωθήσει τους αναγνώστες να κοινωνικοποιηθούν περισσότερο.

Καταλήγοντας, φαίνεται πως από τις τοποθετήσεις των ερωτώμενων δεν προκύπτουν όλα τα χαρακτηριστικά που απέδωσε η Driscoll (2014) στην κουλτούρα μέσου γούστου και όσα προκύπτουν δεν είναι απαραίτητο πως εμφανίζονται με τον τρόπο που προτείνει η θεωρητικός. Οι περισσότεροι αναγνώστες δεν φαίνεται πως αισθάνονται την ανάγκη να νομιμοποιήσουν τις επιλογές τους, ακόμη και αν δεν εμφανίζονται πάντα απόλυτα σίγουροι για τις ερμηνείες τους. Μπορεί, λοιπόν, να αναγνωρίζουν την αξία της ανάγνωσης ως πολιτισμικού κεφαλαίου, καθώς αποδέχονται το γεγονός ότι συμβάλλει στην καλλιέργεια και διευρύνει τις γνώσεις των ατόμων, όμως αυτό δεν σημαίνει πως όλοι χρειάζονται «καθοδήγηση». Αναγνωρίζουν τη «νόμιμη» κουλτούρα, αλλά δεν κρατούν ευλαβική στάση απέναντί της, ενώ μπορεί οι αναλύσεις στις λέσχες να έχουν και μια πιο ακαδημαϊκή πλευρά, που όμως δεν φαίνεται να απορρίπτεται συνολικά από τα μέλη υπέρ μιας πιο ψυχαγωγικής συζήτησης. Σημαντικό σημείο της παραπάνω ανάλυσης είναι, επίσης, πως οι ερωτώμενοι προσεγγίζουν συναισθηματικά τα έργα, χωρίς όμως να θεωρούν πως αυτό υποβαθμίζει με οποιονδήποτε τρόπο το επίπεδο των λεσχών ή της προσωπικής τους ανάγνωσης.

3.7. Οι λέσχες ανάγνωσης μέσα από τα μάτια των μελών τους

Κρίνεται σημαντικό εδώ να παρουσιαστεί ο τρόπος με τον οποίο οι ίδιοι οι αναγνώστες αντιμετωπίζουν τη λέσχη τους, αλλά και την ανάγνωση στα πλαίσια αυτής. Παράλληλα, αναζητάται κατά πόσο ανταποκρίνονται τα δεδομένα στις παρατηρήσεις θεωρητικών όπως οι Driscoll (2014), Long (2003), Smith (1996) και Sedo (2003) σχετικά με τις λέσχες.

Κάτι το οποίο προέκυψε νωρίς από τις συνεντεύξεις των μελών των δύο λεσχών ήταν πως ο βασικότερος λόγος που τους ώθησε στη συμμετοχή σε αυτές ήταν η κοινωνική πλευρά της ανάγνωσης των βιβλίων, κάτι το οποίο επιβεβαιώνει παρόμοια ευρήματα του Michael W. Smith (1996). Πιο συγκεκριμένα, η δυνατότητα να συζητήσουν για τα βιβλία που διαβάζουν με άλλους και να ακούσουν, έτσι, διαφορετικές απόψεις για το ίδιο βιβλίο. Όπως ανέφερε χαρακτηριστικά ένας ερωτώμενος: «... δεν είναι απλά η ανάγνωση κι απλά μια ωμή και ψυχρή ανάλυση και

παρουσίαση του βιβλίου, αλλά αυτή: η συζήτηση, αυτή: η ανταλλαγή απόψεων, ε: οι αντίθετες απόψεις πολλές φορές, η σύγκρουση (που είναι) και το πιο ενδιαφέρον, ας πούμε, το αν αρέσει ή δεν αρέσει, το ότι δεν πρέπει να αρέσει ή να μην αρέσει...». Για τους αναγνώστες, η συζήτηση με τους άλλους, αλλά και η πιθανή «εκμάθηση» από εκείνους, δηλαδή η πιθανότητα να μάθει κανείς καινούργιες πληροφορίες, τις οποίες δεν είχε σκεφτεί, για ένα βιβλίο, που μπορεί να το αξιολογήσει εκ νέου με βάση τα όσα έμαθε, είναι μια εξαιρετικά σημαντική λειτουργία της λέσχης.

Το ζητούμενο της επικοινωνίας και της συζήτησης με άλλους αναγνώστες, επανήλθε έντονα όταν οι αναγνώστες ρωτήθηκαν ποιος πιστεύουν ότι είναι ο βασικός σκοπός μιας λέσχης ανάγνωσης. Αναφέρθηκαν, επίσης, στην κατασκευή ενός πυρήνα ατόμων με κοινά ενδιαφέροντα και τη δημιουργία φιλικών σχέσεων μεταξύ των μελών. Η κατάταξη του τι είναι πιο σημαντικό μπορεί, βεβαίως, να διαφέρει για τον κάθε αναγνώστη. Ο συντονιστής της λέσχης αστυνομικής λογοτεχνίας ανέφερε πολύ συγκεκριμένα: «Εγώ νομίζω ότι είναι δύο λέξεις. Είναι ενημέρωση και επικοινωνία. Είναι αυτά τα δύο πράγματα, ενημέρωση και επικοινωνία. Δηλαδή, ο καθένας έρχεται εδώ, θα μπορούσε να δει το φίλο του στην καφετέρια, δεν χρειάζεται να μπει σε μια αίθουσα σιωπηλών, όπου μιλάει ένας, ας πούμε, και οι άλλοι περιμένουν τη σειρά τους». Η ενημέρωση αφορά το να γνωρίσει ο αναγνώστης απόψεις διαφορετικές από τη δική του. Επιβεβαιώνονται, λοιπόν, εδώ οι παρατηρήσεις αρκετών ερευνητών (Griswold, McDonnell & Wright, 2005· Long, 2003· Radway, 2009· Smith, 1996) σχετικά με την κοινωνική πλευρά της ανάγνωσης στις λέσχες.

Ένα ακόμη χαρακτηριστικό που απέδωσε η Driscoll (2014) στην κουλτούρα μέσου γούστου είναι η μεγάλη σημασία της σύνδεσης με άλλους αναγνώστες, το οποίο μελετάται εδώ, καθώς οι λέσχες αποτελούν το βασικό κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσονται οι ερωτώμενοι και που αφορά την έρευνα. Είναι μάλλον αναμενόμενο πως τα άτομα που συμμετέχουν σε λέσχες ανάγνωσης έχουν κάποια στοιχειώδη σχέση με τα υπόλοιπα μέλη. Η σημασία της κοινωνικοποίησης για τους συγκεκριμένους αναγνώστες αναφέρθηκε ήδη. Προκειμένου να μελετηθούν περαιτέρω οι σχέσεις που αναπτύσσονται στις λέσχες, οι αναγνώστες ρωτήθηκαν αν αισθάνονται πως έχουν κοινά με τα υπόλοιπα μέλη της λέσχης. Η ερώτηση δεν έγινε σε όλα τα μέλη, όμως όσοι απάντησαν αναφέρθηκαν στην αγάπη τους για τη λογοτεχνία γενικότερα ή, πιο ειδικά, για το αστυνομικό μυθιστόρημα. Τα μέλη αισθάνονται ότι μπορεί οι απόψεις τους συχνά να ταυτίζονται, αλλά εξίσου συχνά

μπορεί και να διαφωνούν κάθετα, κάτι το οποίο δεν φαίνεται να επηρεάζει τις διαπροσωπικές σχέσεις που αναπτύσσονται στις λέσχες.

Επίσης, οι αναγνώστες ρωτήθηκαν αν συμφωνούν συχνά οι απόψεις τους για τα βιβλία και τους χαρακτήρες σε αυτά. Οι περισσότεροι απάντησαν πως οι απόψεις στη λέσχη δεν συμφωνούν συχνά για τα βιβλία, όμως αυτό εξαρτάται και από το εκάστοτε βιβλίο, κάτι το οποίο μπορεί να σημαίνει, επίσης, πως τα βιβλία που επιλέγονται είναι «συζητήσιμα», στα πρότυπα όσων περιγράφει η Long (1986). Παρά ταύτα, δεν θεωρούν πως αυτό είναι κάτι αρνητικό. Αντίθετα, πιστεύουν ότι με αυτόν τον τρόπο προάγεται ο διάλογος και αναδεικνύονται απόψεις που μπορεί να μην είχαν σκεφτεί στο παρελθόν. Επίσης, φαίνεται πως οι διαφορετικές γνώμες δεν είναι απαραίτητα εκ διαμέτρου αντίθετες και μπορεί να υπάρχουν και πολλά κοινά σημεία και μεσαίες λύσεις στις συζητήσεις.

Ακόμη, σύμφωνα με την Long (2003), η συμμετοχή σε λέσχες ανάγνωσης είναι ένας τρόπος να αποκτήσουν τα άτομα πολιτισμικό κεφάλαιο. Επομένως, οι αναγνώστες που συμμετέχουν σε λέσχες ανάγνωσης ίσως έχουν ως βασικό κίνητρο την απόκτηση μεγαλύτερης αναγνωστικής εμπειρίας και, κυρίως, την επαφή με πιο νομιμοποιημένα είδη βιβλίων.

Ήταν λίγες οι περιπτώσεις ερωτώμενων που αναφέρθηκαν στο γεγονός ότι η λέσχη αποτέλεσε το κίνητρο για να αρχίσουν ξανά την ανάγνωση βιβλίων σαν δραστηριότητα ή για να διαβάσουν αξιόλογα βιβλία, τα οποία δεν θα διάβαζαν σε άλλη περίπτωση μόνοι τους. Αναφέρονται ενδεικτικά οι απόψεις: «... έψαχνα ένα κίνητρο για να ΞΑΝΑδιαβάσω. Ε: γιατί για χρόνια, μπορώ να πω, διάβαζα μόνο το καλοκαίρι, λόγω της καθημερινότητας, των προβλημάτων που αντιμετωπίζεις...», «Κάπως έτσι. Ε: κι απλά θέλαμε ένα: κίνητρο για: συζήτηση, για να διαβάζουμε ίσως κάποια βιβλία αξιόλογα που μόνοι μας μπορεί να μην τα εντοπίζαμε...», αλλά και «Δηλαδή παλιότερα διάβαζα: πιο πολύ μυθιστορήματα:: διάβαζα άλλα πράγματα, δηλαδή διάβαζα αυτά που διαβάζει το 80% του κόσμου, δηλαδή διάβαζα: ξέρω γω:: (.) παραδείγματος χάρη- Ζυράννα Ζατέλη, Αλκυόνη Παπαδάκη που δεν, δεν το κατακρίνω. Απλά μπήκαμε σε πιο βαθιά νερά με τη λέσχη... Απλά δεν, δεν είναι βιβλία που (.) μπορούνε να σε οδηγήσουνε σε τέτοιο βάθος θα έλεγα. Όχι ότι δεν είναι ωραία βιβλία. Και η Φακίνου γράφει ωραία κι η Αλκυόνη Παπαδάκη γράφει ωραία και όλα αυτά που διάβαζα πριν, αλλά δεν είναι το ίδιο με τον Camus. Ή με τον

Dostoyevsky, όπως και να το κάνουμε». Επομένως, η επαφή των μελών με τη λογοτεχνία αυξάνεται αναγκαστικά μέσω της συμμετοχής τους στις λέσχες και τουλάχιστον για τα δύο τελευταία μέλη, η συμμετοχή τους συνεπάγεται και την επαφή με πιο «αξιόλογα» βιβλία, σε αντίθεση ίσως με προηγούμενα πιο «ελαφριά» αναγνώσματά τους. Οι δύο τελευταίες απόψεις φαίνεται πως υποδηλώνουν την επιθυμία των μελών να αποκτήσουν μεγαλύτερη αναγνωστική εμπειρία, για πιο νομιμοποιημένα είδη λογοτεχνίας όμως.

Υπήρξαν άλλα δύο μέλη, ένα από κάθε λέσχη, τα οποία, όταν ρωτήθηκαν σχετικά με το βασικό σκοπό της λέσχης ανάγνωσης, τόνισαν την αξία του να διαβάζει κανείς ποιοτικά και αξιόλογα βιβλία, αναφέροντας: «Εμ: για μένα είναι να γνωρίσουν οι συμμετέχοντες κάποιους συγγραφείς, είτε παλιούς, είτε νέους, που αξίζουν και που:: μπορεί να μην έχει τύχει να έχουν πεσει στα χέρια τους βιβλία αυτών των καταξιωμένων και καλών συγγραφέων, ε:: οπότε αυτό είναι το κυριότερο για μένα, δηλαδή εγώ ε: ανακάλυψα συγγραφέα, εμ: που έχει πεθάνει και λοιπά, τον οποίο λάτρεψα» και αυτό είναι ουσιαστικά «... ό,τι καλύτερο μπορεί να σου προσφέρει μια λέσχη, γιατί ξέρουμε όλοι ότι κυκλοφορούν άπειρα βιβλία και τα περισσότερα είναι μόνο εμπορικά και λοιπά, ίσως, τέλος πάντων». Το δεύτερο μέλος ανέφερε «... να σου δίνεται η δυνατότητα να διαβάζεις ε: βιβλία, όσα γίνεται περισσότερα (.) και ποιοτικά». Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο τρόπος με τον οποίο γίνονται αυτές οι τοποθετήσεις, καθώς η ανάγνωση ποιοτικών βιβλίων παρουσιάζεται σαν ένα «προνόμιο» που έχουν τα άτομα που συμμετέχουν σε λέσχες ανάγνωσης ή σαν μια ευκαιρία «εκπαίδευσης» και απόκτησης εμπειρίας στην ανάγνωση πιο νομιμοποιημένων ειδών λογοτεχνίας, στα πρότυπα της λογικής της κουλτούρας μέσου γούστου. Παρόμοιες ήταν οι παρατηρήσεις της Sedo (2003) στη δική της έρευνα, καθώς τα μέλη τόσο των φυσικών όσο και των διαδικτυακών λεσχών ανάγνωσης τόνισαν την ανάγκη να διαβάζουν στα πλαίσια αυτών βιβλία που μπορεί να μην διάβαζαν συνήθως.

Φαίνεται πως οι λέσχες της έρευνάς μας μπορεί να «οδηγούν» τους αναγνώστες σε «καλές» επιλογές βιβλίων, όμως δεν φαίνονται να αντιμετωπίζουν τα βιβλία κυρίως ως ένα μέσο για την επίτευξη κάποιων στόχων των μελών τους, όπως το Oprah's Book Club, αν και για ορισμένα μέλη της ανεξάρτητης λέσχης η αυτο-βελτίωση φαίνεται να είναι ένα σημαντικό στοιχείο που περιμένουν να αποκομίσουν από τη συμμετοχή τους σε αυτήν. Επίσης, δεν αναδείχθηκε από την έρευνα πως τα

μέλη τους (τουλάχιστον τα περισσότερα από αυτά) στηρίζονται στις λέσχες ώστε να απαλλαχθούν από το άγχος του να επιλέξουν τα «σωστά» βιβλία, όπως οι αναγνώστες του BOMC, καθώς οι περισσότεροι είναι αναγνώστες και εκτός των πλαισίων των λεσχών και ακολουθούν δικές τους μεθόδους επιλογής.

Σχετικά με την αξία των λεσχών να ωθούν τα άτομα να γίνονται καλύτεροι άνθρωποι, αλλά και την ψυχοθεραπευτική λειτουργία τους, που αποτελούν επίσης εκφάνσεις των συναισθηματικών πρακτικών ανάγνωσης των ατόμων μέσου γούστου (Driscoll, 2014· Long, 2003· Poole, 2003· Sedo, 2003), υπήρξαν μερικές απόψεις που προήλθαν από την ανεξάρτητη λέσχη. Ενδεικτικά, αναφέρεται η άποψη: «... το κίνητρό μας ήτανε πιο πολύ αυτό, που 'χω ξαναπεί, να γίνουμε καλύτεροι άνθρωποι, να 'μαστε ευαισθητοποιημένοι σε κάποια θέματα που ίσως πριν δεν ήμασταν και να βλέπουμε κάποια άλλα ίσως με μια άλλη οπτική», αλλά η άποψη αυτή δεν προέκυψε συχνά από τα λεγόμενα των συμμετεχόντων.

Από την άλλη πλευρά, ενώ μερικά μέλη της ανεξάρτητης λέσχης αναφέρθηκαν στην ψυχοθεραπευτική ικανότητα της ομάδας, μια ερωτώμενη της λέσχης τοποθετήθηκε και για την αρνητική πλευρά αυτού, αναφερόμενη στην ελεύθερη έκφραση των μελών στη συζήτηση: «Νομίζω όχι... δεν μπορώ να ξέρω 100% αυτό που θα σας απαντήσω, αλλά νομίζω ότι έχει να κάνει λίγο με τις προσωπικές ανασφάλειες ε: του καθενός να εκφράσει την πραγματική του άποψη σε έναν κύκλο ανθρώπων που αποτελούν και κοινωνική συναναστροφή του. Δηλαδή, οι περισσότεροι στη συγκεκριμένη λέσχη κάνουν και παρέα (.) μεταξύ τους, ε:: άρα η λέσχη δεν λειτουργεί ψυχαναλυτικά», δηλαδή ό,τι λέγεται στη λέσχη να μένει στα πλαίσια αυτής και, επομένως, να υπάρχει απόλυτη ελευθερία έκφρασης, χωρίς τα μέλη να φοβούνται ότι θα κριθούν από τον κοινωνικό τους κύκλο, ο οποίος βρίσκεται, ουσιαστικά, στη λέσχη. Επομένως, η ερωτώμενη θεωρεί πως η ψυχαναλυτική ή ψυχοθεραπευτική πλευρά των λεσχών ανάγνωσης, που θεωρείται χαρακτηριστικό στοιχείο τους, δεν μπορεί να εφαρμοστεί στη δική της λέσχη και πως αυτό δυσκολεύει τις διαδικασίες.

Οι θέσεις των Driscoll (2014) και Long (2003), σχετικά με την εκπαιδευτική αξία των λεσχών και τη συνεπαγόμενη απόκτηση πολιτισμικού κεφαλαίου μέσα σε αυτές, φαίνονται να επιβεβαιώνονται (όπως και άλλα χαρακτηριστικά που αναφέρουν οι Smith [1996] και Sedo [2003]), αλλά δεν προκύπτουν από μεγάλο μέρος του

δείγματος. Οι περισσότεροι ερωτώμενοι αναφέρθηκαν κυρίως στη μεγάλη σημασία της κοινωνικοποίησης στα πλαίσια της λέσχης. Η άποψη της ερωτώμενης της ανεξάρτητης λέσχης, σχετικά με την ψυχοθεραπευτική πλευρά της ομάδας, δίνει, όμως, αφορμή ώστε να μελετηθούν ζητήματα «αυθεντίας», ελευθερίας της έκφρασης, αλλά και η άποψη των μελών σχετικά με την αναγνωστική εμπειρία που θα έπρεπε να έχει κανείς (ή που δεν χρειάζεται να έχει) ώστε να αποτελεί ενεργό μέλος της λέσχης.

3.8. Αυθεντίες και κοινωνικό κύρος στις λέσχες

Είναι σημαντικό εδώ να μελετηθεί τι σημαίνει για τους ίδιους τους αναγνώστες η «αυθεντία» και με ποιον τρόπο αποδίδουν κύρος στα άτομα, τα οποία συνακολούθως ίσως να εμπιστεύονταν είτε για τις επιλογές των βιβλίων, είτε για την ανάλυση αυτών, στην εκάστοτε λέσχη. Υποθέτουμε πως αν υπάρχουν μέλη τα οποία αποκτούν κύρος στα πλαίσια των ομάδων, μάλλον αυτό επηρεάζει και τη δυναμική των σχέσεων σε αυτές.

Οι περισσότεροι αναγνώστες, όταν ρωτήθηκαν αν πιστεύουν πως θα έπρεπε να υπάρχει κάποιος σαν αυθεντία που να κατευθύνει τη συζήτηση στη λέσχη, αναφέρθηκαν στον συντονιστή ή, τουλάχιστον, σε κάποιον ο οποίος «προεδρεύει» στην κουβέντα ως απαραίτητο στοιχείο σε μία λέσχη. Η ερώτηση, όμως, αποσκοπούσε στο να εντοπιστεί αν υπάρχουν στις λέσχες άτομα τα οποία, λόγω της δυναμικής παρουσίας τους ή των περισσότερων γνώσεων που μπορεί να έχουν σχετικά με τα βιβλία, κατευθύνουν τη συζήτηση, παρασέρνοντας τα μέλη να σχολιάσουν ή να αντιδράσουν απέναντι στις απόψεις τους και να προχωρήσει η κουβέντα με βάση αυτές. Ίσως ακόμη και αν επιβάλλουν, ασυναίσθητα, αυτές τις απόψεις. Κατά την παρατήρηση της ανεξάρτητης λέσχης αυτό φάνηκε να συμβαίνει μερικές φορές και θεωρώ πως είναι ένας από τους λόγους που η λέσχη αντιμετώπισε κάποια προβλήματα την συγκεκριμένη περίοδο.

Μπορεί να υπάρχουν δύο πιθανές εξηγήσεις για τις αποκρίσεις των ερωτώμενων. Ίσως ο συντονιστής να προσλαμβάνεται πραγματικά ως αυθεντία, ακόμη και στην ανεξάρτητη λέσχη που θεωρητικά δεν έχει «χρισμένο» συντονιστή, αλλά κάποιον που τα μέλη αισθάνονται ότι τα οργανώνει και τα βοηθά να κατανοήσουν τα βιβλία, ειδικά αν πρόκειται για δύσκολα έργα. Ορισμένα μέλη της λέσχης αστυνομικής λογοτεχνίας, μέσω των λεγομένων τους, σκιαγράφησαν τον συντονιστή ως άνθρωπο με γνώσεις, αλλά και οργανωσιακές ικανότητες, λέγοντας:

«Το αυθεντία: δεν ξέρω τι εννοείτε, αλλά, εν πάση περιπτώσει, αυτός που κατευθύνει τη συζήτηση σε όλες τις περιπτώσεις πρέπει να 'χει κάποια προσόντα. Σ' όλες τις περιπτώσεις, δεν μπορεί ο καθένας να- από μας να διευθύνει μια συζήτηση», επομένως ο συγκεκριμένος ερωτώμενος δεν φαίνεται να συμφωνεί με τον όρο «αυθεντία», αλλά δίνει μια πιθανή εξήγησή του. Μια ερωτώμενη προσέθεσε: «Από την άλλη, ο συντονιστής έχει το ρόλο (.) του να βρίσκει το χώρο... Μας δίνεις το χώρο, αλλά την ημερομηνία την κανονίζουμε, την κανονίζει ο συντονιστής». Τέλος, υπήρξε ένας ερωτώμενος που ανέφερε: «Για μένα: αυθεντία (.) είναι πολύ δύσκολο να πω- ο κύριος Β. είναι καθόλα ε: ικανός και αυθεντία, ειδικά στην αστυνομική λογοτεχνία, ε:: το γεγονός ότι η λέσχη λειτουργεί, νομίζω, έξι ή επτά χρόνια, δείχνει ότι: γνωρίζει από αστυνομικό μυθιστόρημα και το κυριότερο: εμ: είναι ικανός να- και να οργανώσει...». Μολαταύτα, διαχωρίζει αυτόν τον τύπο αυθεντίας από τις αρνητικές πλευρές που μπορεί να έχει, δηλαδή: «... ίσως μια, αυτό που λες, αυθεντία ε:: να μη βοηθούσε τους άλλους. Δηλαδή, κάποιος που είναι αυθεντία ίσως να τον αντιμετωπίζεις και με δέος. Δηλαδή, είναι κάποιος ο οποίος πρέπει να:: να σε:: εμπνέει να μιλήσεις για το βιβλίο», τονίζοντας έτσι πως αν ο συντονιστής θεωρείται αυθεντία, χαρακτηρίζεται έτσι με θετικό τρόπο και όχι ως κάποιος που επειδή έχει πολλές γνώσεις θα αποθάρρυνε τους ανθρώπους γύρω του από το να εκφέρουν την άποψή τους επάνω σε ένα ζήτημα με τη στάση του.

Από την άλλη πλευρά, είναι πολύ πιθανό οι ερωτώμενοι να επηρεάστηκαν από τη λέξη «κατευθύνει», να παραμέρισαν τον όρο «αυθεντία» ως κάτι παράταιρο στην ερώτηση που τους τέθηκε και να απάντησαν σκεπτόμενοι πως η συζήτηση στη λέσχη πρέπει κάπως να οργανώνεται ώστε να μην μιλούν όλοι μαζί. Είναι σημαντικό να αναφερθεί πως αρκετοί ερωτώμενοι, ενώ μίλησαν για τους συντονιστές, παράλληλα ανέφεραν ότι δεν συμφωνούν γενικά με τον όρο «αυθεντία».

Τέλος, μία ερωτώμενη της ανεξάρτητης λέσχης ανέφερε πως υπάρχουν «τέτοιες αυθεντίες στη λέσχη. Και το λέω όχι ειρωνικά, το λέω: με όλη τη σημασία της λέξης. Και συνήθως έτσι γίνεται. Χωρίς να 'χουμε τυπικά ορίσει κάποιον, ε: οι ρόλοι κάπως, ε: μοιράζονται και: και παίρνει ο καθένας τη θέση του, ας πούμε, χωρίς να 'χει συζητηθεί». Δεν ανέλυσε βέβαια περισσότερο τι θεωρεί ότι συμπεριλαμβάνεται στον ορισμό της «αυθεντίας», αλλά θα μπορούσε να αναφέρεται και στον «καθοδηγητή» της λέσχης, ο οποίος μοιάζει να ανήλθε αυτόματα στη θέση του συντονιστή, χωρίς να έχει γίνει κάποια ψηφοφορία, για παράδειγμα. Σε μια λέσχη

που είναι ανεξάρτητη και αποτελεί ουσιαστικά λέσχη «φίλων», αυτό προκαλεί μάλλον μερικά ζητήματα σε ό,τι έχει να κάνει με την οργάνωση και τη δυναμική της ομάδας. Τουλάχιστον, αυτό διαφαίνεται από τις τελευταίες συγκρούσεις των μελών.

Μέσα από την επιτόπια παρατήρηση της ανεξάρτητης λέσχης σε αυτήν την περίοδο «κρίσης» της ομάδας, όπως την χαρακτήρισαν και ορισμένα μέλη, φάνηκε πως υπήρχε κάποια δυσκολία στο να οργανωθεί η συζήτηση για τα βιβλία με τέτοιο τρόπο ώστε να είναι όλοι ευχαριστημένοι. Αναφέρθηκαν παραπάνω οι δύο πιθανοί λόγοι για τους οποίους μπορεί να συμβαίνει αυτό, δηλαδή το να μην έχει οριστεί επίσημα ένας συντονιστής ή η πιο δυναμική παρουσία ορισμένων μελών σε σχέση με τα υπόλοιπα.

Η προσωπική μου ερμηνεία είναι πως το πρόβλημα δεν είναι πως η λέσχη δεν έχει οργανωθεί στα πρότυπα των λεσχών ανάγνωσης που προκύπτουν στα πλαίσια λειτουργίας βιβλιοθηκών ή εκδοτικών οίκων. Εξάλλου, για τα περισσότερα μέλη, το φιλικό και «παρεϊστικό» περιβάλλον της λέσχης είναι προτιμότερο. Τα προβλήματα που εντοπίζονται στη συζήτηση, η αίσθηση ορισμένων μελών πως δεν προλαβαίνουν να εκφράσουν τη γνώμη τους ή πως απλώς δεν διεξάγεται η κουβέντα με τον τρόπο που θα ήθελαν, θα μπορούσαν ενδεχομένως να λυθούν αν προέκυπτε από ψηφοφορία και κοινή απόφαση όλων των μελών ένας συντονιστής, ο οποίος θα φρόντιζε αποκλειστικά για την ομαλή διεξαγωγή της συζήτησης. Σε μερικές συναντήσεις στις οποίες προέδρευε το μέλος που αντιμετωπίζεται από κάποιους ως συντονιστής, ο τρόπος διεξαγωγής της συζήτησης προσωπικά μου θύμιζε περισσότερο διδασκαλία. Η κουβέντα επικεντρωνόταν σε σημεία που κρίνονταν από τον «συντονιστή» ως πιο σημαντικά για την ανάλυση του βιβλίου (στη λέσχη διαβάζονται συνήθως και πολλές σελίδες μέσα από τα ίδια τα έργα), κυρίως σε όσα μπορεί να ήθελαν να μεταβιβάσουν οι συγγραφείς των έργων μέσα από εκείνα, στο ίδιο το κείμενο, αλλά και ορισμένες φορές στο ιστορικο-κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο δημιουργήθηκε. Υπήρχε, όμως, αλληλεπίδραση μεταξύ των μελών, η οποία εκφράζει την ισότητα που αισθάνονται (καθώς, όπως υποστηρίζει ο Smith [1996], δεν χρειάζεται να επιστρέφουν, όπως οι μαθητές σε μια σχολική αίθουσα, τον λόγο στον καθηγητή). Στη λέσχη πάντα μπορεί να μιλήσει όποιος θέλει, τα μέλη δεν αποθαρρύνονται από το να συζητήσουν μεταξύ τους (αν και τα «πηγαδάκια», δηλαδή οι παράλληλες συζητήσεις σε άλλες πλευρές του τραπέζιού, αντιμετωπίζονται αρνητικά) και δεν χρειάζεται να ζητήσουν την άδεια

να το κάνουν, ενώ η μέθοδος που περιγράφεται εδώ δεν παρατηρήθηκε ως «κανόνας» στις περισσότερες συναντήσεις.

Για κάποια μέλη των δύο λεσχών, περισσότερο ίσως για τους αναγνώστες της ανεξάρτητης λέσχης, φαίνεται να έχει κάποια αξία το να έχει διαβάσει κάποιος αρκετά βιβλία και, επομένως, να έχει γνώση επάνω στα ζητήματα που συζητώνται στη λέσχη. Φαίνεται πως υπάρχει εμπιστοσύνη απέναντι σε τέτοιου είδους αναγνώστες, κάτι που σημαίνει πως τους αποδίδεται κύρος από την ομάδα. Επομένως, φαίνεται πως στα πλαίσια τουλάχιστον της ανεξάρτητης λέσχης αποκτά μεγαλύτερη αξία το εκπαιδευτικό κεφάλαιο και η αναγνωστική εμπειρία των μελών και χάρη σε αυτά φαίνεται πως αναδύονται «αυθεντίες» -ακόμη και αν δεν αντιμετωπίζονται ξεκάθαρα ως τέτοιες από τα υπόλοιπα μέλη- οι οποίες κάπως αυτόματα αποκτούν τη θέση που τους αναλογεί στην ομάδα.

Μια ερωτώμενη της ανεξάρτητης λέσχης τόνισε την εμπιστοσύνη που δείχνει η ίδια, και ίσως και τα υπόλοιπα μέλη της λέσχης, σε άτομα τα οποία έχουν διαβάσει περισσότερα βιβλία, επιδεικνύοντας, πιθανώς, μια ανάγκη για καθοδήγηση από αυτά. Ίσως αυτό συνδέεται με μια έλλειψη εμπιστοσύνης στις δικές της επιλογές: «Πόσο βαθιά μπορεί να φτάσει- και αυτό που λένε κάποιοι- οι- γιατί στη λέσχη, εντάξει, το αναγνωρίζουμε όλοι ότι είναι κάποιοι οι οποίοι έχουν διαβάσει εκατοντάδες φορές περισσότερα βιβλία από κάποιους άλλους, οπότε τους ακούς αυτούς. Τους ακούς, γιατί, άσχετα αν δεν συμμερίζεσαι την άποψή τους για κάποια πράγματα, όμως τους ακούς, γιατί έχουν διαβάσει πραγματικά απίστευτα περισσότερα βιβλία, οπότε (.) μεγαλώνοντας σκέφτεσαι ότι πόσα χρόνια ζωής έχεις; Πόσα βιβλία μπορεί να χωρέσεις μέσα σ' αυτά τα χρόνια; Άρα, αυτά που πρέπει να διαβάσεις ή που θες να διαβάσεις, πρέπει ν' αξίζουν τον κόπο να τους αφιερώσεις το χρόνο σου...». Μια ερωτώμενη της λέσχης αστυνομικής λογοτεχνίας μίλησε και εκείνη για τη σημασία του να σε «καθοδηγεί» κάποιος σε κατάλληλες επιλογές: «... το να σε καθοδηγήσει λοιπόν κάποιος που ξέρει περισσότερο από σένα, τα καλά ανάμεσα στα πολλά που κυκλοφορούν είναι πολύ σημαντικό για μένα».

Ορισμένα μέλη της ανεξάρτητης λέσχης ανέφεραν πως αισθάνθηκαν μια έλλειψη ετοιμότητας για την ανάγνωση ορισμένων βιβλίων ή αλλιώς μια αίσθηση αγωνίας σχετικά με το αν θα κατανοήσουν το βιβλίο, θυμίζοντας όσα ειπώθηκαν παραπάνω σχετικά με την κουλτούρα μέσου γούστου: «Εκεί ήτανε- όταν το πήρα στα

χέρια μου έλεγα "Παναγία μου θα διαβάσω εγώ αυτό το πράγμα και θα καταλάβω τι λέει;"». Και μια ερωτώμενη της λέσχης αστυνομικής λογοτεχνίας ανέφερε πως: «... θεώρησα λίγο ότι:: από κει που ξαφνικά, ας πούμε, κουβεντιάσουμε ένα αστυνομικό να φτάσουμε να κουβεντιάσουμε τον *Ξένο*, μου φάνηκε- ή και το *Έγκλημα και Τιμωρία*, μου φάνηκε λίγο: μεγάλο άλμα. Δεν ξέρω αν είμαστε έτοιμοι γι' αυτό», προσθέτοντας όμως πως: «Εμ:: δεν είναι ότι οι άνθρωποι που είμαστε εκεί πέρα δεν μπορούν να μιλήσουν γι' αυτά τα βιβλία, ίσα ίσα έχουμε ανθρώπους στη λέσχη που είναι πάρα πολύ μορφωμένοι: πάρα πολύ αξιόλογοι, που έχουν διαβάσει πάρα πολλά πράγματα. Εγώ θεωρώ, δηλαδή, ότι γενικά το επίπεδο των αναγνωστών στη λέσχη μας πάρα πολύ ψηλό, δεν εννοώ...». Τέλος, ένα μέλος της ανεξάρτητης λέσχης ανέφερε πως η λέσχη αποφεύγει τα δοκίμια και «[καταφεύγει] συνήθως σε μυθιστορήματα», καθώς τα δοκίμια: «θέλουνε πολλή δουλειά κι άλλου τύπου δουλειά». Αναφέρθηκε στο γεγονός πως τα δοκίμια χρειάζονται αναζητήσεις σε διαφορετικές πηγές και πως θέλουν «πιο πολύ θρανίο (.) δηλαδή, είναι πιο πολύ νομίζω έτσι... μου θυμίζει φοιτητικό, κάτι να το πω ακαδημαϊκό; Θέλει πιο πολλή δουλειά, δεν είναι του τύπου είμαι σε μια λέσχη όπου και θα γελάσω και θα πω και θα φάω (.) Νομίζω ότι είναι λίγο δύσκολο να αναλύουμε δοκίμια. Είναι άλλη δουλειά».

Ενώ τα παραπάνω αναδεικνύουν ξανά πως ορισμένοι αναγνώστες φαίνεται να αισθάνονται μια έλλειψη ικανότητας ή επαρκούς αναγνωστικής εμπειρίας ώστε να προσεγγίσουν ορισμένα βιβλία, αλλά στηρίζονται αρκετά και σε αναγνώστες για τους οποίους πιστεύουν πως έχουν περισσότερες γνώσεις και έχουν διαβάσει περισσότερο, πρέπει να αναφερθεί πως αυτές οι απόψεις δεν εκφράστηκαν από το μεγαλύτερο μέρος του δείγματος. Επιπρόσθετα, όταν οι αναγνώστες ρωτήθηκαν αν θα έπρεπε κάποιος να έχει πολλές γνώσεις για να συμμετέχει σε μια λέσχη ή να έχει διαβάσει αρκετά βιβλία, οι περισσότεροι απάντησαν αρνητικά. Αντίστοιχα, οι γνώσεις και η ανάγνωση πολλών βιβλίων στο παρελθόν δεν θεωρήθηκαν απαραίτητα προσόντα ώστε να προτείνει κάποιος βιβλία για τη λέσχη. Δύο ερωτώμενοι μόνο εξέφρασαν διαφορετική άποψη, ενώ μια αναγνώστρια της ανεξάρτητης λέσχης πιστεύει πως ο πλέον κατάλληλος για να προτείνει κάποιο βιβλίο είναι εκείνος που έχει διαβάσει περισσότερο, χωρίς αυτό να καθιστά κάποιον που έχει διαβάσει λιγότερα βιβλία ακατάλληλο να προτείνει: «Κοίτα, ένας άνθρωπος που έχει διαβάσει χίλια βιβλία είναι σίγουρα πιο κατάλληλος να προτείνει από έναν άνθρωπο που έχει διαβάσει

πενήντα... Αυτό δεν σημαίνει ότι αυτός που έχει διαβάσει πενήντα δεν μπορεί να προτείνει κάτι ή ότι δεν έχουμε διαβάσει κάτι που' χει προτείνει κάποιος αντίστοιχα... Αλλά, σίγουρα πιο κατάλληλος είναι αυτός που έχει διαβάσει τα περισσότερα».

Από όσα αναφέρθηκαν προκύπτουν και τα εξής ερωτήματα. Τα μέλη συμμετέχουν ενεργά στη συζήτηση στις λέσχες; Και αισθάνονται ελεύθερα να εκφράσουν τις απόψεις τους για τα βιβλία; Οι περισσότεροι ερωτώμενοι και από τις δύο λέσχες φαίνεται πως συμμετέχουν ενεργά, κάτι το οποίο ανέφεραν και στις συνεντεύξεις τους, αν και για κάποιους είναι σημαντικό να αισθάνονται ότι έχουν κάτι να προσφέρουν στην κουβέντα, αλλά και να έχουν διαβάσει το βιβλίο για το οποίο συζητά η λέσχη.

Εντούτοις, φαίνεται πως υπάρχουν και αρκετά μέλη στις δύο λέσχες που δεν συμμετέχουν συχνά στη συζήτηση. Οι κυριότεροι λόγοι, που προέκυψαν από τις απόψεις των ερωτώμενων, και επομένως μπορεί να μην είναι απολύτως αντιπροσωπευτικοί των πραγματικών αιτιών για τη μη συμμετοχή, είναι η «φοβία για την έκθεση», η «κούραση» και ότι «μπορεί να μην έχουν προλάβει να διαβάσουν το βιβλίο». Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι η μη συμμετοχή αυτών των μελών είναι ένα σταθερό φαινόμενο, ενώ, όπως υποστήριξε ένας ερωτώμενος της λέσχης αστυνομικής λογοτεχνίας η συμμετοχή των μελών στη συζήτηση ενθαρρύνεται: «Και το ενθαρρύνει αυτό και ο συντονιστής, ας πούμε. Και πρέπει να το ενθαρρύνουμε για να υπάρχει: η ποικιλία: απόψεων». Επίσης, τονίστηκε πως τα μέλη αυτά, ακόμη και αν δεν συμμετέχουν, διαβάζουν ενεργά τα βιβλία και επωφελούνται από την παρακολούθηση, έστω και εξωτερική, της συζήτησης.

Όταν τα μέλη ρωτήθηκαν αν αισθάνονται πως όλοι μπορούν να εκφράσουν ελεύθερα την άποψή τους στη λέσχη όλοι απάντησαν θετικά. Όπως ανέφερε χαρακτηριστικά και ο συντονιστής της λέσχης αστυνομικής λογοτεχνίας: «Ναι, ναι γι' αυτό δεν υπάρχει κανένας- δηλαδή, είναι φορτική η πρόσκληση η οποία γίνεται σ' αυτές τις συζητήσεις... επίσης κάτι το οποίο συστηματικά και υποχόνδρια, θα έλεγα, το ακολούθησα από την πρώτη μέρα που ξεκινήσαμε ήταν ότι ποτέ δεν θα δεχόμουνα την παραμικρή απόχρωση ειρωνείας...». Έτσι, φαίνεται πως σε κάθε περίπτωση τα μέλη «προστατεύονται» ώστε να μπορούν να αισθάνονται άνετα να εκφέρουν τη γνώμη τους στην ομάδα. Αυτή είναι, λοιπόν, μια ακόμη σημαντική λειτουργία του συντονιστή μιας λέσχης.

Δύο ενδιαφέρουσες απόψεις επί του θέματος εκφράστηκαν από δύο ερωτώμενες της ανεξάρτητης λέσχης. Η πρώτη ερωτώμενη αναφέρθηκε στην περίπτωση του να «ντρέπεται» κανείς για την τοποθέτησή του στη συζήτηση: «Ναι, μπορούν, μπορούν (.) Μπορούν, αρκεί να το κάνουν και να μην δειλιάζουν ή να μην ντρέπονται για αυτό που έχουν να πουν, μήπως δεν είναι σωστό ή...». Όταν ρωτήθηκε αν το κλίμα που περιέγραψε η ίδια παραπάνω, ότι δηλαδή η λέσχη αναζητά μια μοναδική αλήθεια, θα μπορούσε να επηρεάζει τα μέλη αρνητικά και έτσι να αποφεύγουν τη συμμετοχή στην κουβέντα, απάντησε πως: «Ε, ναι, αν είναι κάποιοι άνθρωποι που θεωρούν τον εαυτό τους αυθεντία και ίσως έχουν διαβάσει και περισσότερο από κάποιους άλλους, οπότε έχουνε να καταθέσουν περισσότερα επιχειρήματα για τη γνώμη τους, ενώ ένας άλλος που δεν έχει διαβάσει τόσο, δεν έχει ή δεν έχει σκεφτεί πάνω στο θέμα, ναι. Μπορεί κάποια στιγμή να πεις "άσ' το, δεν το λέω, γιατί μπορεί να μην είναι σωστό. Να μην το δεχτεί η ομήγυρις"». Παρατηρείται εδώ και μια, φαινομενικά τουλάχιστον, αρνητική προσέγγιση των «αυθεντιών», ως ατόμων που έχουν πολλές γνώσεις, αλλά δεν εμπνέουν τη συμμετοχή, πιθανώς άθελά τους. Οι αναγνώστες αποθαρρύνονται δηλαδή, καθώς αισθάνονται ότι δεν έχουν επαρκή αναγνωστική εμπειρία ώστε να συμμετέχουν παραγωγικά στη συζήτηση.

Χαρακτηριστική ήταν και η τοποθέτηση μιας ακόμη αναγνώστριάς της λέσχης, η οποία υποστήριξε πως: «Ε.: μπορούν να την εκφράσουν, απλά: έχουμε κάποιους οι οποίοι είναι πιο: ε: όχι επιθετικοί. Είναι πιο: δυναμικοί, ας πούμε. Επίσης, τον τελευταίο χρόνο, μετά από τεσσεράμισι, πέντε χρόνια (.) περάσαμε μια κρίση, την οποία την, την έζησες νομίζω από κοντά. Πολλές φορές δεν προλαβαίνεις να πεις. Επειδή ακριβώς δεν είσαι τόσο παρορμητικός ή τόσο επιθετικός, αλλά () οι περισσότεροι νομίζω ότι, επειδή έχουμε διαβάσει λιγότερο, μας αρέσει πάρα πολύ ν' ακούμε. Όχι ότι φοβόμαστε να πούμε τη γνώμη μας, καθόλου. Καμιά φορά, δηλαδή, απλά θέλει λίγη προσπάθεια για να καταφέρεις να την πεις, κάποιες φορές». Παρά το γεγονός ότι η ερωτώμενη τονίζει πως δεν υπάρχει φόβος να εκφράσουν τα μέλη τη γνώμη τους -και πράγματι αυτό φαίνεται να ισχύει- τονίζεται το γεγονός ότι μοιάζει σαν να μην προσφέρεται ισότιμος χώρος ώστε να τοποθετηθούν όλα τα μέλη στην κουβέντα. Αυτό μπορεί να μην γίνεται συνειδητά, όμως είναι ένα στοιχείο που μπορεί να αποθαρρύνει τα μέλη από το να εκφράσουν τις απόψεις τους, κάτι που είναι αναμενόμενο αν πρέπει να προσπαθούν να το κάνουν και ο διάλογος μετατρέπεται σε «αγώνα». Η συγκεκριμένη αναγνώστρια έδωσε μεγαλύτερη έμφαση στη δυναμική

παρουσία ορισμένων συμμετεχόντων, η οποία έχει ακριβώς ως αποτέλεσμα να μην προλαβαίνουν τα υπόλοιπα μέλη να τοποθετηθούν στην κουβέντα. Πράγματι, αυτό παρατηρήθηκε σε μερικές συναντήσεις, χωρίς ποτέ όμως να αποθαρρύνεται ρητά η συμμετοχή των μελών από άλλα μέλη. Επίσης, ανέφερε πως οι περισσότεροι έχουν διαβάσει λιγότερα βιβλία, κάτι το οποίο τους οδηγεί στο να ακούν περισσότερο τις απόψεις των υπολοίπων, το οποίο αναδεικνύει ξανά τη σημασία της γνώσης και της πολιτισμικής κατάρτισης στη λέσχη. Παράλληλα, όμως τα μέλη δεν αισθάνονται ότι πρέπει να έχουν πολλές γνώσεις ή να έχουν διαβάσει πολύ ώστε να συμμετέχουν στη λέσχη. Οπότε εδώ υπάρχει μια αντίφαση.

Συνεπώς, φαίνεται πως ο όρος «αυθεντία» δεν βρίσκει σύμφωνα τα περισσότερα μέλη των λεσχών. Από την άλλη πλευρά, ορισμένα μέλη της ανεξάρτητης λέσχης αποκτούν κύρος μέσω του εκπαιδευτικού κεφαλαίου που διαθέτουν, αλλά και της αναγνωστικής τους εμπειρίας. Παρά το γεγονός, λοιπόν, ότι δεν συμφωνούν με τον όρο «αυθεντία», φαίνεται πως αυτού του είδους οι αναγνώστες εμπνέουν εμπιστοσύνη στους υπόλοιπους σχετικά με τις αναλύσεις και τις ερμηνείες των βιβλίων, ενώ μοιάζουν να καταλαμβάνουν σημαντικές θέσεις στην ομάδα αυτόματα, λόγω της εμπειρίας τους. Επίσης, τα μέλη των δύο λεσχών ενθαρρύνονται να συμμετέχουν ενεργά στις συζητήσεις, ενώ όλοι αισθάνονται ελεύθεροι να εκφράσουν τις απόψεις τους και δεν πιστεύουν πως η έλλειψη αναγνωστικής εμπειρίας ή εκτεταμένων γνώσεων αποτελεί εμπόδιο σε αυτό.

3.9. Τα βιβλία που επιλέγονται από τις λέσχες

Ένα τελευταίο σημείο που αξίζει να μελετηθεί σχετικά με τις λέσχες είναι πώς επιλέγουν βιβλία, αλλά και το κατά πόσο ισχύουν οι ιεραρχίες ειδών στα πλαίσιά τους. Η Long (1986· 2003), αλλά και η Devlin-Glass (2001) υποστήριξαν πως παρά το γεγονός ότι οι λέσχες ανάγνωσης αποδέχονται τις κατηγοριοποιήσεις που κάνουν οι πολιτισμικές αυθεντίες στα έργα (για παράδειγμα, δεν θα επέλεγαν ένα αισθηματικό μυθιστόρημα για συζήτηση, εκτός αν επρόκειτο για συγκεκριμένη θεματική λέσχη), συζητούν αρκετά απελευθερωμένες από τις κατευθύνσεις των αυθεντιών και την ιεραρχία γούστου, ενώ είναι πιο σημαντικό να επιλέγουν βιβλία που παρουσιάζουν ενδιαφέρον και μπορούν να προκαλέσουν συζήτηση μεταξύ των μελών, σε αντίθεση με βιβλία που «πρέπει» να διαβαστούν.

Όταν τα μέλη ρωτήθηκαν τι είδους βιβλία επιλέγονται συνήθως για τη λέσχη τους υπήρξαν αρκετές διαφορετικές απαντήσεις. Συγκεκριμένα για τη λέσχη αστυνομικής λογοτεχνίας το κοινωνικό πλαίσιο από το οποίο προέκυψαν τα μυθιστορήματα, αλλά και οι αναφορές σε κοινωνικά θέματα, φαίνονται να παίζουν σημαντικό ρόλο στην επιλογή των βιβλίων. Ένας ερωτώμενος ανέφερε χαρακτηριστικά: «Ακόμα και στη θεματολογία των αστυνομικών, έχουμε ξεφύγει από την έννοια του αστυνομικού της Agatha Christie, που πρέπει να (βρεις) το δολοφόνο, περνάμε σε ένα- διαβάζουμε αστυνομικά, τα οποία έχουν να κάνουν, όπως το τελευταίο που διαβάσαμε με την ε: με κοινωνικά θέματα ή με θέματα πολιτικά ή επίκαιρα...». Μια ακόμη ερωτώμενη της λέσχης τόνισε: «Πιστεύω ότι η λέσχη μας έχει ωριμάσει αρκετά κι όλα τα μέλη έχουμε διαβάσει τόσα πολλά, που έχουμε ξεφύγει πια από ε: αυτό το αρχικό κίνητρο να διαβάσεις ένα αστυνομικό βιβλίο, το whodunit, ποιος έκανε το έγκλημα». Επίσης, στη λέσχη αστυνομικής λογοτεχνίας διαβάζονται αποκλειστικά αστυνομικά μυθιστορήματα, αν και, όπως ανέφερε μια ερωτώμενη, κάποια στιγμή διαβάστηκε, για παράδειγμα, ο *Οιδίποδας Τύραννος* «από την αστυνομική σκοπιά». Από την άλλη πλευρά, οι μισοί ερωτώμενοι της ανεξάρτητης λέσχης αναφέρθηκαν σε κλασικές επιλογές ή σε νομπελίστες (τους οποίους φαίνεται πως κατατάσσουν στους κλασικούς), τουλάχιστον τη στιγμή που έγινε η συγκεκριμένη ερώτηση.

Εν συνεχεία, ρωτήθηκαν τι θα έπρεπε να έχει ένα βιβλίο ώστε να θεωρείται κατάλληλο για συζήτηση στη λέσχη. Αρκετοί ερωτώμενοι της λέσχης αστυνομικής λογοτεχνίας απάντησαν πως δεν υπάρχουν συγκεκριμένες προϋποθέσεις για να διαβαστεί κάποιο βιβλίο και πως γενικά υπάρχει μεγάλη ποικιλία στα βιβλία που επιλέγονται. Από την άλλη πλευρά, στην ανεξάρτητη λέσχη αναφέρθηκε πιο συχνά η επιθυμία να καταπιάνονται τα μέλη με βιβλία με κοινωνικά θέματα, τα οποία να προβληματίζουν τον αναγνώστη και να τον ωθούν να σκεφτεί για όσα συμβαίνουν στον κόσμο γύρω του, κάτι που ανταποκρίνεται στις παρατηρήσεις των Driscoll (2014) και Long (1992 στο Sedo, 2003, σ. 67) σχετικά με την προσπάθεια των λεσχών να οδηγούν σε κοινωνική βελτίωση.

Υπήρξαν όμως και κάποιες αναφορές που είχαν να κάνουν με ζητήματα αξιολόγησης, υποχρεωτικής ανάγνωσης, αλλά και το τι θεωρείται «σοβαρό» έργο. Συγκεκριμένα αναφέρθηκε, σε αντιπαράβολή με τα προηγούμενα, πως προκειμένου να είναι καλό ένα αστυνομικό μυθιστόρημα πρέπει να ακολουθεί κάποιους κανόνες:

«Σ' ένα αστυνομικό βιβλίο, να το πούμε έτσι ναι, υπάρχουν κάποιοι κανόνες, ε: που να το κάνουνε καλό, δεν είναι μόνο το story, ας πούμε, η υπόθεση που έχει το βιβλίο και αν ε: είναι- σε κρατάει σε αγωνία ή η πλοκή τέλος πάντων του αστυνομικού βιβλίου, είναι και η: γλώσσα. Το αν είναι παράλληλα και λογοτεχνία, γιατί και αστυνομικά κυκλοφορούνε με το τσουβάλι, που: η γραφή τους είναι άθλια, ας πούμε, και είναι μόνο, εντάξει. Παίρνουμε ένα πιστόλι και καθαρίζουμε: ε: διάφορους και: ναι, η επιλογή γίνεται και βάσει λογοτεχνικών κριτηρίων». Ένας ερωτώμενος απάντησε πως: «Υπάρχουν περιπτώσεις όπου υπάρχει κάτι βαθύτερο σ' ένα βιβλίο, που σχεδόν το καθιστά υποχρεωτικό να διαβαστεί», όπου και πάλι γίνεται φανερό πως υπάρχουν περιπτώσεις που η ανάγνωση μπορεί να έχει και μια καταναγκαστική πλευρά. Αυτό διαφαίνεται και σε μια ακόμη τοποθέτηση μιας ερωτώμενης, η οποία ανέφερε πως: «... αν είναι κάποιο κλασικό, που χάρη της αξίας του κλασικού, τ' ότι είναι του 19^{ου} αιώνα ή των αρχών του 20^{ου} και λοιπά, το διαβάζεις για ιστορικούς λόγους». Ωστόσο, όταν τα μέλη των δύο λεσχών ρωτήθηκαν αν επιλέγονται συχνά κλασικά έργα, οι απαντήσεις ήταν κυρίως αρνητικές.

Επιπρόσθετα, μελετήθηκε το αν υπάρχουν βιβλία τα οποία δεν θα επιλέγονταν από τις δύο λέσχες. Οι περισσότεροι ερωτώμενοι τόνισαν πως η λέσχη τους είναι δεκτική σε προτάσεις και δεν θα απέρριπτε κάποιο βιβλίο, εκτός αν, στην περίπτωση της λέσχης αστυνομικής λογοτεχνίας, είχε διαβαστεί στο παρελθόν ή δεν ανήκε στην κατηγορία της αστυνομικής λογοτεχνίας. Όπως ανέφερε χαρακτηριστικά και ένας ερωτώμενος της λέσχης, γίνεται προσπάθεια να καλυφθούν όλα τα γούστα των μελών. Κάποια μέλη της ανεξάρτητης λέσχης, λίγα συγκριτικά, αποκρίθηκαν πως, πέρα από τα δοκίμια που αναφέρθηκαν παραπάνω, δεν θα επιλέγονταν για τη λέσχη πολύ εξειδικευμένα βιβλία (βιβλία αστρονομίας, για παράδειγμα), που χρειάζονται και εξειδικευμένη γνώση ή βιβλία που χρειάζονται μια πολύ ακαδημαϊκή ανάλυση (όπως, για παράδειγμα, η *Πολιτεία* του Πλάτωνα).

Εντούτοις, υπήρξαν και λίγες περιπτώσεις ατόμων που αναφέρθηκαν στο γεγονός ότι δεν θα επιλέγονταν μη-ποιοτικά βιβλία για τη λέσχη τους. Για παράδειγμα, μία ερωτώμενη της λέσχης αστυνομικής λογοτεχνίας, η οποία είχε υπόψιν της και μια άλλη λέσχη στην οποία είναι μέλος, είπε χαρακτηριστικά: «Ε:: κάτι πολύ εμπορικό και μη ποιοτικό, βέβαια, γιατί εντάξει εμπορικό μπορεί να είναι κι ένα βιβλίο πολύ καλό που: έχουν ακουστεί πολύ καλά πράγματα για αυτό και τα λοιπά. Ε: ναι, δεν θα έμπαινε ποτέ για διάβασμα στη λέσχη:: σ' αυτές τις λέσχες...».

Και μία ερωτώμενη της ανεξάρτητης λέσχης ανέφερε πως: «Ναι, ίσως να μην επιλέγαμε ποτέ να διαβάσουμε ένα βιβλίο που δεν έχει να πει τίποτα. Δηλαδή, να' ναι πολύ:: ανούσιο, ας πούμε. Γιατί αυτό, έχουμε επικεντρωθεί κι έχουμε πει ότι θα διαβάζουμε βιβλία απ' αυτά επειδή ο χρόνος μας είναι πεπερασμένος, να επιλέγουμε τα βιβλία που πραγματικά είναι στην κατηγορία των βιβλίων που αξίζει ένας άνθρωπος να διαβάσει στη ζωή του. Άρα, κάποια βιβλία που δεν θα μπορούσαμε να τα κατατάξουμε σ' αυτήν την κατηγορία, δεν θα τα επιλέγαμε ποτέ. Χωρίς να σημαίνει ότι: δεν έχουμε διαβάσει βιβλία που είναι πιο: να τα πω της σειράς;».

Συμπερασματικά, φαίνεται πως το περιεχόμενο των βιβλίων έχει, πράγματι, μεγαλύτερη σημασία για τη συζήτηση στις λέσχες σε αντίθεση με τους εσωτερικούς μηχανισμούς των κειμένων, όπως υποστήριξε η Long (2003), ενώ δεν φαίνεται να υπάρχουν αυστηρές προϋποθέσεις για την επιλογή. Όπως φαίνεται από τα δεδομένα, οι ακαδημαϊκές αναλύσεις των έργων δεν αποφεύγονται εντελώς. Και ενώ οι συζητήσεις και οι επιλογές βιβλίων των λεσχών δεν μοιάζουν να κατευθύνονται από ιεραρχίες ή πολιτισμικές αυθεντίες, φαίνεται πως, τουλάχιστον στην ανεξάρτητη λέσχη, υπάρχουν μέλη που αποκτούν κύρος μέσα στα πλαίσια της ομάδας και οι προτάσεις των βιβλίων, από ό,τι φαίνεται, προκύπτουν κυρίως από εκείνα. Τα υπόλοιπα μέλη δεν αποθαρρύνονται από το να προτείνουν βιβλία, όμως φαίνεται πως συνήθως δεν το κάνουν, εφόσον ήδη υπάρχει μεγάλη εμπιστοσύνη στις επιλογές των μελών με κύρος.

Σχετικά με τις επιλογές των βιβλίων, διαβάζονται έργα τα οποία έχουν ενδιαφέρον για τα μέλη και δεν φαίνεται να προωθείται κυρίως μια καταναγκαστική ανάγνωση έργων που «θα ήταν καλό να διαβαστούν». Αν και, όπως έχει τονισθεί ξανά, τα μέλη κυρίως της ανεξάρτητης λέσχης αναφέρθηκαν συχνά στο υψηλό επίπεδο των βιβλίων που επιλέγονται για την ομάδα. Ακόμη, κάτι που παρατηρήθηκε και στις δύο λέσχες είναι το γεγονός ότι δεν απορρίπτουν βιβλία που προτείνουν τα μέλη, η επιλογή γίνεται με ψηφοφορία (στη λέσχη αστυνομικής λογοτεχνίας) ή συζήτηση μεταξύ των μελών (στην ανεξάρτητη λέσχη) και προσπαθούν να έχουν κάποια ποικιλία στις επιλογές τους ώστε να ικανοποιείται το γούστο όσων περισσότερων μελών γίνεται. Ωστόσο, υπήρξαν και λίγες απόψεις που τόνισαν την αποφυγή «εμπορικών» και «ανούσιων» βιβλίων για τις λέσχες, ενώ δεν επιλέγονται περισσότερο κλασικά, αλλά μάλλον «σοβαρά» έργα για αυτές, όπως υποστήριξε και ο Allington (2011).

Συμπεράσματα

Η συγκεκριμένη εργασία επιχείρησε να μελετήσει τα χαρακτηριστικά, τις αναγνωστικές πρακτικές και το γούστο των μελών δύο λεσχών ανάγνωσης της Αθήνας. Επιχειρήθηκε να κατανοηθούν οι επιλογές τους, ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίζουν συνολικά την ανάγνωση, αλλά και η δυναμική των σχέσεων που αναπτύσσονται στις λέσχες και το πώς αντιμετωπίζουν και αυτές ως ομάδες την ανάγνωση και τα έργα. Επίσης, πώς τα μέλη αντιμετωπίζουν τις λέσχες τους και τι αισθάνονται πως αποκομίζουν από αυτές. Ακόμη, πώς οι αναγνώστες δίνουν αξία στα έργα και αν τα ιεραρχούν, αλλά και πώς νοσηματοδοτούν έννοιες όπως η «αυθεντία». Όλα αυτά συνδέονται συνολικά με τα ζητήματα νομιμοποίησης και γούστου που εμποτίζουν τις σχέσεις των ατόμων με την κουλτούρα.

Παρατηρήθηκε πως η αγάπη για την ανάγνωση μοιάζει να διαχωρίζεται από τις ακαδημαϊκές αναγνωστικές ικανότητες που αποκτά κανείς σε σχολικά πλαίσια. Βεβαίως, είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι όλοι σχεδόν οι ερωτώμενοι της έρευνας έχουν τριτοβάθμια εκπαίδευση και, όπως παρατηρήθηκε, είναι συστηματικοί αναγνώστες. Διαβάζουν από μικρή ηλικία και, πιθανώς, χάρη και στη στάση της οικογένειάς τους, διατήρησαν τη συγκεκριμένη συνήθεια και στην ενήλικη ζωή τους, ακόμη και αν υπήρξαν ορισμένες περιόδους που διάβαζαν λιγότερο.

Επομένως, καθώς οι ερωτώμενοι αντιμετωπίζονται ως αναγνώστες με σημαντικό πολιτισμικό κεφάλαιο, υποθέσαμε -στην αρχή- πως θα απέρριπταν «κατώτερα» λογοτεχνικά είδη. Παρατηρήθηκε πως, ενώ οι ερωτώμενοι έχουν επίγνωση των νομιμοποιημένων έργων και φαίνονται να αντιμετωπίζουν τα κλασικά έργα ως ένα μέσο που συμβάλλει στην εκπαίδευση, την καλλιέργεια και τη διεύρυνση της αναγνωστικής εμπειρίας τους, αρκετοί δεν διαβάζουν συχνά κλασικά έργα στον ελεύθερο χρόνο τους και δεν αισθάνονται πως είναι υποχρεωμένοι να τους αρέσουν ή να τα επιλέγουν, μόνο επειδή έχουν χαρακτηριστεί «κλασικά». Όμως, ένας εξίσου σημαντικός αριθμός αναγνωστών τα αντιμετωπίζει ως έργα που «πρέπει» ή που «θα ήταν καλό» να διαβάζονται, καθώς αποτελούν πηγή σημαντικής «εγκυκλοπαιδικής» μόρφωσης, ίσως ακόμη και πηγή κοινωνικού κύρους, καθώς συμβάλλουν σημαντικά στην αναγνωστική εμπειρία, κάτι που εξηγεί, εν μέρει, το γιατί μια ψυχαγωγική δραστηριότητα όπως η ανάγνωση μπορεί να γίνει «καταναγκαστική» ορισμένες φορές. Όσοι προσεγγίζουν τα κλασικά έργα με αυτόν τον τρόπο δεν φαίνονται να αντιμετωπίζουν το ζήτημα αρνητικά, όμως είναι ένα ερώτημα αν πράγματι

απολαμβάνουν αυτού του είδους την ανάγνωση. Κάτι που είναι ίσως πιο ξεκάθαρο είναι πως αντιλαμβάνονται τα πνευματικά οφέλη αυτής της διαδικασίας και για κάποιους ερωτώμενους είναι προτιμότερη από το να «σπαταλήσουν» χρόνο διαβάζοντας «ανούσια» βιβλία.

Επίσης, μέσω της μελέτης των απόψεων των μελών της λέσχης αστυνομικής λογοτεχνίας, αναδείχθηκε το γεγονός ότι αν, στην περίπτωση των βιβλίων του είδους, ο λογοτεχνικός κανόνας δεν απορρίπτεται, διευρύνεται για να συμπεριλάβει έργα που για τους αναγνώστες είναι «κλασικά» στο είδος τους. Συνεπώς, ακόμη και έργα τα οποία μπορεί να θεωρούνταν κάποτε «κατώτερα» αποκτούν αξία για τους αναγνώστες, σε βαθμό που μπορεί οι ίδιοι να αποδίδουν σε εκείνα την αξία ενός «κλασικού» έργου, που είναι απαραίτητο να διαβαστεί ώστε να αποτελέσει τη βάση από την οποία θα μεταβούν στην ανάγνωση σύγχρονων μυθιστορημάτων του είδους της αστυνομικής λογοτεχνίας. Την ίδια στιγμή, αυτά τα έργα μπορεί να κρίνονται ως «ελαφριά» από άλλους αναγνώστες. Λαμβάνοντας αυτό υπόψιν, συνειδητοποιούμε πόσο διαφορετικά μπορεί να αντιμετωπίζεται από τους αναγνώστες ο λογοτεχνικός κανόνας, αλλά και πώς μπορεί μια ομάδα να τον οικειοποιηθεί και να ορίσει τα δικά της κανονιστικά πρότυπα σχετικά με το τι αποτελεί μέρος της δικής της νομιμοποιημένης κουλτούρας, όπως είχε παρατηρήσει και ο Collins (1989 στο Devlin-Glass, 2001).

Επίσης, κρίθηκε σημαντικό να μελετηθεί κατά πόσο οι αναγνώστες της έρευνας θα απέρριπταν συγκεκριμένα βιβλία, ώστε να αναδειχθεί, ενδεχομένως, μια ιεράρχηση των ειδών. Για τους περισσότερους αναγνώστες οι «απορρίψεις» τους έχουν να κάνουν περισσότερο με τις προσωπικές τους προτιμήσεις σε ό,τι αφορά το περιεχόμενο ή το είδος των βιβλίων, χωρίς να εκφέρουν αξιολογικές κρίσεις σχετικά με «ανώτερα» ή «κατώτερα» λογοτεχνικά είδη. Εντούτοις, υπήρξαν και ερωτώμενοι που ανέφεραν πως θα απέφευγαν συγκεκριμένα αισθηματικά μυθιστορήματα ή «εμπορικά» βιβλία που δεν προσφέρουν κάτι στους αναγνώστες τους και είναι «φλύαρα». Είναι σημαντικό ότι και μερικοί άλλοι αναγνώστες, σε διαφορετικά σημεία των συνεντεύξεων, αναφέρθηκαν σε τέτοιου είδους βιβλία ή τους συγγραφείς τους με τρόπο που θα μπορούσε να υποδηλώνει ότι γνωρίζουν ή αποδέχονται πως υπάρχουν βιβλία που είναι «κατώτερα» ποιοτικά από άλλα, όμως δεν θα τα απέρριπταν. Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν και εκείνοι που θεωρούν πως η

ανάγνωση είναι πάντα καλύτερη από τη μη-ανάγνωση και όλα τα βιβλία, ανεξάρτητα από αξιολογικές κρίσεις, έχουν κάτι να προσφέρουν στους αναγνώστες τους.

Εφόσον, λοιπόν, οι αναγνώστες αναγνωρίζουν τα νομιμοποιημένα έργα και την αξία τους, παράλληλα, όμως, οι περισσότεροι δεν απορρίπτουν κάθετα επιλογές που θα θεωρούνταν «κατώτερες» με βάση τη θεωρία του Bourdieu (1979/2011), η δική μας μελέτη ανέδειξε πως χαρακτηρίζονται από «μέσο» γούστο. Ο όρος χρησιμοποιείται περιγραφικά, καθώς το γούστο τους δεν μπορεί να θεωρηθεί ούτε απολύτως «νόμιμο», αλλά ούτε και «λαϊκό». Ούτε, όμως, προτείνεται εδώ (όπως αναφέρουν, για παράδειγμα, οι Bourdieu [ό.π.] σχετικά με τη σχέση της μεσαίας τάξης με την κουλτούρα, Gans [1974 στο Peterson, 1992] και Driscoll [2014]) πως οι αναγνώστες μέσου γούστου μιμούνται τους «ανωτέρους» τους και δεν διαθέτουν τις απαραίτητες γνώσεις ώστε να εκτιμήσουν την υψηλή κουλτούρα, καθώς, όπως επέδειξαν και οι ίδιοι μέσα από τα λεγόμενά τους, οι περισσότεροι, αν όχι όλοι, αντιλαμβάνονται τι συνιστά τη νομιμοποιημένη κουλτούρα και δεν φαίνονται να μην μπορούν να την «αντιμετωπίσουν» (ισχύει μάλλον το ακριβώς αντίθετο). Αυτό θα μπορούσε να οφείλεται στο γεγονός ότι χαρακτηρίζονται σχεδόν όλοι από υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο, οι περισσότεροι προέρχονται από ένα οικογενειακό περιβάλλον το οποίο προωθούσε την ανάγνωση και είναι μια πρακτική την οποία οι συμμετέχοντες έχουν διατηρήσει σταθερά στην πορεία της ζωής τους. Επομένως, μάλλον έχουν και αντίστοιχη αναγνωστική εμπειρία.

Επίσης, αναδείχθηκε το γεγονός ότι, ενώ τα κλασικά έργα θεωρούνται διαχρονικά αριστουργήματα και στην πλειονότητά τους οι αναγνώστες δεν αμφισβητούν την αξία τους, προκειμένου να θεωρηθεί ένα έργο (ίσως περισσότερο ένα σύγχρονο έργο) «σοβαρό» οφείλει να «σέβεται» τους αναγνώστες του, να έχει κάτι να τους προσφέρει και, επομένως, να είναι ποιοτικό, αλλά και να ανταποκρίνεται η γραφή του στους κανόνες που καθιστούν ένα βιβλίο αξιόλογο και ανώτερου επιπέδου. Επομένως, σύμφωνα και με όσα αναφέρονται παραπάνω σχετικά με το γούστο των αναγνωστών, η ιεραρχία των έργων φαίνεται πως αναδύεται σε κάποιον βαθμό. Τα αισθηματικά μυθιστορήματα, που αναφέρθηκαν και από τους ερωτώμενους, φαίνεται πως δεν θεωρούνται αρκετά «αξιόλογα», όχι μόνο για να διαβαστούν από τους αναγνώστες, αλλά και για να συζητηθούν στις λέσχες (τουλάχιστον στην ανεξάρτητη λέσχη, η οποία θα μπορούσε να τα επιλέξει). Δεν είναι όμως ξεκάθαρο αν η μαζική λογοτεχνία γενικά έχει την ίδια αντιμετώπιση.

Εντούτοις, αν κρίνουμε από τα λεγόμενα των ερωτώμενων, μπορούμε να υποθέσουμε πως ακόμη και πιο «εμπορικά» βιβλία είναι μάλλον καλό να έχουν κάποια ποιότητα ώστε να είναι αρκετά «σοβαρά» για να αξίζουν να διαβαστούν, παρατηρήσεις που θυμίζουν όσα υποστήριξε η Long (1986) στη δική της μελέτη.

Επιπρόσθετα, σχετικά με τα χαρακτηριστικά που αποδίδει η Driscoll (2014) στην κουλτούρα «μέσου γούστου», όπως φαίνεται από τα δεδομένα δεν προκύπτουν όλα, αλλά και όσα προκύπτουν δεν είναι απαραίτητο πως ανταποκρίνονται απόλυτα σε όσα αναφέρει η θεωρητικός. Αυτό ίσως ήταν αναμενόμενο, καθώς, όπως υποστηρίζει και η ίδια, τα χαρακτηριστικά αυτά δεν είναι απαραίτητες προϋποθέσεις, ενώ δεν είναι δεδομένο πως άνθρωποι με το ίδιο ή παρόμοιο γούστο και την ίδια κοινωνική τάξη αντιμετωπίζουν τα πράγματα με τον ίδιο τρόπο.

Επίσης, φαίνεται πως οι αναλύσεις των έργων στα πλαίσια των λεσχών μπορούν να έχουν και μια πιο ακαδημαϊκή πλευρά, χωρίς αυτή να γίνεται εντελώς αποδεκτή από όλους, αλλά και χωρίς να απορρίπτεται. Σίγουρα η ψυχαγωγία είναι βασικό στοιχείο για τη συμμετοχή των αναγνωστών σε μια λέσχη. Όμως, όπως υποστηρίζει και η Driscoll (2014), φαίνεται να είναι σημαντικό για τους αναγνώστες της έρευνάς μας η ψυχαγωγία αυτή να έχει «νόημα», ακόμη και αν η ανάγνωση δεν γίνεται «επαγγελματικά» ή «ακαδημαϊκά». Αν, όμως, υποθέσουμε πως ένας βασικός σκοπός για τη συμμετοχή είναι η πνευματική διέγερση και η απόκτηση γνώσεων στα πλαίσια των λεσχών, δεν φαίνεται πως αυτό είναι το σημαντικότερο στοιχείο για τους ερωτώμενους. Μπορεί να αναγνωρίζουν την αξία της ανάγνωσης γενικά ως μιας δραστηριότητας που τους προσφέρει καλλιέργεια και γνώση (πέρα από απόλαυση), αλλά δεν είναι απαραίτητο πως συμμετέχουν στις λέσχες ανάγνωσης με κυριότερο σκοπό να επεκτείνουν τις γνώσεις τους ή να έρθουν σε επαφή με νομιμοποιημένα λογοτεχνικά είδη, το οποίο, μάλλον, οι περισσότεροι κάνουν ήδη μόνοι τους.

Είναι σημαντικό πως το εκπαιδευτικό επίπεδο -το να είναι, δηλαδή, κάποιος αρκετά μορφωμένος- και κυρίως η αναγνωστική εμπειρία, φαίνονται να αποκτούν μεγαλύτερη σημασία για την απόδοση κοινωνικού κύρους σε κάποιους αναγνώστες. Αυτό οδηγεί στην εμφάνιση «αυθεντιών» ή απλώς αναγνωστών που έχουν μεγαλύτερο κύρος στην ανεξάρτητη λέσχη, παρατήρηση που ανταποκρίνεται και στο γεγονός ότι η συγκεκριμένη ομάδα ξεκίνησε ως μια παρέα αναγνωστών, χωρίς

κανόνες ή περιορισμούς στη λειτουργία της. Έτσι, καθώς η λέσχη εξελίσσεται, φαίνεται πως προκύπτει η ανάγκη να οργανωθεί περισσότερο.

Τέλος, φαίνεται πως οι λέσχες πράγματι επιλέγουν βιβλία με βάση τις ανάγκες των αναγνωστών τους και συνήθως δεν επιλέγονται βιβλία επειδή θα ήταν σημαντικό να διαβαστούν. Οι προτάσεις προκύπτουν από τα ίδια τα μέλη, οι λέσχες φαίνεται πως είναι δεκτικές σε πολλές επιλογές και τείνουν να δέχονται τις προτάσεις των μελών παρά να απορρίπτουν βιβλία, ενώ δεν υπάρχουν αυστηρές προϋποθέσεις για την επιλογή. Ωστόσο υπήρξαν και μερικές απόψεις που τόνισαν την αποφυγή «εμπορικών» και «ανούσιων» βιβλίων για τις λέσχες, ενώ δεν επιλέγουν κυρίως κλασικά, αλλά μάλλον «σοβαρά» έργα, όπως είχε παρατηρήσει ο Allington (2011).

Συνεπώς, μπορεί τα λογοτεχνικά έργα να συνεχίζουν να ιεραρχούνται στο μυαλό των αναγνωστών, ακόμη ίσως και υποσυνείδητα, καθώς αναγνωρίζουν και ξεχωρίζουν «αξιόλογα» από «όχι και τόσο αξιόλογα» έργα. Όμως, όπως φαίνεται από την ανάλυση, οι «νομιμοποιημένες» κατηγορίες έργων διευρύνονται και αλλάζουν. Ένα έργο που κάποτε θεωρούνταν «κατώτερο», ίσως έχει καταλήξει να συμπεριλαμβάνεται στον λογοτεχνικό κανόνα. Επίσης, οι αναγνώστες μπορούν να αποδέχονται, εν μέρει, τις νομιμοποιήσεις των πολιτισμικών αυθεντιών του λογοτεχνικού πεδίου, αλλά και να τις αμφισβητούν, σε κάποιο βαθμό, και να δημιουργούν και δικούς τους κανόνες σχετικά με το τι θεωρείται «νομιμοποιημένο» έργο. Και μπορεί να αναγνωρίζουν ποια έργα θεωρούνται «αξιόλογα» και άρα «ανώτερα» από άλλα και να τα κατανοούν απολύτως, όμως αυτό δεν σημαίνει πως τα επιλέγουν συχνότερα ή απορρίπτουν κάθετα όλα τα υπόλοιπα. Το γούστο τους είναι αποτέλεσμα αυτής της ισορροπίας, η οποία μπορεί να μην μένει πάντα σταθερή.

Από την άλλη πλευρά, παραμένουν και τα εξής ερωτήματα, τα οποία δίνουν έναυσμα για περαιτέρω έρευνα. Τι απόψεις έχουν οι αναγνώστες που αναγνωρίζουν ορισμένα έργα ως «λιγότερο αξιόλογα» για το γούστο όσων επιλέγουν τέτοιου είδους κείμενα; Επίσης, σχετικά με την ανάγνωση κλασικών έργων, όταν αυτή καθίσταται σχεδόν «υποχρεωτική», οι αναγνώστες την απολαμβάνουν ή αποσκοπούν μόνο στην ενδυνάμωση του πολιτισμικού τους κεφαλαίου;

Θα μπορούσε, επίσης, να μελετηθεί ο τρόπος με τον οποίο το γούστο των μελών σε λέσχες ανάγνωσης μπορεί να επηρεάζεται, είτε λόγω των βιβλίων που επιλέγονται σε αυτές, είτε λόγω των συζητήσεων με τα υπόλοιπα μέλη. Ακόμη, αν

οφείλει η ανάγνωση στη λέσχη να έχει και μια «εκπαιδευτική» πλευρά και αν τα μέλη θα συμφωνούσαν με αυτό. Δηλαδή, να αποτελεί μια ψυχαγωγική συνάντηση, αλλά με «σκοπό». Επιπρόσθετα, σχετικά με τη δυναμική των σχέσεων στις λέσχες, και κυρίως για τις λέσχες που δεν έχουν «αυστηρή» οργάνωση, είναι ένα ερώτημα αν σχετίζεται το φύλο (ή, ενδεχομένως, και άλλα χαρακτηριστικά) με την ανάδυση «αυθεντιών» στα πλαίσιά τους.

Τέλος, είναι δόκιμο να προσπαθούμε να κατηγοριοποιούμε τους αναγνώστες σε ιεραρχικές κατηγορίες γούστου, όταν το ίδιο το γούστο δεν είναι κάτι τόσο μονοδιάστατο; Γνωρίζουμε πως εξαρτάται από πολλές παραμέτρους, από το κοινωνικό περιβάλλον μέχρι την προσωπική ιδιοσυγκρασία του κάθε ανθρώπου, και είναι πιθανό πως δεν παραμένει σταθερό σε όλη μας τη ζωή. Επίσης, δεν είναι απαραίτητο πως όλοι αντιλαμβάνονται τα νομιμοποιημένα ή τα «κατώτερα» έργα με τον ίδιο τρόπο. Επομένως, πώς μπορούμε να κατατάξουμε με ασφάλεια τα διαφορετικά είδη στις «κατάλληλες» κατηγορίες γούστου;

Πηγές-Βιβλιογραφία

Πηγές

Ε.ΚΕ.ΒΙ. 2010 Γ' Πανελλήνια Έρευνα Αναγνωστικής Συμπεριφοράς και Πολιτιστικών Πρακτικών του Εθνικού Κέντρου Βιβλίου σε συνεργασία με την εταιρεία Metron Analysis. Ανακτήθηκε από:
<http://www.ekebi.gr/frontoffice/portal.asp?cpage=RESOURCE&cresrc=8453&cnode=145>

Λίστα Λεσχών Ανάγνωσης Στ. Ελλάδας & Εύβοιας του Εθνικού Κέντρου Βιβλίου. Ανακτήθηκε από:
<http://www.ekebi.gr/frontoffice/portal.asp?cpage=NODE&cnode=471&Bibliography=&Geo1=%CE%A3%CF%84. +%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%B1%CF%82+%26+%CE%95%CF%85%CE%B2%CE%BF%CE%AF%CE%B1%CF%82&Type=&act=%CE%91%CE%BD%CE%B1%CE%B6%CE%AE%CF%84%CE%B7%CF%83%CE%B7>

Ιστοσελίδες

Αναφορές σε ορισμένα βιβλία ως «αισθηματικά» στις ιστοσελίδες των εκδόσεων Ψυχογιός, House of Books, Anubis, Κλειδάριθμος:

https://www.psichogios.gr/teens/biblia/neaniki-logotechnia.html?thematic_category=82

<https://www.houseofbooks.gr/c/%CE%91%CE%B9%CF%83%CE%B8%CE%B7%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AC-7>

<https://anubis.gr/product-category/vivlia-tsepis/aisthimatiko-mythistorima-vivlia-tsepis/>

http://www.klidarithmos.gr/index.php?route=product/category&path=238_241

Τα σύμβολα απομαγνητοφώνησης ανακτήθηκαν από την ιστοσελίδα:

<http://corpus-ins.lit.auth.gr/corpus/about/symbols.html>

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Εμμανουήλ, Δ., Κανταντζόγλου, Ρ., Καμούτση, Φ., & Σουλιώτης, Ν. (2015). *Κοινωνικο-οικονομική τάξη, κοινωνική θέση και κατανάλωση: Διαστρωμάτωση, κινητικότητα και αστική κατανάλωση στην Αθήνα* (Έργο SECSTACON 1391 της δράσης ΑΡΙΣΤΕΙΑ, 2011). Αθήνα. Υπεύθυνος Φορέας: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ).

Λεοντσίνη, Μ. (επιμ.) (2000). *Όψεις της ανάγνωσης*. Αθήνα: Νήσος.

Πετροπούλου, Μ. (2013, 3 Σεπτεμβρίου). Γιατί πουλάει η Λένα Μαντά; *Το Βήμα*. Ανακτήθηκε από: <https://www.tovima.gr/2013/09/03/vimagazino/giati-poylaei-i-lena-manta/>

Τσελέντη, Δ. (2015). *Τα δώρα της ανάγνωσης: αναγνωστικές πρακτικές σε μια λέσχη αστυνομικής λογοτεχνίας στην Αθήνα* (Διδακτορική διατριβή). Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα.

Bourdieu, P. (2011). *Η διάκριση: Κοινωνική κριτική της καλαισθητικής κρίσης* (μτφρ. Κ. Καψαμπέλη). Αθήνα: Πατάκη. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1979).

De Singly, F. (2000). Το βιβλίο και η κατασκευή της ταυτότητας. Οι δύο διαστάσεις του σύγχρονου ατομικισμού και η διπλή όψη της ανάγνωσης. Στο Μ. Λεοντσίνη (επιμ.), *Όψεις της ανάγνωσης* (σ. 79-102). Αθήνα: Νήσος.

Eagleton, T. (1996). *Εισαγωγή στη θεωρία της λογοτεχνίας* (μτφρ. Δ. Τζιόβας). Αθήνα: Οδυσσέας. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1983).

McCormick, K. & Waller, G.F. (2000). Κείμενο, αναγνώστης, ιδεολογία. Η αλληλεπιδραστική φύση της αναγνωστικής κατάστασης. Στο Μ. Λεοντσίνη (επιμ.), *Όψεις της ανάγνωσης* (σ. 239-265). Αθήνα: Νήσος.

Passeron, J. C. (2000). Ο πολιτιστικός πολυμορφισμός της ανάγνωσης. Σχετικά με τον αναλφαβιτισμό. Στο Μ. Λεοντσίνη (επιμ.), *Όψεις της ανάγνωσης* (σ. 103-118). Αθήνα: Νήσος.

Ξενογλώσση

- Allington, D. (2011). Distinction, intentions, and the consumption of fiction: Negotiating cultural legitimacy in a gay reading group. *European Journal of Cultural Studies*, 14(2), 129–145. doi: 10.1177/1367549410396002
- Atkinson, W. (2016). The structure of literary taste: class, gender and reading in the UK. *Cultural Sociology*, 10(2), 247–266. doi: 10.1177/1749975516639083
- Aubry, T. (2008). Beware the Furrow of the Middlebrow: Searching for Paradise on The Oprah Winfrey Show. Στο C.K. Farr & J. Harker (eds.), *The Oprah Affect: Critical Essays on Oprah's Book Club* (p. 163–188). Albany: State University of New York Press.
- Babbie, E. (2010). *The Practice of Social Research*. USA: Wadsworth.
- Bourdieu, P., & Passeron, J. C. (1979). *The inheritors: French students and their relation to culture* (tr. R. Nice). Chicago & London: The University of Chicago Press. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1964).
- Cecil Smith, M. (1990α). Reading habits and attitudes of adults at different levels of education and occupation. *Reading Research and Instruction*, 30(1), 50–58. doi: 10.1080/19388079009558033
- Cecil Smith, M. (1990β). A longitudinal investigation of reading attitude development from childhood to adulthood. *The Journal of Educational Research*, 83(4), 215–219. doi: 10.1080/00220671.1990.10885958
- Charmaz, K. (2006). *Constructing Grounded Theory: A Practical Guide Through Qualitative Analysis*. London: Sage Publications.
- Dawson, C. (2002). *Practical Research Methods: A user-friendly guide to mastering research techniques and projects*. U. K: How To Books.
- Devlin-Glass, F. (2001). More than a reader and less than a critic: Literary authority and women's book-discussion groups. *Women's Studies International Forum*. 24(5), 571–585. doi: 10.1016/S0277-5395(01)00192-3

- Driscoll, B. (2014). *The new literary middlebrow: Tastemakers and reading in the twenty-first century*. U.K: Palgrave Macmillan.
- Farr, C. K., & Harker, J. (eds.). (2008). Introduction. Στο C.K. Farr & J. Harker (eds.), *The Oprah Affect: Critical Essays on Oprah's Book Club* (p. 1-12). Albany: State University of New York Press.
- Fleury, L. (2014). *Sociology of culture and cultural practices: The transformative power of institutions* (tr. M. Lavin). UK: Lexington Books. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 2006).
- Fuller, D. & Sedo, D. R. (2011). Suspicious Minds: Richard & Judy's Book Club and Its Resistant Readers. Στο J. Ramone & H. Cousins (Eds.), *The Richard & Judy book club reader: popular texts and the practices of reading* (p. 21-42). England: Ashgate Publishing, Ltd.
- Griswold, W., McDonnell, T., & Wright, N. (2005). Reading and the Reading Class in the Twenty-First Century. *Annual Review of Sociology*, 31(1), 127–141. doi: <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.31.041304.122312>
- Lewis, P. (2008). The Trouble with Happy Endings Conflicting Narratives in Oprahs Book Club. Στο C.K. Farr & J. Harker (eds.), *The Oprah Affect: Critical Essays on Oprah's Book Club* (p. 211-234). Albany: State University of New York Press.
- Long, E. (1986). Women, Reading, and Cultural Authority: Some Implications of the Audience Perspective in Cultural Studies. *American Quarterly*, 38(4), 591-612. doi: 10.2307/2712696
- Long, E. (2003). *Book clubs: Women and the uses of reading in everyday life*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Moody, N. (2011). Entertainment Media, Risk and the Experience Commodity. Στο J. Ramone & H. Cousins (Eds.), *The Richard & Judy book club reader: popular texts and the practices of reading* (p. 43-58). England: Ashgate Publishing, Ltd.
- Perry, M. (2008). Resisting Paradise: Toni Morrison, Oprah Winfrey, and the Middlebrow Audience. Στο C.K. Farr & J. Harker (eds.), *The Oprah Affect:*

Critical Essays on Oprah's Book Club (p. 119-140). Albany: State University of New York Press.

Peterson, R. A. (1992). Understanding audience segmentation: From elite and mass to omnivore and univore. *Poetics*, 21(4), 243-258. doi: 10.1016/0304-422X(92)90008-Q

Poole, M. (2003). The women's chapter: women's reading groups in Victoria. *Feminist Media Studies*, 3(3), 263-281. doi: 10.1080/1468077032000166513

Radway, J. A. (1997). *A feeling for books: The Book-of-the-Month Club, literary taste, and middle-class desire*. Chapel Hill & London: The University of North Carolina Press.

Radway, J. A. (2009). *Reading the romance: Women, patriarchy, and popular literature*. Chapel Hill & London: The University of North Carolina Press. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1984).

Ramone, J., & Cousins, H. (Eds.). (2011). *The Richard & Judy book club reader: popular texts and the practices of reading*. England: Ashgate Publishing, Ltd.

Rubin, J. S. (1992). *The Making of Middlebrow Culture*. Chapel Hill & London: The University of North Carolina Press.

Scales, A. M., & Rhee, O. (2001). Adult reading habits and patterns. *Reading Psychology*, 22(3), 175–203. doi: 10.1080/027027101753170610

Sedo, D. R. (2003). Readers in reading groups: An online survey of face-to-face and virtual book clubs. *Convergence*, 9(1), 66-90. doi: 10.1177/135485650300900105

Smith, E. (2000). *Hard-Boiled: Working-class Readers and Pulp Magazines*. Philadelphia: Temple University Press.

Smith, M. W. (1996). Conversations about literature outside classrooms: How adults talk about books in their book clubs. *Journal of Adolescent and Adult Literacy*, 40(3), 180–186.

- Strauss, A., & Corbin, J. (1998). *Basics of qualitative research: techniques and procedures for developing grounded theory*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Travis, M. A. (1998). *Reading cultures: The construction of readers in the twentieth century*. USA: Southern Illinois University Press.
- Zavisca, J. (2005). The Status of Cultural Omnivorism: A Case Study of Reading in Russia. *Social Forces*, 84(2), 1233–1255. doi: 10.1353/sof.2006.0042

Πίνακες

Πίνακας 1. Στοιχεία αναγνωστών της ανεξάρτητης λέσχης που συμμετείχαν στις συνεντεύξεις		
Φύλο	Γυναίκες	6
	Άνδρες	2
Ηλικίες	46	1
	54-59	4
	61-70	3
Εκπαίδευση	Τριτοβάθμια	6
	Γ' Γυμνασίου	1
	Κολλέγιο	1
Επάγγελμα	Συντ/χος	1
	Μηχανικός	1
	Υπομηχ/κος	1
	Ιδ. Υπάλληλος	1
	Δικηγόρος	1
	Βιβλιοπώλης	1
	Ιατρός	1
	Φιλολόγος	1
Ώρες ελεύθερου χρόνου μέσα στην ημέρα	Πολλές	2
	2	2
	3	2
	6	2

Πίνακας 2. Στοιχεία αναγνωστών της λέσχης αστυνομικής λογοτεχνίας που συμμετείχαν στις συνεντεύξεις		
Φύλο	Γυναίκες	5
	Άνδρες	3
Ηλικίες	31	1
	42	1
	51-69	5
	74	1
Εκπαίδευση	Τριτοβάθμια	8
Επάγγελμα	Συντ/χος	2
	Συντ/χος + Συγγραφέας	1
	Ιδ. Υπάλληλος	1
	Ιδ. Υπάλληλος + Συγγραφέας	1
	Καθηγητής	1
	Στρατιωτικός	1
	Χημικός	1
Ώρες ελεύθερου χρόνου μέσα στην ημέρα	0	1
	2-3	4
	4-5	3

Πίνακας 3. Στοιχεία μερικών μελών των δύο λεσχών που δεν συμμετείχαν στις συνεντεύξεις		
Φύλο	Γυναίκες	12
	Άνδρες	1
Ηλικίες	30-40	1
	51-60	5
	60-78	7
Εκπαίδευση	Τριτοβάθμια	8
	Μεταπτυχιακή	3
	Αποφ. Λυκείου	1
	Κολλέγιο	1
Επάγγελμα	Συντ/χοι	6
	Δημ. Υπάλληλος	1
	Ψυχοθ/τρια	1
	Ελ. Επαγγελματίας	1
	Επιστημονική συνεργάτιδα	1
	Μεταφράστρια	1
	Οικιακά	1
	Δικηγόρος	1
Ώρες ελεύθερου χρόνου μέσα στην ημέρα	0-2	4
	3-4	6
	5	2
	-	1

Παραρτήματα

Παράρτημα 1

Παρατίθεται ένας ενδεικτικός οδηγός συνέντευξης.

Ερωτήσεις σχετικά με τις Λέσχες

1. Πώς αποφασίσατε να γίνετε μέλος της λέσχης;
2. Ήσασταν μέλος άλλων λεσχών και στο παρελθόν;
3. Ποιος πιστεύετε ότι είναι ή ότι θα έπρεπε να είναι ο βασικός σκοπός μιας λέσχης ανάγνωσης;
4. Τι πιστεύετε ότι σας προσφέρει η λέσχη; (γνώση, διασκέδαση;)
5. Σας αρέσει να συζητάτε για τα βιβλία που διαβάζετε με άλλους; Σας άρεσε πάντα;
6. Σας αρέσει να συζητάτε όλα τα βιβλία που διαβάζετε; Και ανεξάρτητα από τη λέσχη.
7. Τι βιβλία επιλέγονται συνήθως στη λέσχη; (αν είναι γενικού περιεχομένου η λέσχη)
8. Τι πρέπει να έχει ένα βιβλίο, κατά τη γνώμη σας, για να μπορεί να συζητηθεί;
9. Γιατί πιστεύετε πως οι άνδρες δεν προτιμούν τη συμμετοχή σε λέσχες ανάγνωσης;
10. Πώς γίνεται η επιλογή των βιβλίων στη λέσχη;
11. Πώς αισθάνεστε για τα βιβλία που επιλέγονται;
12. Πιστεύετε πως πρέπει να έχετε πολλές γνώσεις για να συμμετέχετε στη λέσχη; Ή έστω γνώση του συγκεκριμένου είδους βιβλίων που επιλέγονται;
13. Έχετε αισθανθεί ποτέ ότι κάποιο βιβλίο που επιλέχθηκε σας κούρασε ή σας δυσκόλεψε; Αν ναι, συνεχίσατε την ανάγνωση;
14. Υπάρχουν κάποια συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που πρέπει να έχουν τα βιβλία για να αποτελέσουν καλές επιλογές για τη λέσχη; Ή που τα θεωρείτε εσείς ως απαραίτητα;

15. Μπορείτε να προσδιορίσετε το είδος hard-boiled; Αν ναι, τι πιστεύετε για αυτό;
16. Θα διαβάζετε βιβλία του είδους αν προτεινόταν στη λέσχη ή στον δικό σας προσωπικό χρόνο;

Κοινωνικές σχέσεις στις λέσχες

1. Αισθάνεστε ότι έχετε κοινά με τα υπόλοιπα μέλη;
2. Συμφωνούν συχνά οι απόψεις σας για τα βιβλία και τους χαρακτήρες σε αυτά;
3. Μπορείτε να εκφράσετε απολύτως ελεύθερα τις απόψεις σας;
4. Πιστεύετε πως θα έπρεπε να υπάρχει κάποιος, σαν αυθεντία, που να κατευθύνει τη συζήτηση;
5. Αντίστοιχα, πιστεύετε πως θα έπρεπε να υπάρχει ένα άτομο που να έχει διαβάσει πολύ και να έχει πολλές γνώσεις ώστε να προτείνει βιβλία για επόμενες συναντήσεις;
6. Πιστεύετε ότι όποιος προτείνει ένα βιβλίο πρέπει να δικαιολογεί την επιλογή;
7. Επίσης, πρέπει να έχει διαβάσει αρκετά από το συγκεκριμένο είδος;

Αναγνωστικές συνήθειες

1. Πότε ξεκινήσατε να διαβάζετε για ψυχαγωγία;
2. Πόσα βιβλία διαβάζετε μέσα σε έναν μήνα;
3. Διαβάζετε κάθε μέρα;
4. Πόσες ώρες αφιερώνετε στην ανάγνωση; (λογοτεχνικά βιβλία; κάθε μέρα, μέσα στην εβδομάδα;)
5. Διαβάζατε πάντα με τον ίδιο ρυθμό ή αυξήθηκαν τα βιβλία όσο μεγαλώνατε;
6. Θυμάστε αν υπήρχε κάποιος στο οικογενειακό σας περιβάλλον που διάβαζε συχνά; Πιστεύετε ότι σας επηρέασε;
7. Θυμάστε μερικά από τα πρώτα βιβλία που διαβάσατε; Ήταν ελληνικά ή ξένα; Θυμάστε το είδος;

8. Τι επιλέγετε να κάνετε συνήθως στον ελεύθερο χρόνο σας; Η ανάγνωση είναι η πιο συχνή επιλογή σας;
9. Συνήθως αγοράζετε ή δανείζεστε τα βιβλία που διαβάζετε;
10. Αν τα αγοράζετε, το κάνετε συχνά;

Κλασικά έργα και ατομικές επιλογές

1. Τι είναι για εσάς η κλασική λογοτεχνία;
2. Τι σημαίνει η φράση «σοβαρά έργα» για εσάς;
3. Θα επιλέγατε να διαβάσετε ένα κλασικό έργο λογοτεχνίας ή απλώς ένα πιο «δύσκολο» βιβλίο εκτός της λέσχης;
4. Ποια είναι η άποψή σας για τέτοια έργα;
5. Πόσο συχνά διαβάζετε κλασική λογοτεχνία;
6. Τι πιστεύετε ότι σας προσφέρουν τέτοια έργα;
7. Σας έχει δυσκολέψει ποτέ (σε ζητήματα κατανόησης, αλλά και διασκέδασης) ένα κλασικό έργο;
8. Αν ναι, συνεχίσατε την ανάγνωση;
9. Πώς επιλέγετε συνήθως τα βιβλία που διαβάζετε;
10. Υπάρχουν ορισμένα είδη βιβλίων που δεν θα επιλέγατε ποτέ; Αν ναι, πώς φτάσατε σε αυτήν την απόφαση;
11. Θα επιλέγατε με βάση τις κριτικές των βιβλίων ή με βάση τις προτάσεις ατόμων που εμπιστεύεστε; (είτε είναι φίλοι είτε βιβλιοπώλες)
12. Ποιο είναι το αγαπημένο σας είδος; [Αν είναι πολύ γενική η κατηγορία, π.χ. ποίηση, τι είδους ποίηση; Αντίστοιχα για τα μυθιστορήματα κ.τ.λ.]
13. Ξέρετε έργα που θεωρούνται κλασικά σε αυτό το είδος;
14. Το ότι ένα έργο θεωρείται κλασικό θα ήταν αρκετό για να σας κάνει να το διαβάσετε;
15. Αν έπρεπε να επιλέξετε ανάμεσα σε ένα κλασικό βιβλίο και σε ένα του ίδιου είδους που σας άρεσε απλώς η πλοκή του, ποιο θα επιλέγατε;

16. Πώς θα καταλήγατε στην επιλογή;
17. Έχετε απορρίψει ποτέ ένα βιβλίο που έχει χαρακτηριστεί ως «ελαφρύ»;
18. Έχετε διαβάσει ποτέ κάποιο τέτοιο βιβλίο ή έχετε στηριχθεί σε κριτικές, για παράδειγμα;
19. Θα το διαβάζατε αν προτεινόταν στη λέσχη;
20. Όταν διαβάζετε ένα βιβλίο έχετε έντονες συναισθηματικές αντιδράσεις; Αν ναι, πιστεύετε ότι αυτό είναι απαραίτητο στοιχείο ώστε να επιλέξετε ένα συγκεκριμένο βιβλίο;
21. Συγκρίνετε καμιά φορά τις δικές σας εμπειρίες με εκείνες των χαρακτήρων;
22. Τι πιστεύετε ότι σας προσφέρει η ίδια η πρακτική της ανάγνωσης;
23. Πώς θα τη συγκρίνατε σε σχέση με άλλες δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου;
24. Η λέσχη σας έχει επηρεάσει καθόλου στις ατομικές επιλογές σας;

Παράρτημα 2

Οι συμβάσεις που χρησιμοποιήθηκαν κατά την απομαγνητοφώνηση των συνεντεύξεων και εμφανίζονται στο κείμενο ήταν οι εξής:

- (.) Μικρή παύση
- () Μεγάλη παύση
- Υπογράμμιση: Μικρή έμφαση
- Παύλα: Απότομη διακοπή του λόγου
- : και :: Παράταση/επίσυρση του φθόγγου, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό ανάλογα με το πόσες φορές επαναλαμβάνεται το σύμβολο
- (λέξεις σε παρένθεση) αυτό που πιο πιθανά ειπώθηκε
- ΚΕΦΑΛΑΙΑ αύξηση της έντασης στη λέξη, συλλαβή κ.τ.λ.

Όπου χρησιμοποιούνται τρεις τελείες υποδηλώνεται πως υπήρχε τμήμα του λόγου πριν ή μετά, που δεν αναφέρεται στο κείμενο.

Παράρτημα 3

Το παρακάτω έντυπο συγκατάθεσης μοιράστηκε στα μέλη των δύο λεσχών (και στον συντονιστή της λέσχης αστυνομικής λογοτεχνίας) που συμμετείχαν στις συνεντεύξεις κατόπιν ενημέρωσής τους σχετικά με τους σκοπούς της έρευνας.

Έντυπο συγκατάθεσης

Ερευνήτρια: Κουφοπούλου Αλεξία-Γεωργία

Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού, ΠΜΣ
Πολιτιστικής Διαχείρισης, Διπλωματική εργασία (Υπεύθυνη Καθηγήτρια:
Μιχαηλίδου Μάρθα).

Ευχαριστώ που αποφασίσατε να συμμετάσχετε σε αυτή την έρευνα, η οποία διεξάγεται στα πλαίσια της διπλωματικής εργασίας μου. Η έρευνα αφορά τις αναγνωστικές πρακτικές των μελών λεσχών ανάγνωσης. Θα σας δοθεί ένα αντίγραφο του εντύπου συγκατάθεσης, στο οποίο μπορείτε να ανατρέξετε ανά πάσα στιγμή.

- Καταλαβαίνω ότι αν αποφασίσω οποιαδήποτε στιγμή κατά την διάρκεια της έρευνας ότι δεν θέλω πια να λάβω μέρος, μπορώ να ενημερώσω την ερευνήτρια και να αποσυρθώ άμεσα.

- Δίνω την συγκατάθεσή μου για την επεξεργασία των προσωπικών πληροφοριών που θα δώσω στην ερευνήτρια για τις ανάγκες της έρευνας. Καταλαβαίνω ότι αυτές οι πληροφορίες θα μείνουν αυστηρά ανώνυμες και εμπιστευτικές και θα χρησιμοποιηθούν σύμφωνα με τα όσα προβλέπει η Αρχή Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων.

- Τα δεδομένα θα αποθηκευτούν μετά την ολοκλήρωση της έρευνας. Σε περίπτωση ηχογράφησης, θα ζητηθεί η συγκατάθεσή σας. Μπορείτε να αρνηθείτε να ηχογραφηθείτε. Η ερευνήτρια θα μεταγράψει τις ηχογραφήσεις και μπορεί να σας προμηθεύσει με ένα αντίγραφο του απομαγνητοφωνημένου κειμένου κατόπιν αιτήσεώς σας. Έχετε το δικαίωμα να αποσύρετε τα δεδομένα μέχρι και **δύο εβδομάδες** μετά τη διεξαγωγή της συνέντευξης.

- Σε περίπτωση που τα αποτελέσματα της έρευνας δημοσιευτούν ή παρουσιαστούν σε συνέδρια δεν θα συμπεριληφθούν πληροφορίες που θα αποκαλύπτουν την ταυτότητά σας.

Δήλωση του/της συμμετέχοντα/ουσας:

Εγώ ο/η/@ _____ συμφωνώ ότι έχω λάβει επαρκείς πληροφορίες για τη συμμετοχή μου στην έρευνα και συμφωνώ να λάβω μέρος σε αυτή.

Υπογραφή:

Ημερομηνία:

Δήλωση της ερευνήτριας:

Εγώ ο/η/@ _____, επιβεβαιώνω ότι έχω εξηγήσει προσεκτικά την φύση και τις απαιτήσεις της έρευνας στον/στην εθελοντή/ντρια.

Υπογραφή:

Ημερομηνία:

Ηλεκτρονικό Ταχυδρομείο: lexkp@outlook.com